

SDE

AKADEMİ

DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

ISSN: 2757-7767 • E-ISSN: 2757-7481 • CİLT/VOL: 4 • SAYI/ISSUE: 1 • OCAK/ JANUARY: 2024

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume 4 • Sayı/Issue: 1 • Ocak / January 2024

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume 4 • Sayı/Issue: 1 • Ocak / January 2024
ISSN: 2757-7767 • E- ISSN: 2757-7481

Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı (SDAV) Adına Sahibi/Owner: Sinan TAVUKCU
Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: Doç. Dr. Güray ALPAR
Tasarım/Design: Melike BAYRAK

Genel Koordinatör/General Coordinator: Alper TAN

Editör/Editor-In Chief: Doç. Dr. Güray ALPAR

Alan Editörleri/Section Editors

Siyaset Bilimi ve Sosyoloji/Political Science and Sociology

Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ

Ekonomi ve Maliye/Economics and Finance

Prof. Dr. Abuzer PINAR

İklim ve Çevre/Climate and Environment

Prof. Dr. Levent AYDIN

Sosyal Bilimler, Savunma ve Güvenlik/Social Sciences, Defense and Security

Doç. Dr. Güray ALPAR

Uluslararası İlişkiler-Bölgesel Çalışmalar/International Relations-Regional Studies

Dr. Gökberk DURMAZ

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT

Prof. Dr. Erhan TABAKOĞLU

Prof. Dr. Mehmet BİBER

Prof. Dr. Muammer YAYLALI

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

YÖNETİM YERİ/CONTACT

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Telefon/Phone: (0312) 473 80 45

E-posta/E-mail: makale@sdeakademidergisi.org

Genel Ağ/Web: www.sdeakademidergisi.org

YAYIN TÜRÜ/PUBLICATION TYPE

Yerel Süreli

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Ocak 2024

Baskı Hazırlık/Print Application: Karınca Ajans

Baskı Yeri/Print Address: Karınca Ajans

© Bu yayınlar izin alınmaksızın, ticari amaçlarla kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yayınlanamaz.
Ancak ticari amaçlar dışında, kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SDE Akademi Dergisi'nde yayınlanan makalelerde görüş ve fikirler yazarına aittir. Kurumsal görüşü yansıtmaz.

SDE Akademi Dergisi 4 (dört) ayda bir yayımlanır.

Hakemli bir dergidir.

İÇİNDEKİLER

Editörden vii

Araştırma Makaleleri/Research Articles

II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Örgütlerinin İlişkisi
The Relationship Between the Committee of Union and Progress and Armenian Organizations During the Second Constitutional Era
Hanifi Tosun 1-33

İstanbul İlindeki Kadın Akademisyenlerin Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma
A Study on the Problems Encountered by Women Academics in İstanbul
Beritan Yıldırım & Fırat Demirkol 35-64

Milli Güç Kavramının Dönüşümü: Askeri Güç Kavramını Yeniden Tanımlamak
Transformation of the National Power Concept: Redefining the Concept of Military Power
Asım Öztürk 65-91

Eleştirel Teori ve Kapitalizm Eleştirisi
Critical Theory and the Critique of Capitalism
Serden Onur Karaca 93-120

Kırsal ve Kentsel Alanda Mahalle: Köylerde, Kent ve Kasabalarda, Büyükşehirlerde Mahalle Kavramı
Neighborhood in Rural and Urban Areas: Neighborhood Concept in Villages, Cities and Towns, Metropolitan Cities
Hikmet Kavruk 121-147

Şanghay İşbirliği Örgütü: Türkiye'nin Kazakistan ve Orta Asya Politikalarında Bağlayıcı Unsurlar mı?
Shanghai Cooperation Organization: A Binding Element in Türkiye's Kazakhstan and Central Asia Policies?
Figen Aydın 149-170

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abuzer Pınar
Prof. Dr. Ahmet Özcan
Prof. Dr. Akile Gürsoy
Prof. Dr. Aparna Srivastava/**Hindistan**
Prof. Dr. Ayten Koç Aydın
Prof. Dr. Cevat Özyurt
Prof. Dr. Erol Turan
Prof. Dr. Gülise Gökçe
Prof. Dr. Gülnisa Aynakul
Prof. Dr. Hacer Huseynova/**Azerbaycan**
Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen
Prof. Dr. Haldun Soysal
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu
Prof. Dr. Hikmet Kavruk
Prof. Dr. Hülya Eşki Uğuz
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel
Prof. Dr. İlhan Aksoy
Prof. Dr. Jamoldinova Odinakhon Rasulovna/**Özbekistan**
Prof. Dr. Kürşat Öncül
Prof. Dr. Levent Aydın
Prof. Dr. Mehmet Akıncı
Prof. Dr. Mesut Hakkı Çaşın
Prof. Dr. Muharrem Çetin
Prof. Dr. Mujahid Ali Mansoori/**Pakistan**
Prof. Dr. Muntazir Mehdi/**Pakistan**
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan
Prof. Dr. Mustafa Şenel
Prof. Dr. Mykola Vaskiv/**Ukrayna**
Prof. Dr. Nail Öztaş
Prof. Dr. Nihat Yılmaz
Prof. Dr. Oktay Tanrısever
Prof. Dr. Ömer Alpaslan Aksu
Prof. Dr. Orhan Gökçe
Prof. Dr. Ramazan Yelken
Prof. Rafał Ożarowski/**Polonya**
Prof. Dr. Sarash Konyrbayeva/**Kazakistan**
Prof. Dr. Safiye Kırlar Barokas
Prof. Dr. Şevket Ökten
Prof. Dr. Sezer Akarcalı
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik
Prof. Dr. Tamalika Sultana/**Bangladeş**
Prof. Dr. Ümrhan Türkyılmaz
Prof. Dr. Yüksel Bayraktar
Prof. Dr. Araz Gozelov/**Rusya**
Doç. Dr. Abdülkadir Öztürk
Doç. Dr. Akmaral Maldıbek/**Kazakistan**
Doç. Dr. Ali Asker
Doç. Dr. Alper Mumyakmaz
Doç. Dr. Aydın Aktay
Doç. Dr. Bartosz Jóźwik/**Polonya**
Doç. Dr. Cengiz Buyar/**Kırgızistan**
Doç. Dr. Cholpon Toktosunova/**Kırgızistan**
Doç. Dr. Christos Teazis/**Yunanistan**
Doç. Dr. Demet Kardeş
Doç. Dr. Ferhat Mikailov/**Azerbaycan**
Doç. Dr. Gökhan Bozbaş
Doç. Dr. Güray Alpar
Doç. Dr. Hakan Acet
Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz
Doç. Dr. Khalid El-Awaisi/**Filistin**
Doç. Dr. Merve Karacaer Ulusoy
Doç. Dr. Mirzahan Egamberdiyev/**Kazakistan**
Doç. Dr. Nurlan Baigabilov/**Kazakistan**
Doç. Dr. Oğuzhan Göktolga
Doç. Dr. Olga Sciuchina/**Moldova**
Doç. Dr. Savaş Erdoğan
Doç. Dr. Tekin Avaner
Dr. Abdullah Erol
Dr. Adem Bölükbaşı
Dr. Ahmet Ateş
Dr. Atila Kartal
Dr. Bala Ishiyaku/**Nijerya**
Dr. Cahit Çelik
Dr. Dipanwita Pal/**Hindistan**
Dr. Efe Jennifer Aiyeoba/**ABD**
Dr. Faisal Zulhumadi/**Malezya**
Dr. Froilan Mobo/**Filipinler**
Dr. Gökberk Durmaz
Dr. Habib Awada/**Lübnan**
Dr. Kainar Kaldybay/**Kazakistan**
Dr. Keisuke Wakizaka/**Japonya**
Dr. Mariam Sulkhanişvili/**Gürcistan**
Dr. Murat Bürkan Serbest
Dr. Mustafa Onur Tetik
Dr. Mustafa Armut
Dr. Nurbol Baibakhov/**Kazakistan**
Dr. Terana Naghiyeva/**Azerbaycan**
Dr. Violla Makhzoum/**Lübnan**

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucu,

Hakemli dergimizin 10'uncu sayısı ile sizlerle yeniden bir araya geliyoruz. Bilimsel hakemli dergimizin dördüncü yılında, sizlerin de desteği ile ulusal ve uluslararası alandaki birçok konuyu içeren makalelerimizi görüşlerinize sunmaktan büyük bir mutluluk duyuyoruz.

Bu süre içerisinde akademik dünyada kendisine bir yer edinen ve birçok indekste taranmaya başlayan dergimize olan ilgi, bizleri daha iyi araştırmalara yönelik teşvik etmektedir. Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) tarafından, yazarlarımız ve hakemlerimizin titiz çalışmaları sonucu hazırlanan, bilimsel hakemli dergimizin yeni sayısını sizlerle paylaşmaktan büyük bir onur duyuyor, bundan önceki sayılarımıza göstermiş olduğunuz ilgi nedeniyle teşekkür ediyor, desteğinizin bizler için çok önemli olduğunu tekrar belirtmek istiyoruz.

Yeni sayımızda da sizlere; uluslararası ilişkiler alanının yanı sıra sosyoloji, kamu yönetimi, tarih ve strateji konularında hazırlanan makaleleri sunuyor, SDE Akademi Dergisinin özgün akademik çalışmaları düşünce dünyamıza kazandırmayı amaçlayan hakemli bir dergi olma hedefini yeniden vurguluyoruz.

Dergimizin bu sayısında yer alan ilk makale, "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Örgütlerinin İlişkisi" başlığını taşıyor ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Doktora Öğrencisi Hanifi Tosun tarafından hazırlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşruti bir yönetime geçme sürecinde Osmanlı azınlıklarıyla ittifaka girmiştir. II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu atmosferi; İttihatçılar vatani kurtaran reçete olarak görürken, Ermeniler özerklik hatta bağımsızlığın yolu olarak algılamıştır. Amaçları birbirinden farklı olan bu iki yapı-

nın ittifaklı süreci ile karşılıklı beklentilerinin ne olduğu ve ne elde ettikleri önemli bir sorudur. Her iki yapıya ilişkin çok sayıda çalışma olsa da bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin dönemin iç ve dış dinamikleriyle birlikte ele alınması ayrı bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada Ermenilerin örgütlü hali olarak ortaya çıkan, Taşnaksutyun Partisi ile kendisini Osmanlı unsurlarının temsilci olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkileri, dönemin iç ve dış siyasetiyle birlikte inceleyerek, II. Meşrutiyet düzleminde ortaya koymak amaçlanmıştır.

Dergimizde yer alan ikinci makale, araştırmacı Beritan Öngünç'ün, "Kadın akademisyenlerin akademik hayatlarında karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma" isimli yüksek lisans tezinden faydalanarak, Dr. Öğretim Üyesi Fırat Demirkol ile birlikte hazırladığı, "İstanbul İlindeki Kadın Akademisyenlerin Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma" ismini taşıyor. Bu çalışmada kadın akademisyenlerin iş hayatında karşılaştıkları sorunlar, anket yöntemiyle kadın akademisyenler tarafından cevaplandırılmıştır. Yapılan anket uygulaması neticesinde elde edilen veriler, SPSS programıyla analiz edilerek değerlendirilmiştir. Makalede, kadınların akademik hayatta karşılaştıkları sorunlar, İstanbul'da bulunan üniversitelerin kadın akademisyenleriyle yapılmış olan anket çalışması ile toplanan veriler çerçevesinde incelenmiştir.

Sizlere sunduğumuz üçüncü makalemiz, doktorant Asım Öztürk tarafından hazırlanmış olan, "Milli Güç Kavramının Dönüşümü: Askeri Güç Kavramını Yeniden Tanımlamak" başlıklı. Jeopolitik alanında ele alınmakta olan milli güç kavramı ve alt bir unsuru olarak askeri güç kavramı, teknolojik gelişmeler ile 20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyıl başlarında iki önemli dönüşüm yaşamıştır. Gelinek noktada askeri güç kavramı geleneksel anlamdaki formu ile kara, deniz ve hava konseptinde tank, gemi vb. karşılaştırmalarının ötesinde; uzay-siber uzay denklemlerini de içeren ve otonom, akıllı, insansız teknolojileri de kapsayacak bir forma dönüşmüştür. Artık akıllı mühimmatların ve insansız kara, deniz, hava araçlarının sahada yer aldığı bir döneme girilmiştir. Bu çalışmada teknolojinin jeopolitik, milli güç ve askeri güç kavramlarını anlamsal derinleşme ve genişleme bağlamında nasıl dönüştürdüğü; sahadaki yansımaları ile askeri güç kavramının yeni dönemde nasıl ele alınması gerektiği tartışılmıştır.

Sizlerin görüşlerine sunduğumuz diğer bir makalemiz, “Eleştirel Teori ve Kapitalizm Eleştirisi” ismini taşıyor ve yine bir doktora öğrencisi olan Serden Onur Karaca tarafından hazırlandı. Eleştirel Teori genel olarak, Marksizm’in yeniden yorumlanması yoluyla ifade edilse de sadece bu sınırlandırılmayla açıklanabilecek bir teori değildir. Eleştirel Teori’nin temel hedefi sosyal yapıların kişilerin davranışlarını ve kimliklerini nasıl etki altına aldığını ve bireylerin sosyal yapıları tekrardan nasıl biçimlendirdiğini belirleyebilmektir. Kapitalizm anlayışına göre her şey bir metadır ve var olan bu sistemde her şey bir başka kişiye devredilebilmektedir. Bu da her şeye parasal bir anlam yüklenmesine yol açmıştır. Özel mülkiyet ve ücretli emek anlayışı kapitalizmin ana özelliklerini ifade etmektedir. Bu durum da Eleştirel Teorisyenlerin kapitalizme bakış açısını etkilemiş ve kapitalizmi bireyleri tüketim toplumu haline getirmeyi amaçlayan bir sistem olarak tasvir etmişlerdir. Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizm, sadece bireylerin emek gücünü sömüren bir sistem değil, aynı zamanda kültürlerinin yok edilmesi, aile kavramının ortadan kaldırılması, doğanın tahrip edilmesi vb. gibi birçok konunun da başını çekmektedir ve bu durum günümüzdeki birçok sorunun temelini oluşturmaktadır.

Beşinci makalemiz, “Kırsal ve Kentsel Alanda Mahalle: Köylerde, Kent ve Kasabalarda, Büyükşehirlerde Mahalle Kavramı” adını taşıyor ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hikmet Kavruk tarafından hazırlandı. Bu çalışmada, Türkiye’de mevcut mahalle kavramı, yapısı, gelişimi, kırsal ve kentsel özellikleri ve bunların farklı yönleri temelinde açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle kırsal alan ve kentsel alan ifadeleri ele alınmış, kırsal alanda mahalle kavramının ne anlama geldiği, kentsel alanda kurulan mahallelerin varlığı ve büyükşehirlerde kırsal mahalle kavramının anlamı ve nedenleri araştırılarak, karşılaştırılmıştır. Çalışmada yapılacak açıklamalar literatür ve hukuki metinlere dayandırılmış, kırsal ve kentsel alanlardaki mahalle türleri karşılaştırılmış, sorunlar sıralanmış ve bu sorunları çözmeye yönelik öneriler getirilmiştir.

Dergimizin bu sayısında yer alan son makalemiz, akademisyen Figen Aydın tarafından hazırlanmıştır. Makale, “Şanghay İşbirliği Örgütü: Türkiye’nin Kazakistan ve Orta Asya Politikalarında Bağlayıcı Unsur mu?” isimlidir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile kurulan yeni düzende bölgesel güvenliğin sağlanabilmesi güçleşmiştir. Yaşanan bölgesel güvenlik kaygılarına ve sınır sorunlarına aranan çözümlerin başında güvenlik odaklı işbirlikleri kurmak gelmiştir. Çin, sınırlarda yaşanan güvenlik problemlerine, çatı bir kuruluş ile çözüm üretmek istemiştir. Bu anlayışta Çin ve Kazakistan'ın kurucu ortakları arasında buldukları örgüt, zamanla genişleyerek Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) halini almıştır. Asyalı lkeler ile bölgesel güvenlik kaygıları odağında kurulan örgüt, bugün kıtanın önemli bir ortaklığı halini almasına rağmen işbirlikleri adına, beklentinin altında kalmıştır. ŞİÖ'nn kurulması Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren, Çin-Kazakistan siyasî ilişkilerine bağlayıcı unsur olarak etki etmiştir. Türkiye ise NATO yesi bir ülke olarak ŞİÖ'ye daimî ye olmamıştır. Fakat mütevazı bağlantılar kurarak diyalog ortağı olan ilk NATO yesi olmayı başarmıştır. Bu minvalde Türkiye, Batı ile askerî işbirliklerine sahip olmasının yanı sıra ŞİÖ ile düzenli diyalog kuran tek ülke olmuştur. Bunun yanı sıra ŞİÖ'nn varlığı Türkiye-Kazakistan siyasî ilişkilerinde destekleyici-bağlayıcı bir unsur olarak dış politikada ortak bölgesel adımların atılmasını kolaylaştırmaktadır. Türkiye'nin çk yönlü dış politikasına örnek olan ŞİÖ ile diyalog ortaklığı, Türkiye-Kazakistan siyasî ilişkilerine ve Türkiye'nin Asyalı lkeler ile olan işbirliklerine olumlu yönde katkılar sağlamaktadır. Çalışmada ŞİÖ'nn Türkiye-Kazakistan siyasî ilişkilerinde ve Türkiye'nin Orta Asya politikalarında bağlayıcı-destekleyici unsur olup olmadığı değerlendirilmektedir.

Daha önce olduğu gibi bu sayımızı da ilgiyle okuyacağınızı ve faydalanacağınızı düşünüyor, SDE tarafından gerçekleştirilen bu mütevazı çalışmanın sizlerle birlikte bilim ve düşünce dünyasına katkı sağlamasını umut ediyoruz. Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle. Saygılarımızla.

Doç. Dr. Güray ALPAR

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ İLE ERMENİ ÖRGÜTLERİNİN İLİŞKİSİ (Sun'î İttifaktan Tabii İhtilafa Dönüşen Yol)

Hanifi Tosun*

Öz

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Meşruti bir yönetime geçme sürecinde Osmanlı azınlıklarıyla ittifaka girmiştir. II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu atmosferi; İttihatçılar vatanı kurtaran reçete olarak görürken, Ermeniler ise özerklik hatta bağımsızlığın yolu olarak algılamıştır. Amaçları birbirinden farklı olan bu iki yapının ittifaklı süreci ile karşılıklı beklentilerinin ne olduğu ve ne elde ettikleri önemli bir sorudur. Her iki yapıya ilişkin çok sayıda çalışma olsa da bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin dönemin iç ve dış dinamikleriyle birlikte ele alınması ayrı bir önem arz etmektedir. İttihat ve Terakki Merkez Komitesi, devletin dağılmasını önlemek amacıyla "Osmanlı Milleti" anlayışını öne çıkarmıştır. Meşrutiyetinin yeniden ilanını ve II. Abdülhamid yönetimine son verilmesini çözüm olarak gören İTC ve Taşnaksutyun Cemiyeti ittifak kurmuşlardır. II. Meşrutiyet sonrası yaşanan yapısal ve siyasal birçok değişimle birlikte oluşturulan bu ittifak; inişli çıkışlı bir süreç geçirerek 1913 yılına kadar devam etmiştir. Çalışmada Ermenilerin örgütlü hali olarak ortaya çıkan Taşnaksutyun Partisi ile kendisini Osmanlı unsurlarının temsilci olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkileri, dönemin iç ve dış siyasetiyle birlikte inceleyerek, II. Meşrutiyet düzleminde ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Jön Türkler, Ermeniler, Taşnaksutyun, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC).

* Hanifi TOSUN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Doktora Öğrencisi, Mail: hanifi_tosun23@hotmail.com, hanifi.tosun@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8176-8924>.
Bu makaleye atıf için: Tosun, Hanifi. (2023). II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Örgütlerinin İlişkisi (Sun'î ittifaktan tabii ihtilafa dönüşen yol), SDE Akademi Dergisi, 4(1), 1-33

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS AND ARMENIAN ORGANIZATIONS DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA (The Way From Artificial Alliance To Natural Conflict)

Hanifi Tosun

Abstract

The Committee of Union and Progress entered into an alliance with the Ottoman minorities in the process of transitioning to a constitutional government. II. The atmosphere brought by the Constitutional Monarchy; While the Unionists saw it as a recipe that saved the homeland, the Armenians perceived it as the way of autonomy and even independence. It is an important question what are the mutual expectations of these two structures, whose aims are different from each other, and what they achieve with the alliance process. Although there are many studies on both structures, it is of particular importance to consider their relations with each other together with the internal and external dynamics of the period. The Committee of Union and Progress put forward the concept of the "Ottoman Nation" in order to prevent the disintegration of the state. The re-declaration of the Constitutional Monarchy and II. The CUP and the Dashnaksutyun Society, which saw the end of Abdulhamid's rule as a solution, formed an alliance. II. This alliance, which was formed with many structural and political changes after the Constitutional Monarchy; It continued until 1913 by going through a process of ups and downs. In our study, we examine the relations between the Taşnaksutyun Party, which is the organized state of the Armenians, and the Union and Progress, which sees itself as the representative of the Ottoman elements, together with the domestic and foreign politics of the period. It is aimed to reveal on the level of constitutional monarchy.

Keywords: II. Constitutionalism, Young Turks, Armenian, Alliance-Diffrence, Committee Of Union and Progress.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu açısından 19. ve 20. asrın ilk çeyreği modernleşme ve düşünce hareketlerinin ivmelendiği, eskiyi ihya etmenin ötesinde yeni bir düzen yaratma amacıyla iktidarın ilk kez sınırlandırıldığı ve az sayıdaki yönetici aydın bir grubun, siyasal yenilik çabalarını, kendi hedefleri doğrultusunda denge ve güç siyaseti izleyerek gerçekleştirmeye çalıştıkları bir dönemdir.

Osmanlı monarşisine karşı muhalif girişimler; 1887 senesinde Hınçak, 1889 senesinde İttihat ve Terakki, 1890 senesinde de Taşnaksutyun adlı cemiyet-örgütlerin oluşumlarıyla kendisini göstermiştir. Bu yıllarda bilhassa etnik temelli Ermeni muhalif grupların İmparatorluktan ayrılmayı hedefleyen programları vardı. Söz konusu hedef Ermeni muhalif yapıları, İmparatorluğun birçok bölgesinde silahlı terörist eylemlere kadar götürmüş, fakat bu yöntemle amaçlarına ulaşamayacaklarını idrak ettiklerinde bu durum onları diğer muhalif örgütlerle iş birliğine gitme stratejisi izlemeye zorlamıştır.

II. Abdülhamid yönetimi karşıtlığındaki ilk önemli toplantı 1902 senesinde Paris'te yapılmıştır. Fakat söz konusu toplantıdan istenilen sonuç elde edilmediği gibi, toplantıya katılanlar arasındaki görüş farklılıkları daha da derinleşmiştir. Monarşi karşıtlığında Türk ve Müslümanların temsilciliğini üstlenen İTC, bu kongrenin ardından; “Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti” düşüncesini savunan Prens Sabahattin’in liderlik ettiği liberal grup ile Ahmet Rıza’nın liderlik ettiği “Terakki ve İttihat” cemiyeti olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

Genç aydınların II. Abdülhamid yönetimine karşı bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan İttihatçılığın, 1908 sonrasında tedricen siyasal iktidarda olduğu dönemde, idari ve siyasi alanlarda birçok mühim değişiklikler yaşanmıştır. İmparatorluktan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutiyet’in ilanı, Türk siyasal hayatında köklü değişimler yaratmıştır.

Bu süreç içerisinde İttihatçılar; birbirinden farklı etnik ve dini yapının olduğu birçok unsurdan oluşan bir imparatorluğu ayakta tutmak, me-

deniyet ve terakki üzerinden temel bireysel hakları güvence altına almak, hükümetin keyfilğini sınırlandırmak, hukukun esas alındığı bir devlet anlayışını uygulamak amacıyla ilk olarak Osmanlıcılık ideolojisini izlemiştir. Bu siyaset çerçevesinde de Ermeniler ile inişli çıkışlı bir ittifak süreci yaşanmıştır. İttihat ve Terakki ile Ermeniler arasında özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra karşılıklı beklentilerin ne olduğu ve bu beklentilerin ne kadarının karşılandığı merak edilen bir konudur.

İkinci Meşrutiyet

Yirminci yüzyılın başlarında dahili ve harici birçok meseleyle meşgul olan Osmanlı Devleti, eski gücünden çok uzak bir görüntü sergilemektedir. II. Abdülhamid muhalifliğinde gelişen tepkiler giderek artmaktadır. Rumeli'de, gerçekleştirilecek reformları tartışmak amacıyla 8-9 Haziran 1908 günlerinde Reval'de toplanan güçlü devletlerin (düvel-i muazzama), Osmanlı Devleti'nin işlerine dahil olabilmeleri ihtimalinden kaynaklanan şüphe, yeniden meşruti bir yönetim anlayışına geçişi hızlandıran önemli sebeplerden olmuştur (Sencer, 1984:60).

Rumlar, Bulgarlar, Sırp lar ve Ulahlar; Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'dan aldıkları destekle, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra buldukları alanlarda bağımsızlık amacı gütmeye başlamışlardır. Bahsi geçen ülkelerden ihtilal komite ve çeteleri hızlıca Makedonya'ya geçmiş ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu durum karşısında vatan müdafaasında olan Türk askerleri II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde, çok çetin mücadeleler vermiş, devleti, içinde bulunduğu korkunç durumdan kurtarma yolunda can vermişlerdir (Kuran, 1959:471).

Reval görüşmelerinde bu sebeple gündeme alınan Makedonya konusunu Sultan II. Abdülhamid'in önemsemeyen tavrını¹ protesto etmek ve meşruti yönetime geçmek amacıyla Kolağası² Niyazi Bey'in dağa çıkması

1 Reval görüşmelerinde gündeme alınan Makedonya'daki olumsuz tabloya karşılık Abdülhamid'in Hristiyan vali ataması İttihatçılar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, "İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler".

2 Kolağası, yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki rütbenin adıdır. Sol kolağası, Sağ kolağası olmak üzere iki derece idi... bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü, cilt II, MEB

(Kuran, 1959:464-465) ve akabinde iktidar karşıtlığı noktasında halk desteği araması, aynı süreçte Binbaşı Enver Bey'in Makedonya'da girişimlerini hızlandırması II. Meşrutiyet'e neden olan önemli gelişmelerdendir.

1.1. İkinci Meşrutiyet'in İlanı

Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908'de, 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'nin tekrardan yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. II. Meşrutiyet'i, meclisin yeniden açılması ya da Kânûn-i Esâsî'nin yeniden uygulanması olarak basite indirgemek, Meşrutiyet'in Türk siyasal hayatında yarattığı köklü değişimleri görmeyi engelleyecektir.

1908 tarihli ve çok büyük oranda İttihatçuların girişimleri neticesinde ilan edilen ve iktidarı her yönüyle etkileyen devrim hareketiyle, II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetim anlayışı terk edilmiş; İttihatçılar, çağdaş ve merkezi bir devlet yapısı düşüncesinde, iktisadi, siyasal, toplumsal alanda faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır (Kansu, 2017:2).

İkinci Meşrutiyet'le birlikte Türk siyasi hayatında, farklı fikirlerin öne çıktığı birçok siyasi örgütlenme oluşturulmuş ve 1908 senesinde çok partili Türk siyasi hayatına giriş yapılmıştır (Kuran, 1959:499). Çok partili hayat, temsil ve seçim kavramlarının giderek daha fazla kamuoyunun gündeme gelmesi anlamına gelecektir.

İkinci Meşrutiyet sonrası İttihatçı yönetim, 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'de demokratik bir yönetime geçişi hazırlama anlamında birçok değişiklik gerçekleştirmiştir. İrade-i Milliye anlayışını anayasal düzeyde hayata geçirmek isteyen iktidar, devlet mekanizmasını daha işlevsel kılabilmek için devlet organlarını birbirinden ayırma yöntemine başvurmuştur (Sencer, 1984:60).

1877 yılında düzenlenen seçim kanunu yeniden gündeme alınmış, Milletvekilleri Seçimi Geçici Kanunu ismiyle ilan edilmiş, sadrazamlık

makamına Sait Paşa atanmıştır (Tunaya, 1998:38). 1908 senesi Kasım ve Aralık aylarında yapılan seçim sonrası oluşan meclis çoğunluğunu İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşturmuştur. Seçimlerde; 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 5 Yahudi, 8 Slav milletvekili mecliste yer bulmuştur.³ Bütün etnik unsurları Osmanlı birliği altında toplamayı hedefleyen İTC'nin, Osmanlılık anlayışı çerçevesinde Ermeni yapılarla olan işbirliği bu seçimde de gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde 12 Ermeni,⁴ İTC kadrolarından meclise girmeyi başarmıştır.

Buldukları bölgelerde azınlıkta olduklarını bilen ve Meşrutiyetin getirmiş olduğu atmosferden beslenmeyi hedefleyen Taşnak Partisi, bağımsız bir Ermenistan düşüncesi için anahtar olarak gördükleri Meşrutiyeti ve İTC'yi desteklemiştir. İTC kadrolarından mebus seçilen Pastırmacıyan⁵ bu durumu; *“Er geç Türklerle kozlarımızı paylaşacağımız açıktı. Bu yüzden var gücümüzle halkımızın meşru müdafasına hazırlanmaya başladık. Bu arada tüm dikkatlerini Makedonya'ya odaklamış Osmanlılara karşı saldırgan bir tutum izlemekten kaçınıyorduk. Bunu tercih ettiğimizden değil, Abdülhamid rejimi sırasında vilayetlerimiz iliklerine kadar sömürülmüş olduğundan, biraz huzura ihtiyacı duyduklarından dolayı kaçınıyorduk... İşte bunun için biz Taşnak mebusları 1912'ye kadar Osmanlı meclisindeki Jön Türk yönetimine karşı güçlü bir muhalefet yapmadık.”* sözleriyle anlatmıştır (Tuygan, 2009:201-202).

İTC Osmanlılık ideolojisi ile tüm İmparatorluk coğrafyasını içinde bulunduğu durumdan kurtarmayı hedeflerken büyük bir karmaşa içindeki Balkanlar'da dahi bu hedefine ulaşamamıştır. 93 Harbi sonrası alevlenen İTC ve Taşnaksutyun'un sun'i ittifakı; özellikle Balkan Harplerinin ardın-

3 Konu hakkında detaylı bilgi bağlamında bkz. Ahmad F-Rustow, D. A. *“İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918”*, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, c. IV, V, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1976.

4 İstanbul: Krikor Zohrap, Bedros Hallacıyan, Tekirdağ: Agop Babikyan, Agop Boyacıyan, Halep: Artin Boşgezenyan, Adana: Hamparsun Boyacıyan, İzmir: İstapan İspartalyan, Muş: Kegam Dergarabetyan, Sivas: Dr. Nazaret Dagavaryan, Van: Vahan Papazyan, Erzurum: Ohannes Varteks, Karekin Pastırmacıyan.

5 Karekin Pastırmacıyan, Meşrutiyet öncesi Osmanlı Bankası baskını planladığı gibi Meşrutiyet sonrasında da hem Rus ordusunda görev alıp hem de Ermeni gönüllü birliklerini örgütleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmiş on binlerce Müslümanın kanının dökülmesinde rol oynamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fikrettin Yavuz, *“Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını”*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı:28, Ankara, 2015.

dan Ermeni meselesi üzerinden Rusya başta olmak üzere güçlü devletlerin yeniden 61. maddeyi gündeme getirmesi, Ermeni örgütlerin Anadolu'nun birçok yerinde terör eylemlerine devam etmesi vb. sebepler sonucunda tabii ihtilafa dönüşmüştür. Başlangıçta İttihad-ı Anasır düşüncesiyle hareket eden İTC, artık Türkçülük fikriyatı ile milli bir devletin inşası yolunda hareket etmeye başlamıştır.

1.2. 31 Mart Hadisesi

Tarihimizde 31 Mart Hadisesi olarak kabul edilen 1909 tarihli olay, mutlak monarşiye dönüş arzusuyla padişaha iktidarını geri verme amacıyla yapılan bir hadisedir. Kansu'ya göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uzun soluklu mücadelesi neticesinde devlet yönetimine getirdiği anayasal yönetim şeklini yok etmeyi hedefleyen karşı darbe girişimi olarak nitelenen bu durum, yine İttihatçıların bilhassa Selanik'teki Harekât Ordusunun kararlı ve etkin girişimleri neticesinde akamete uğratılmıştır (Kansu, 2017:75). Ancak Cemil KOÇAK gibi bazı tarihçiler bu hadiseyi ordu içi bir çatışma, anlaşmazlık olarak görürken, bazıları da İTC'ye karşı Ahrar Fırkası'nın tarikatları kullanarak iktidar değişikliği hedeflediği bir hareket olarak görmektedir.

Hadisenin devam ettiği günlerde İstanbul hükümeti neredeyse işlevsiz hale gelmiş, İttihatçıların önde gelen isimleri bile görünmez olmuştur (Kuran, 1959:513-515). 31 Mart Hadisesi sonrasında II. Abdülhamid yeniden eski gücüne büyük oranda kavuşmuştur (Kansu, 2017:75).

Vaziyet belirtilen şekilde devam ederken askerlerin söz konusu isyana karşı liberal devlet yapısını muhafaza yolunda Prens Sabahattin Enver Bey'le bir araya gelerek, ilk adımı atmışlardır. Prens Sabahattin o dönemde yayınladığı iki bildiri; dinin devlet işlerine alet edilmemesi gerektiğini, şeriatın cinayetle savunulmayacağı düşüncesini halka ve askerlere iletmiştir.

Hareket ordusunun İstanbul'a gelme süreci çok hareketli geçse de sonunda ordu şehre girmiş ve isyan bastırılmıştır. (Ahmad, 2010:67). Bu su-

retle karşı-devrim olarak nitelendirilen darbe girişimi; İttihat Terakki'nin potansiyelini göstermesi açısından turnusol özelliği göstermiştir.

31 Mart Vakası ile birlikte İTC, âdem-i merkezîyet anlayışını benimseyen grupla ayrılmış ve cemiyetin, siyasi amaçlarını netleştirerek yönetimdeki pozisyonunu tekrardan değerlendirmeye açmıştır. Ayaklanma, Üçüncü Ordu birliklerince başarıyla akamete uğratılınca İTC, siyasal muhaliflerine ve rakiplerine karşı pozisyonunu kuvvetlendirmiştir.

31 Mart Vakasından sonra Osmanlı tarihinde padişahların mutlak idaresi sona ermiş ve siyasal partilerin ve fikirlerin egemenliği başlamıştır. Son iki padişah, siyasetçilerin ve askerlerin yönettiği ülkede onların kararlarını tasdikten öteye ciddi bir icraata sahip olmadığı gibi güçlü bir kişiliği de yansıtmamışlardır.

2. II. Meşrutiyet Öncesi Jön Türk-Ermeni Birlikteliğine Giden Süreç

Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkan modern milliyetçilik fikirlerinin 19. yüzyılda Balkanlar'dan başlayarak Osmanlı bünyesine girmesiyle birlikte, İmparatorluğun kendine has geleneksel toplum yapısı ve ilişkisi bozulmaya başlamıştır. Sırp, Yunan ve Bulgar isyanları sonrası devlet sadece askeri değil, hukuki ve siyasi tedbirlere başvursa da söz konusu isyanlar sonrasında geleneksel toplum fikrinden farklı olarak yeni bir hukuki düze arayışları başlamıştır.

1839 tarihli Tanzimat'la⁶ birlikte; Türk, Ermeni, Arap, Yunan, Arnavut, Bulgar fark etmeksizin Osmanlı vatandaşlığı etrafında bu üst kimliğe bağlı olarak yaşamayı yani “İttihad-ı Anasır”ı ifade eden bir anlayış gelişmiş ve parlamentoda da kendini göstermiştir.⁷ Devletin parçalanacağı endişesiyle hareket eden İTC de resmi yayın organı olan Şura-yı Ümmet'te “Osmanlı Milleti” kavramını vurgulamıştır.⁸

6 Türk demokrasi yolculuğunun ilk adımı olarak kabul edilen Tanzimat; bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve gaffetin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin mücadele ettiği, İmparatorluğun Batı'nın etkilerine resmen açıldığı, devlet eli ve yasa yoluyla siyasal ve sosyal reformlar ile resmen yerleştirilmesine çalışıldığı devir olarak nitelendirilebilir.

7 I. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı parlamentosunda gayrimüslim her unsurdan milletvekili olduğu gibi 9 Ermeni milletvekili de bulunmaktadır.

8 Mesela bkz. Şura-yı Ümmet, Birinci Sene, No:4, 23 Mayıs 1902, s.1.

1876 tarihli Kanun-ı Esasinin ardından yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi olarak da bilinir) hem sonuçları itibariyle hem de İTC ile Taşnaksutyun arasındaki ittifakın başlaması noktasında önemli bir yere sahiptir. 1878 Rus Harbinin mağlubiyetle sonuçlanmasının ardından Osmanlı Devleti güç kaybetmiş, Balkan ulusları Rusya'dan aldıkları destekle kendi milli devletlerini kurmuş ya da güçlenmişlerdir. Benzer bir sonucu isteyen Ermeniler de ayrılıkçı taleplerde bulunmuşlardır. Ermenilerin otonomi ve muhtariyet talepleri hem Rusya hem de İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkeler açısından coğrafyadaki varlıklarını meşrulaştıran bir aktör pozisyonunda değerlendirilerek 1878 Ayestefanos Antlaşmasınının 16. aynı tarihli Berlin Kongresinin ise 61. Maddelerinde yer bulmuştur.

Ayestefanos Antlaşmasınının 16. maddesindeki “*Osmanlı Devleti, Ermenilerin buldukları bölgelerde ıslahat yapacak ve Ermenileri Kürt ve Çerkez saldırılarına karşı koruyacaktır.*” hükmü Ermenileri öne çıkarmıştır. Ancak bu antlaşmanın Rusya'yı Balkanlarda hâkim güç pozisyonuna getirmesi Batılı büyük devletleri endişelendirmiştir.⁹ Özellikle İngiltere'nin girişimleriyle antlaşma imzalanmayarak, Berlin'de yeni bir kongre toplanmış ve kararlar alınmıştır. Söz konusu kararlar, Ermeniler açısından Rusya'dan farklı olmamakla beraber: “*Babiali Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahalli ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikat ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi ve Çerkezlerle Kürtlere karşı oraların güvenliğini sağlamayı deruhta eder.*” şeklinde 61. madde olarak belirlenmiştir.¹⁰ Aynı maddeye göre “*Vilayet-ı Sitte*”¹¹ yani doğudaki altı Osmanlı ilinde Ermeniler lehine reform yapılması istenilmiştir.

9 Rusların, Bulgaristan üzerinden sıcak denizlere inme gayesini icra etme potansiyeli, coğrafyadaki diğer devletlerin menfaatlerine zarar verebilir, Rusya İngiltere'nin sömürüsü durumunda olan Hindistana varabilir hatta Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etme hayali engellenebilirdi.

10 Berlin Antlaşmasınının 61. Maddesinin bir fıkrasına göre: “*Babiali bu yoldaki tedbirlerini onların tabikine nezaret edecek büyük devletlere muayyen zamanlarda bildirecektir.*” hükmü ile Osmanlı'nın içişlerine net bir şekilde dahil olunmaktadır. Söz konusu maddeler coğrafi bir sınır çizmediği için, büyük Ermenistan düşüncesini, Ermeni nüfus sayısını olabildiğince abartmayı, Müslümanları topraklarından çıkartarak etnik dönüşüm gerçekleştirme fikrini tetiklemiştir.

11 Altı vilayet: Diyarbakır, Van, Erzurum, Bitlis, Sivas ve dönemdeki adıyla Harput günümüzdeki adıyla Elazığ'dır. Ancak bu altı ilin o dönemki sınırları günümüz illerinin yaklaşık 20'sinin sınır genişliğine tekabül etmektedir.

1903 yılından sonra Ermeniler üzerinde hızla nüfusunu artıran Taşnaksutyun, yalnızca Türkiye'deki Ermenilerin değil, bütün Ermenilerin bağımsızlığı için mücadele ettiğinin propagandasını, Sultan II. Abdülhamid'e varan suikast ve terör eylemleri ve Sason isyanı dahil birçok isyanı örgütleyerek kitle desteğini giderek artırmıştır.¹² Tüm bu gelişmelere rağmen İTC, İmparatorluğun çözülmesinin önüne geçmek, meşrutiyeti yeniden ilan ettirmek ve II. Abdülhamid'i tahttan indirmek amacıyla Taşnaksutyun ile sun'i bir ittifak kurmuştur.

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Muhalif Ermeni Komiteleri

19. Asırda Ermeniler arasında gelişen aydınlanma hareketi, Ermenilerin Rönesansı şeklinde ifade edilen iki farklı kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan biri, Ermeni rahiplerin geliştirdiği Mekhitarist Öğreti iken diğeri, 19. asra damgasını vuran Fransız ve Rus Devrimlerinin sosyo-siyasi kavramlarının Ermeni okur-yazarlar arasında yer bulmasıdır (Şavlı, 2012:148).

Avrupalı devletlerin 1878 Berlin Antlaşması ile uygulamaya çalıştığı Ermeni Islahatı maddesinden beklemedikleri sonucu alamayan Ermeniler, Rum ve Bulgar bağımsızlık girişimlerindeki başarılı neticelerden etkilenerek 1880 sonrası örgütlenme faaliyetlerini hızlandırmışlar ve Doğu Anadolu ile yurt dışında çok sayıda gizli cemiyet oluşturmuşlardır (Günay, 2015:19).

Çok sayıda cemiyetin birleşmesi sonucu kurulan Ermeni Birleşik Cemiyeti, bağımsız bir devlet kurma amacını gerçekleştirmek amacıyla etnisite fark etmeksizin bütün Ermenileri bir araya getirmiştir. Bu gizli cemiyetler, 1862-65-75-78-79'da Zeytun¹³, 1862 senesinde Van, 1863 senesinde

12 Jön Türkler zaman zaman yayın organı olan Şura-yı Ümmet'te ortak vatan kavramı üzerinden, Ermenilerin şiddet içeren eylemlerini reddettiklerini, siyasi zeminde rejim karşıtı bir noktada ortak hareket etmeyi teklif eden yazılar yayınlamıştır. *Nitekim "Ermeni Meselesi"* başlıklı bir yazıda: "*Osmanlılar! Ermeniler hukuklarını, adaleti isterlerse veriniz! Eğer istiklal muhteriyet-i isterlerse her fedakarlığı göze alarak katiyen vermeyiniz!*" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Şura-yı Ümmet, Üçüncü Sene, No:57, 13 Ağustos 1904, s.1.

13 Ermenilerin bağımsızlık hayalini gerçekleştirme noktasında ayrı bir önem atfettikleri Zeytun'da çok sayıda isyan meydana gelmesi; Zeytun bölgesinin Ermeniler açısından hem tarihi değer hem de nüfus yapısı bakımından uygunluğu nedeniyle asla tesadüf değildir. Yıllarca süren Zeytun meselesinin Osmanlı Devleti'nin haricinde 3 ayrı ana aktörü vardır. Bunlar İstanbul Ermenileri, İngiltere ve Rusya'dır. İstanbul Ermenileri ile İngiltere'nin çıkarları Osmanlı Devleti ile çalışmakta, aynı zamanda Rusya'da istenilen siyasi istikrarsızlık ile

Muş, 1865'te Çarsacak'ta meydan gelen Ermeni ayaklanmalarında önemli rol almışlardır.

2.1.1. Armenekan Komitesi

İlk kurulan Ermeni komitesi olan Armenakan Partisi, ihtilalci faaliyetleri amaç edinen ve Ermenileri kendi kendilerini idare edecek bir siyasi şekle dönüştürmeye çalışan bir Ermeni siyasi partisidir.

Komitenin kuruluş gayesi; Ermenileri ihtilal yöntemiyle kendilerini idare edecek politik şekli sağlamak, bağımsız bir Ermeni devletini kurmak için silahlı ve siyasi örgütlenmelerle kitle desteğini elde etmektir (Nalbadian, 1963:96). Ermenileri tek çatı altına almak, onlara askeri disiplin ve silah eğitimi vererek gerilla gücü oluşturmak bilahare Ermeni halkını genel bir harekete hazırlamak temel amaç olmuştur (Gürün, 1985, s.129). Bu tür girişimlerin arkasında yatan amaç açıktır ki bir Ermeni devleti kurmaktır.

2.1.2. Hınçak Komitesi

Türkiye ve İran'da kurulan ilk sosyalist parti özelliği taşıyan Komite, Avrupa'da eğitim görmüş ve zengin ailelerin çocukları olan yedi Rusya Ermenisi tarafından Cenevre'de kurulmuştur. Hınçak Komitesi, kurucu kadrosu ile benimsediği teori bakımından Marksist olarak kabul edilmektedir (Nalbadian, 1963, s.44). Komitenin öncelikli hedefi, Doğu illerinde bağımsız Ermeni devleti kurarak, söz konusu devleti İran ve Rus Ermeni sahasıyla birleştirmektedir (Öke, 1996:115).¹⁴

de örtüşmektedir. Osmanlı Devleti'nin zaman zaman askeri müdahaleleri, zaman zaman da taleplere karşılık vermesi, tamamen batılı devletler ile Rusya'nın içişlerine karışmasını önlemeye yöneliktir. Bu durum Rus Genel Kurmay Başkanlığının belgelerinde de ifade edilmektedir. Bkz. Rusya İmparatorluğu Halep Konsolos Sekreteri, Nadvorniy Sovetnik Lundekvist'in Kafkasya Askeri Bölge Karargâh Başkanına Gönderdiği Gizli Mektuba Ek Olarak Yazılan Not (10 Ekim 1879) Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Fond 401, Liste 3, Dosya 78, Yaprak 153-165b'den naklen Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemalöglü, Ankara, TTK Yay., 2019 belge2, s.37.

14 Komitenin parti programı için bkz. Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara, TTK Yayınları. 1985, s.130-131.

Komite, Londra'da Ermenice çıkarmış olduğu gazete üzerinden fikirlerini yayarak taraftar kitlesini artırmıştır. Anadolu'da birçok ilde örgütlenmesini oluşturan komite, İstanbul ve Anadolu'nun birçok ilinde ayrılıkçı isyan eylemleri gerçekleştirmiştir. Nitekim Sason İsyanı, Babıali Gösterisi ve Zeytun İsyanı bu açıdan öne çıkmaktadır.

2.1.3. Taşnaksutyun Komitesi

1890 senesinde Tiflis'te Hınçaklardan memnun olmayan Ermeniler Troşak adlı bir cemiyet oluşturmuş ardından Rus ve Gürcü örgütlerle bir araya gelerek Taşnaksutyun isimli yapıyı kurmuşlardır. Taşnaksutyun Ermenicede "federasyon" anlamına gelir. Çünkü örgüt özellikle Rusya'daki Ermeni örgütleri başta olmak üzere birçok örgütün birleşmesinden oluştuğundan bu adın verilmesi uygun görülmüştür (Gürün, 1985:191).

Komitenin öncelikli hedefi, ihtilal yöntemiyle bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda; Van'daki Armenekan ve Hınçak Ermeni örgütlenmeleri ile Tiflis'teki Genç Ermenistan'ı birleştirme, Osmanlı vilayetlerine çeteler yerleştirme, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Ermenileri silahlandırma ve eğitime, taraftar toplayarak ihtilal çıkarmak bilahare bağımsızlık elde etmek yöntemini benimsemiştir.

Komitenin sloganı "*Türk'ü ve Kürd'ü nerede hangi şartlarda görürsen öldür. Gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni Haftiyelerini, hainleri öldür, intikam al*" şeklindedir. Hınçak ve Taşnak Komitelerinin amaç ve faaliyetleri birbirine paralellik göstermektedir. Her iki örgüt de amacını silahlı mücadele ekseninde oluşturmuştur. Osmanlı yöneticileri tarafından bu durum asla kabul edilebilir değildir. Söz konusu durum II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası için de aynıdır. Nitekim Jön Türklerin birçoğu Ermenilerin özerklik taleplerini, ayrılıkçı tutumlarını ve davranışlarını devletin parçalanmasına neden olacak bir hedef olarak görmüştür (Günay, 2015:22-23). Amaca giden yolda her türlü yola başvuran Taşnaksutyun Komitesi, dış güçlerin ilgisini ve desteğini çekmek ve bağımsızlık talebini meşrulaştırmak için sadece Türkleri değil Ermenileri de hedef alan saldırılar gerçekleştirmiştir (Ataöv, 1985:294).

Taşnaksutyun ve diğer Ermeni komiteleri, terör saldırılarını bir yöntem olarak benimseyerek; bağımsız bir devlet kurma yolunda bölgedeki Müslüman-Türk çoğunluğu öldürerek ya da buldukları topraklardan çıkartarak sayılarını ve etkinliklerini azaltmayı hedeflemektedir. Bilahare kendi nüfusunu artırmayı ve gerçekleşen olayları “*Ermeni katliamı*” şeklinde propaganda yaparak Ermeniler lehine Avrupalı devletlerin siyasi ve askeri desteğini almayı amaçlayan politikalar yürütülmüştür (Sarınay, 2006:258).

Ermenilerin çıkardıkları isyanlarda uyguladıkları şiddete “kendilerini savunma amacıyla” şiddete başvurdukları propagandası bölge illerinde etkili olmuş ve Ermenilerle Kürt ve diğer Müslüman gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Söz konusu terör eylemlerinde kullandıkları silahları Rusya ve İran üzerinden temin etmişlerdir (Lewy, 2012:38).

Osmanlı İmparatorluğu karşıtlığında oluşturulan Ermeni muhalif örgütlenmelere ilişkin gerekçe olarak bazı tarihçiler; II. Abdülhamid dönemindeki toprak meselesi, müsadere, silahlı aşiret baskıları, çifte vergilendirme ve Ermenilerin iskân noktaları gibi gerekçeleri gösterebilir de bu örgütlerin birçoğunun Osmanlı sınırları ötesinde kurulduğu bilinmektedir (Günay, 2015:25). Nitekim Tiflis’te kurulan Taşnaksutyun örgütünün fikir ve faaliyetleri hem Rus hem de Osmanlı Ermenileri arasında hızla yayılmış ve Ermeni milliyetçiliğinin gelişimi noktasında önemli işlev sağlamıştır.

2.2. İttihat ve Terakki Partisi ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişki

İTC Merkez Komitesi, Osmanlı vatandaşı olan Rum ve Bulgarların ayrılıkçı hareketlerinden sonra Ermenilerin de bağımsız bir devlet kurma yolundaki hayallerinin farkındaydı. Mevcut yönetimin söz konusu ayrışmaları önleyemeyen politikalarını oldukça riskli bulan İTC hem millet içindeki ayrışmayı engellemek hem de bu durumun tetikleyeceği dış müdahalelerin önüne geçmek amacıyla İttihad-ı Anasır fikriyatını pratiğe dönüştürme çabası içinde olmuştur.

Yurt dışındaki Jön Türkler ile Ermeni örgütlerinin ilk görüşmeleri 1890'lı yılların başına dayanmaktadır. Jön Türklerin Paris'te bulunan örgütlenmesinin lideri durumundaki Ahmet Rıza ile Devrimci Hınçak Partisi'nin önde gelenleri arasında çok sayıda görüşme gerçekleşse de Türk ve Ermeni örgütlenmelerinin amaç ve düşüncelerinin örtüşmediği daha o dönemde açıkça görülmüş, ancak II. Abdülhamid karşıtlığı noktasında bir araya gelinme mecburiyeti noktasında yüzeysel bir birliktelik oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemde İTC üyeleri, II. Abdülhamid yönetimine son vermek ve anayasayı yeniden yürürlüğe koymak için devrimci bir yöntemden ziyade barışçıl yöntemleri savunmuşlardır. Ancak örgütlü yapısını giderek güçlendiren ve dış desteğini artıran Osmanlı Ermenilerinin, Berlin Antlaşmasında yer alan 61. madde üzerinden eylemlerini meşrulaştırma çabaları İTC bünyesinde ciddi ölçüde rahatsızlık oluşturmaya başlamıştır.

İttihatçılar, Ermeni komitelerinin bu madde üzerinden özerklik hatta bağımsızlığı ön gören girişim ve söylemlerinden vazgeçmeleri koşuluyla meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi noktasında ortak mücadele teklifi iletilmişlerdir (Hanioğlu, 1985:190-210).

II. Abdülhamid yönetimini baskıcı olarak niteleyen muhalif gruplar, etnik köken ya da siyasi fırka farklılığını göz ardı ederek sadece Abdülhamid idaresini sona erdirmek adına bir araya gelebiliyorlardı. Jön Türklerin tüm bu etnik gerilimlerin yaşandığı dönemde bile bir araya gelmelerinin arkasında tüm öfkelerini ve yaşadıkları tüm sorunları despot bir hükümdar olarak tanımladıkları II. Abdülhamid'e atarak rahatlatma gibi bir savunma mekanizmasının olduğunu düşünmek gerekir. Bu da aslında uzun vadeli etno-stratejik bir bakış açısının var olduğunu söylemenin çok da mümkün olmadığını göstermektedir.

Jön Türklerin yine de birlikteliği bazı şartlara dayandırdıkları hususunu ihmal etmemek gerekir. Temelde Osmanlılık üzerine oturan bu şartları şöyle sıralamak mümkün; Ermeni örgütlerin güçlü devletlerin müdahil olmalarını kabul etmemeleri, İTC ile birlikte hareket edip rejim karşıtı propaganda yapılması, barışçıl girişimlerle mücadele gerçekleştirmeleri idi.

Ancak Ermeni örgütlerin sonuç elde etmek için barışçıl girişimleri desteklemediği; İttihatçıları yalnızca beyanname yayınlamakla itham etmeleri ve 20 Ocak 1897-31 Mayıs 1898 tarihleri arasında padişahın katlini de içeren ihtilalci çağrılarında anlaşılmaktadır. Bu davetin (Sultanın katli) karşılığı yöneticiye itaat kültürü atmosferi içinde yetişen Jön Türkler'de elbette ki farklı bir etno-dini siyasi kültüre sahip Ermenilerden farklı olacaktır.

2.3. 1902 Jön Türk Kongresi

II. Abdülhamid karşıtlığıyla hareket eden Osmanlı muhalefet hareketi dağınık bir görüntü çizmekteydi. Etnik yapı fark etmeksizin hürriyet için mücadele eden herkesin dahil olacağı bir Jön Türk Kongresi için çabalar sürdürülmekteydi. Jön Türkler arasındaki anlaşmazlıkların var olması ve hizipleşmeye varan bölünmeleri, kongrenin gerçekleştirilmesine engel teşkil etse de uzun süren girişimler neticesinde Osmanlı Devleti'ni oluşturan tüm etnik unsurların temsil edildiği 1902 tarihli Jön Türk Kongresi ilk kez yapılmıştır (Zurcher E. J., 1995:133).

Osmanlı muhalefeti 1902 tarihli ilk Jön Türk kongresinde birliktelik oluşturamasa da bu kongre, bütün Osmanlı unsurlarının temsil edildiği ve Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra devam edecek siyasi kutuplaşmanın ilk önemli işareti olmuştur (Günay, 2015:45).

Ortak paydaları II. Abdülhamid karşıtlığı olan birçok etnik unsurdan yaklaşık 50 kişinin katılımıyla başlayan Kongre, ilk olarak Jön Türk girişimlerini destekleyen Fransız M. Lefevre Pountalis'in ikametinde gerçekleştirilmiştir. Kongrenin devam eden diğer görüşmeleri Prens Sabahattin'in ikametinde yürütülmüştür. Kongreye katılanlar arasında, Osmanlı bünyesindeki farklı etnik yapıların haricinde Jön Türklerin ileri gelen isimlerinden Prens Sabahattin, İbrahim Temo ve Nazım Bey de katılmıştır, Kongreye Ermenileri temsilen ise Sisliyan katılmıştır (Karpaz, 1996:37).

Kongreye katılanlar arasında iki farklı konu üzerinden fikir ayrılıkları yaşanmış görüşmelerde oldukça sert tartışmalar yaşanmıştır. Görüş ayrılıklarından ilki İsmail Kemal'in, sadece propaganda ile devrim olmayacağı

askeri müdahalenin de devrimci girişime dahil olması gerektiği önerisidir. Diğer husus ise Ermenilerin, Abdülhamid'in beklenen reformları yapmadığı gerekçesiyle yabancı müdahalesinin gerekli olduğu düşüncesidir.

Yabancı müdahalesi konusu 1902 tarihli kongrenin fikir ayrılıkları açısından temel konusu olmuştur. Ahmet Rıza grubu bunu reddederken, Prens Sabahattin grubu âdem-i merkezîyetçi bir anlayışla bu görüşü savunmuştur. Bu doğrultuda yaşanan aykırı tartışmalar, anayasanın var olmasını savunan muhalefetin bölünmesiyle sonuçlanmıştır (Aşçı, 2019:9).

Ahmet Rıza için ademi merkezîyet demek “*Memleketi ecnebilere satmaktan başka bir şey değil!*” anlamına geliyordu. Yine ona göre Ermeniler, “*Onlar bizden ayrı muhtariyet istiyorlardı.*” tespitinden sonra “*Bizse bütün Osmanlılar için iyileştirmeler istiyorduk; Kanun-i Esasi, Millet Meclisi, herkesi memnun edecekti.*” demektedir (Tunaya, 1988:21).

Taşnaksutyun komitesinin, halkın vergi ödememesi, zorunlu askerliğe karşı çıkılması, gerilla grupları oluşturulması, terör eylemlerinin bireysellikten çıkıp toplu eylemlere dönüşmesi talepleri Ahmet Rıza tarafından sert bir şekilde reddedilmiş tartışmalar iyice alevlenmiştir. İbrahim Temo kongrede; 20 maddelik siyasi hükümler içeren bir metnin, üyelerin çoğunluğunca kabul gördüğünü bazı maddelere Ermeni cemiyetlerince itiraz edildiğini belirterek şu üç maddenin eklenmesini bildirmiştir (Temo, 2009:137).

- “1- Ermeniler, mevcut rejimin değiştirilmesi noktasında İttihatçılarla birlikte bütün girişimlere katılmaya hazırdırlar.
- 2- Bu katılma ve etkinliğin dışında Ermeni örgütleri, kendilerine ait özel ve ayrı çalışmalarını sürdürecektir. Bu etkinlikler şimdiki rejime karşı olup Türkiye'nin sosyal birliğiyle ilgili değildir.
- 3- Ermenilerin özel harekâtı Berlin Antlaşmasınının 61. maddesiyle 11 Mayıs 1885 Muhtırası ve ekindeki ıslahatın derhal uygulanmasını sağlamaya yöneliktir.”

Kongrede, Berlin Antlaşmasında vurgulanan ıslahat meselesindeki hususların bütün Osmanlı vilayetlerinde gerçekleştirilmesi ifade edilirken,

Ermeniler ise 61. Madde üzerinden ıslahat konusunu kendilerine sağlanan ve alınması gereken özel bir hak olarak iddia ederek batılı devletlerin dahil olması gerektiğini savunmuşlardır (Uras, 1976:544). Ermeniler, Rusya'ya yakın olup batılı güçlü devletlerle de iş birliği geliştirerek coğrafyadaki varlıklarını meşrulaştıran bir aktör pozisyonunun olduğu bilinciyle hareket etmişlerdir.

2.4. 1907 Jön Türk Kongresi

Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini devirmeye çalışan en önemli yapılar İTC ve Taşnaksutyun yapılanmasıydı. 1907 senesine kadar daha çok İTC'den bağımsız hareket eden Taşnaksutyun örgütlenmesi, Doğu vilayetlerinde etkinliğini giderek artırsa da buna karşı ortaya çıkan Müslüman halktaki uyanışı ve Anadolu'daki Ermeni nüfusunun gerileyişini gözlemleyerek, Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini tek başına deviremeyeceğini anladığından Türk devrimcilerle ortak hareket etme girişimlerini hızlandırmıştır. Taşnaksutyun'un 1907 yılında Viyana'da gerçekleştirdiği Dördüncü Dünya Kongresi kendi tarihleri açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu toplantıda; dini, dili, ırkı ne olursa olsun başkalarıyla iş birliği yapılması anlayışı benimsenmiştir. Kürtler'in bu dönemdeki meşruiyet karşıtı tutumunu da fırsat bilen Taşnaksutyun, İttihatçıların desteğini almaya çalışmıştır.

Bu gelişmeler ışığında Ermeni Devrimci Federasyonu, Ahmet Rıza Bey liderliğindeki İTC ile Prens Sabahattin liderliğindeki Âdem-i Merkeziyet Cemiyetine çağrıda bulunmuştur (Kuran, 1959:234). 1907 senesinin son dönemindeki siyasi atmosfer devrimci gruplar açısından son derece uygun bir durumdan olduğundan, 1902 Kongre sürecinde ayrılan iki İttihatçı yapılanma farklılıkları bir kenara bırakarak bir araya gelmiş ve II. Jön Türk Kongresi 27-29 Aralık 1907'de Taşnaksutyun Cemiyeti üyelerinin de katılımıyla Paris'te gerçekleştirilmiştir.

Kongre esnasında şiddetli tartışmalar yaşansa da netice olarak şu kararlar alınmıştır: "Her cemiyet kendi kimliğini korumakla birlikte prensiplerini

bir kenara bırakacak, istibdata son vermek için ortak program çerçevesinde çalışılacak, Taşnaksutyun, ıslahat meselesi üzerinden güçlü devletlerin Osmanlı Devlet'nin içişlerine müdahil olmaları çağrısından vazgeçecek ve merkezi devleti destekleyecek" şeklindedir (Kuran, 1959:287-288).

Tek amacı II. Abdülhamid karşıtlığında tek cephe oluşturmak olan bu kongre sonrası yapılan ortak açıklamada;¹⁵ Abdülhamid yönetiminin sadece Hristiyanlara değil aynı zamanda Müslümanlara da zarar verdiği, istibdat yönetiminin eğitimden ekonomiye, seyahat özgürlüğünden sanayinin gelişmesine kadar birçok hususta vatandaşları ve kamu kurumlarını zor durumda bıraktığı şeklinde eleştiriler sıralanmıştır.

Hem kongre esnasında yaşanan tartışmalar ve karşılıklı beklentiler hem de mutabık kalınan metin dikkate alındığında; Ermeni örgütlenmesinin bağımsızlık elde etme yolunda Abdülhamid yönetimini en önemli engel olarak gördüğü ve bu anlamda meşruti bir yönetimin getireceği atmosferden de beslenmek üzere İttihatçılar ile iş birliği geliştirdiği çok nettir. Buna karşılık İttihatçıların ise devleti kurtarmanın tek yolu olarak gördüğü meşruti (anayasalı) yönetime geçmek, Ermenileri merkezîyetçi bir devletin Osmanlı Milleti çatısı altında tutabilmek ve güçlü devletlerin aparatı olmaktan çıkartarak onların müdahalelerini engellemek amacıyla sun'i de olsa ittifak çabalarını sürdürdüğü görülmektedir.

2.5. İttihat ve Terakki ile Taşnaklar Arasındaki İttifak Antlaşması

1907 Kongresi sonrası Abdülhamid karşıtlığı noktasında ortak bir çerçevede buluşan unsurlar, amaçlarına ulaşmak için; silahlı direniş dahil, siyasi ve ekonomik grev, memur grevi, vergiden kaçınma gibi yöntemler belirlemişlerdir.¹⁶

15 Türkçe metin için bkz., "Osmanlı Muhalif Fırkaları Kongresinin Beyannamei," Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, s.238-242.

16 Abdülhamid muhalifliği bağlamında varılan bu anlaşma, gruplar arasındaki görüş ayrılıklarının da sona erdiğini göstermemektedir. Bunun en net göstergesi; bazı kesimlerin ademi merkezîyet sisteminden duyduğu rahatsızlık, Avrupalı devletlerin müdahil olmasıyla Avrupa'daki Osmanlı topraklarının parçalanacağı endişesi ve Ermenilerin asıl amaçlarından vazgeçmemesiydi.

1907 Yılı'nın sonlarında ülkedeki iktisadi huzursuzluklar ile Rusya ve İran'daki devrimlerin etkisiyle Abdülhamid karşıtlığında gelişen isyanlar, ülkenin birçok yerinde meydana gelmeye başlamıştır.

II. Meşrutiyetle birlikte Meclisi Mebusan tekrardan açılarak İTC ile Taşnaksutyun arasındaki ilişkileri zirve noktasına taşıyan Anayasalı yönetim anlayışı benimsenmiştir.¹⁷ 31 Mart hadisesinin İttihatçılar lehine sonuçlanması ile II. Abdülhamid yönetimine son verilmiştir. 1909 tarihli Adana olaylarının¹⁸ ardından, Taşnaklar ve İTC müzakerelere başlamış ve 3 Ağustos 1909 tarihinde iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Osmanlıca ve Ermenice yazıya dökülen bu metindeki vurgulanan en kayda değer husus, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına karşı mücadele edileceği maddesidir.

Jön Türk ve Taşnaksutyun ittifakından sonra halkın mevcut otoriteden memnun olmadığını gösteren birçok olay yaşanmıştır. “Şahsi Vergi” gibi yeni vergi düzenlemelerinin uygulanmaya konması, yerel yöneticilerin yolsuzlukları ve liyakatsızlıkları ve Anadolu'da örgütlenen İttihat ve Terakki'nin çalışmaları sonucu hükümet karşıtı eylemler düzenlenmesine sebep olmuştur. Bu durumun basın-yayın organları aracılığıyla sistemleştirilmesi ile yerel örgütlenmeler artarak Anadolu'nun birçok ilinde ayaklanmalar meydana gelmiştir. Kastamonu, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Diyarbakır ve Van olayları bu bağlamda öne çıkmaktadır (Günay, 2015:73-106).

1908 Temmuz sonrası Taşnaklar, İstanbul'dan Van'a kadar varlık gösterdikleri alanlarda İTC birlikteliği nedeniyle silahlı faaliyetlerini bırakmışlardır. Anayasanın yeniden yürürlüğe konması ve meclisin yeniden açılması bu kararda çok etkili olmuştur. Örneğin Van Ermeni Taşnak Merkez Komitesi'nin imzasıyla İTC'ye gönderilen bir telgrafta; Meclisin tekrardan açılmasından duyulan memnuniyet dile getirilerek, bütün Osmanlı unsurlarının hukukunun muhafaza edileceği teminatı verilmekteydi.¹⁹ Ermeni

17 Patrik İzmirliyan Efendi ve diğer ruhaniler, Millet-i Osmaniye'nin saadet ve selameti için dualar ederek meşrutiyete ve unsurların birliğine olan desteklerini göstermişlerdir. Konu ile ilgili bkz., Şura-yı Ümmet, No:49-140, 23 Teşrinasi 1908, s.2.

18 9 Nisan 1909 Cuma günü, İsfendiyar ve Rahim isimindeki iki Müslüman gencin, Ohannes isimli bir Ermeni tarafından öldürülmesiyle başlayan olaylar... 1909 yılında Adana ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilgili olarak bkz. 1909 Adana Olayları/Makaleler, Ed. Kemal ÇİÇEK, TTK, Ankara, 2011.

19 Bkz. Şura-yı Ümmet, No:53-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.6.

devrimci hareketi 1908-1912 yılları arasında farklı bir boyut kazanmış, Ermeniler pasif bir pozisyon alsa da kendi silahlı örgüt ve ulusal niteliğini devam ettirmişlerdir.

3. II. Meşrutiyet Sonrası Jön Türk-Ermeni İlişkisi

II. Meşrutiyet'ten önce Abdülhamid karşıtlığında tek cephe olan muhalefet, Meşrutiyet'in tekrar ilanının akabinde de ortak kutlamalarda bir araya gelmiştir. Türklerle birlikte Ermeniler dahil diğer unsurlarda meydanlarda kardeşlik yeminleri dile getiriyorlardı. Enver Paşa, *"Bundan böyle Bulgar, Yunan, Eflak, Yahudi, Müslüman yoktur. Hepimiz kardeşiz, eşitiz ve Osmanlı olmaktan gururluyuz!"* diyordu.²⁰ İTC'nin önde gelen isimlerinden Enver ve Talat Beyler, Taşnaksutyun'un meşrutiyete geçişte katkılarının olduğunu ispat edercesine Ermeni mezarlıklarını ziyaret etmişlerdir.

Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından daha önce yurt dışına kaçan Ermeniler genel af çıkarılmasıyla birlikte tekrardan geri dönmüşlerdir. Geri dönenler arasında Ermeni Taşnak Komitesi mensupları da bulunmaktaydı. Söz konusu komite mensupları daha önce kaybettikleri itibarlarını tekrar elde etmek için halk üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü ortamı fırsat bilen Ermeniler bilhassa Doğu vilayetlerinde örgütlenerek rahat bir şekilde faaliyetlerini artırmışlardır.

1908 İhtilalinin ardından, hükümet etme nüfuzu gün geçtikçe, "Meşrutiyetin sağlayıcıları unvanı" ve siyasi kuvvetleri hasebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçmişti. Cemiyet'in ilk zamanlar Ermenilere verdiği mesaj, Meşrutiyet'ten evvelki Ermenilerin bölücü amaçlarını terk etmeleri ve Meşrutiyet'in getirdiği eşitlik ortamında Osmanlı vatandaşı olarak kalmaları yönündeydi.

Bu mesaja ihtilalden evvel İttihatçılarla oldukça aktif iş birliği yapan Taşnaksutyun Cemiyeti önemli ölçüde uymaya çalışırken Komitacılar bilhassa Hınçak ekibi ile birlikte diğer iki grup, Doğu Anadolu'da Erme-

20 Bkz. Şura-yı Ümmet, No:76-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.5.

nilerle تنها yerlerde “Ermeni özerkliği” istemeyi devam ettirmişler ki, bu istek İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hiçbir vakit kabul görmemiştir (Kocabaş, 2014:12).

Tüm bu ittifakı bozmama çabalarına karşı İTC ile Ermeniler arasındaki ilişkiler 1910 yılından sonra olumsuz seyretmeye başlamıştır. Ermeni basınında sıklıkla değinilen İTC eleştirileri ile Ermenilerin R uslarla münasebetlerini artırmaları ve paralel siyaset izlenmesi iki yapı arasındaki uzaklaşmayı net bir şekilde göstermektedir.

Taşnaksütyun tarafından yapılan 18 Temmuz 1912 tarihli çağrıda; *“Bağımsız bir parti olarak, başka hiçbir partiye bağlı olmadıklarını” ifade etmeleri* ve İTC hükümetine yönelik *“Güvensizliği önleme, vergileri indirme, İslamcılıktan ve Türkçülükten vazgeçme, anayasal özgürlükleri güvence altına alma”* söylemleriyle ittifakın sona erdiğini ilan etmiştir.

İTC ve Ermeniler arasındaki ılımlı hava, uzlaşmaz bir çizgi çizerek I. Cihan Harbi dönemine kadar ilerlemiş, bu savaş günlerinde yaşanan olaylar ise “ittifaktan ihtilafa” geçişin temellerini oluşturmuştur.

Meşrutiyetin yeniden ilanından özellikle Balkan Harbine kadar geçen sürede inişli-çıkışlı devam eden karşılıklı taktiksel münasebetler gerek iç etkenler gerekse dış etkenler sebebiyle, bitme noktasına gelmiştir. İTC'nin; ülkenin toprak bütünlüğünün korunması, Azınlıklarla yaşanacak sert çatışmaların güçlü devletler tarafından 61. madde üzerinden müdahil olma durumunu oluşturacağı düşüncesiyle ılımlı havayı muhafaza etme yönünde çaba harcadığı anlaşılmaktadır.

3.1. İttifaktan İhtilafa Giden Yolda İç Gelişmeler

II. Meşrutiyet Osmanlı modernleşme sürecindeki en önemli sacayaklarından birisidir. Eski ile yeninin, geleneksel olan ile modern yapının karşılıklı etkileştiği ve çatıştığı bir ortamı beraberinde getirmiştir. Bu ikilik sadece devlet ile toplum arasında değil devletin idari, siyasi ve hukuki düzenlemelerinde de etkili olmuş, modern ile gelenek yan yana gelmiştir. Türkler ve Ermeniler Meşrutiyetin coşkusuyla birlikte yaşasalar da yeni rejim karşısındaki bu heyecan zamanla azalmıştır.

Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından genel af kararıyla birlikte birçok Ermeni komiteci ülkeye dönme fırsatı bulmuştur. Hükümet “her şeyi serbest bıraktığı gibi” silah ticaretini ve ithalatını da serbest bırakmıştır. Bu durum Ermenilerin silahlı örgütlenmesinin önünü daha çok açmıştır. Ermeniler Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan geniş özgürlük atmosferini, ilk aşamada kendini savunmak daha sonra ise hak iddialarını saldırgan biçimde elde etmek için ülke içine silah ve mühimmat sokmuştur.

Toplum içerisindeki dinamikleri etkileyen Ermeniler tarafından tetiklenen diğer önemli hususlar açısından, ekonomik anlamda yaşanan gelişmeler, çıkar çatışmaları ve olayların Müslüman-Hristiyan karşıtlığına taşınması öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda Meşrutiyet sonrası meydana gelen Maraş, Kayseri, Adana ve Tarsus olayları ile Doğu Anadolu illerinde eşrafın toprak üzerindeki hakimiyetinin kırılması beklentisinin; çeşitli etnik-dini ve aşiret yapısı nedeniyle problemlerle sonuçlanması da bir diğer önemli husustur.

Doğu Anadolu'daki bu durumdan etkilenenler sadece Ermeniler ile Türkler arasında sınırlı değildir. Olayların tetiklenmesi noktasında Kürt aşiretlerin Hristiyan olan ve olmayan ahaliye yönelik düşmanca tavrı da öne çıkmaktadır. Kürt aşiretler bu dönemde Osmanlı askerleriyle sıkça çatışmaya girip yeni rejimi benimsemeyen bir görüntü sergilemişlerdir. İttihat ve Terakki tüm çabalarına rağmen Kürtlerin meşruti yönetime ısınmalarını sağlayamamışlardır. Kürtlerin bu tutumunun altında yatan en önemli sebep, Meşrutiyetin ilanından sonra Müslümanlar ile Ermeniler arasında en çok meydana gelen problem olan arazi anlaşmazlığıdır. Özellikle Sason isyanı sonrası Osmanlı vatandaşlığından çıktığına dair senet imzalayıp, mal, mülk ve arazilerini satıp tekrar geri gelmemek üzere başta Rusya olmak üzere yabancı ülkelere giden Ermenilerin arazileri, Kürtler tarafından kullanılıp zamanla sahiplenilmiştir. Meşrutiyet sonrası bu kişilerin tekrar geri dönmeleri akabinde huzursuzluklar bilahare şiddetli anlaşmazlıklar başlamıştır.

Meşrutiyet sonrası birçok Ermeni komitacınının yurda döndüğüne yukarıda değinilmiştir. Yurt içinde gerçekleşen olayların altında bu komita-

cılar vardı. Bunların çoğu Rus ya da İran tâbiyetindeydi. İTC hükümeti ülkeye girmek isteyen kişilere, uyruklarından vazgeçip Osmanlı uyruğunu almaları şartı koştı. Rus ya da İran uyruklu birçok Ermeni komiteci Osmanlı tâbiyeti başvurusunda bulunmuş ve Taşnaksutyun Cemiyetinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Buldukları bölgelerde Müslümanların Ermenilerle, Ermenilerin de kendi aralarındaki ilişkilerini bozmuşlardır.

3.2. İttifaktan İhtilafa Giden Yolda Dış Gelişmeler

İttihatçılar ile Ermeniler arasında ittifaktan ihtilafa giden süreçte önemli rol oynayan dış aktörlerden birisi Rusya'dır. Rusya Ermeni davasını Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanmak için Avrupa'yı kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Nitekim bu yolla Osmanlı Devleti'ne baskı ve müdahale zemini elde etmeye çalışmıştır.

Rusya'nın Ermenileri desteklemesinde oynadığı öncü rol karşılıklı bir birliktelik oluşturmuştur. Rusya öncelikle Osmanlı sınırına yakın bölgelerdeki Ermeni nüfusunun sadakatini garanti altına almıştır. İkinci olarak, Osmanlı tebaası Ermenilerin Rusya'yı kurtarıcı olarak görüp ortak amaçlar etrafında birleşmelerinin sağlamıştır. Son olarak da Birleşik devletler, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi çok sayıda ülkede etkili ve zengin Ermenilerin desteğini almıştır (Günay, 2015:284).

Parlamentarizmin kalbi olarak kabul edilen İngiltere'nin meşrutiyeti desteklemesi beklenirken,²¹ İngiltere de Ermenilerin amaçlarına her türlü katkıyı vermekten geri durmamıştır. Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı koz olarak kullanıp, Rusya'ya karşı ise baskı aracı olarak kullanmayı hedeflemiştir. İngiltere'nin Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasının en önemli gerekçeleri olarak; Ermeni meselesinin uluslararası bir durum alması, meşrutiyet yönetiminin başarılı olması durumunda benzer hareketliliğin kendi sömürü ülkeleri olan Mısır ve Hindistan'da yaşanma ihtimali ve İTC'nin İttihad-ı İslam anlayışından kaynaklı çekincelerdir.

21 Meşrutiyetin yeniden ilanının ardından II. Abdülhamid'in Almanlarla yakın siyasetini beğenmeyen İTC, İngiltere ile yakın ilişki kurmak istemiştir. Şura-yı Ümmette kaleme alınan "Osmanlılar ve İngilizler" başlıklı yazıda; Meşrutiyet yönetimini en fazla destekleyen ülkenin İngiltere olması ve Akdeniz ile Süveyş'teki çıkarları hesap edilince Osmanlı Devleti'nin devamlılığını isteyecekleri bunun ortak menfaat olduğu ifade edilmektedir. Detay için bkz. Şura-yı Ümmet, No:72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

İTC anayasalı yönetime yeniden geçişi devleti kurtarmanın reçetesi olarak görürken, iktidara geldiği dönemden sonra iç dinamiklerin yanı sıra devletin siyasi durumunu derinden etkileyecek dış meselelerle de yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'in Yunanistan'a bağlanmasından sonra Trablusgarp ve I. Balkan Savaşları Osmanlı devletine en ağır darbeleri vuran gelişmeler olmuştur.

1908-1913 yılları arasında Suriye ve Yemen'deki karışıklıklardan, ülkenin çeşitli bölgelerindeki isyanlara, Trablusgarp Savaşı'ndan, Arnavut isyanına kadar birçok gaileyle uğraşan İTC hükümetinin Ermenilerle ilişkisi, özellikle Balkan Savaşlarının ardından önemli ölçüde değişmeye başlamıştır.

Balkan Harbi sadece yaşanan insani kayıplar açısından değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi anlamda ne ölçüde zayıf olduğunu da göstererek onu paylaşmak isteyen bilhassa İngiltere ve Rusya açısından iştah artırıcı bir tablo ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin paylaşılması noktasında çeşitli senaryolarla haritalar farklılaşsa da değişmeyen husus Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti hayalidir. Bu sebeptendir ki Ermeni örgütler, günümüz devlet dışı aktörleri rolünde varlığını sürdürmüştür.

Taşnaksütyun, Balkan Savaşlarından sonra bir yandan ıslahat girişimlerini ivmelendirmeye çalışırken diğer yandan Rusya'nın müdahil olmasını sağlamaya yönelik iç karışıklıklar çıkarmıştır. Balkanlardaki milliyetçi hareketlerden etkilenen Taşnaklar, devletin içinde bulunduğu koşulları da dikkate alarak İttihatçılarla devam eden iş birliğini sonlandırmak istemişlerdir. 1912 yılındaki seçimlerde ittifak devam etse de ikili ilişkiler 1913 başlarında gerilmeye başlamıştır. Doğuda meydana gelen olaylar, coğrafyada Rusya etkisinin artması ve Balkan Savaşı esnasında Türk ordusundan ele geçirilen mühimmatın önemli kısmının Antrantik Ozanyan tarafından Ermeni komitelerine aktarılmasıyla birlikte Ermeni silahlı eylemlerinin artması; Taşnakların İTC'ye karşı bakışının tamamen değiştiğini göstermektedir.

Van civarında etkinliğini iyice artıran Taşnaklar, Kürt baskınlarını bahane ederek, silahlı örgütlenmelerini meşrulaştırmaya ve bölgede kendi hâkimiyetlerini sağlamaya çabalamışlardır. Bu durum Rus belgelerine de yansımıştır.²² İstanbul'u ele geçirme hayallerini daima yaşatan Rusya, bu durumun gerçekleşmeme ihtimalini de dikkate alarak Anadolu'nun doğusunda hakimiyet kurma planlarını sürdürmüştür. Bu bağlamda Ermeniler üzerinden Müslüman-Hristiyan çatışmasını körüklemeye çalışmış, Kürt meselesiyle yakından ilgilenmiş ve ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir. Bir yandan batılı devletlere karşı Ermenilerin hamiliğini üstlenmeye çalışan Rusya, diğer yandan Kürtleri örgütleyerek Kürt-Ermeni çatışmalarını körüklemiş ve kurtarıcı pozisyonunda varlık göstermeye çabalamıştır.

Bölgede tansiyonun iyice arttığını gören İTC hükümeti, ana tehdidin arazi meselesi olduğunun farkındaydı. Arazilerin Ermenilere iade edilmesi kararını kabul etmeyen Kürtler ile hükümetin arası iyice açıldı. Bu durumu kullanan Rusya Kürtlerin de kurtarıcısı rolüyle yeniden devreye girdi. Bu durum Van ve Bitlis başta olmak üzere Kürt terör eylemlerinin gerçekleşmesine zemin oluşturdu. Para ve silah-mühimmat desteği bulan Kürtler, Rus propagandalarıyla birlikte Kürdistan ve Kürt milliyetçiliğiyle ilgili konuları da işlemeye başlamışlardır. İlk aşamada bölgede asli unsur olduklarını düşünen Kürtler, Ermeni yani Hristiyan devleti kurulmasına karşı çıkarken, gelinen nokta itibarıyla Kürt devleti kurulmasının koşulu olarak Ermeni devletinin varlığını ve dış devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmuşlardır.

Sonuç

İttihat ve Terakki oluşumunun kökeninde Yeni Osmanlılar hareketi yer almıştır. Devletin siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî açıdan sorunlarının büyümesi, inkılap taraftarlarının Sultan Abdülhamid tarafından pasivize

22 Van'daki Rusya İmparatorluğu Konsolos Yardımcısı S. P. Olferyev'in Kafkasya Askeri Bölge Karargahına Gönderdiği 1 Temmuz 1912 tarihli Rapor. Gizli. Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1366, Yaprak 198-200'den naklen Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemalöglü, Ankara, TTK Yay., 2019.

edilmesi ve istibdat yönetimi halk ve bürokrasi içerisindeki rahatsızlığı artırmıştır. Karşı bir örgütlenme ihtiyacı olarak ortaya çıkan ilk önemli oluşum İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

Birbirinden belirgin bir kopuş yaşamış iki farklı zihniyetin ürünü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşünsel kökeninde iki önemli karakter olarak Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin karşımıza çıkmaktadır. Her ikisi de vatan nasıl kurtulur sorusuna yanıt olarak meşruti bir yönetim, Avrupalı yöntem ve düşünce, anayasalı yönetim hususlarında ortak görüşe sahiptirler.

Ancak 1902 tarihli ilk Jön Türk Kongresinde hizipleşmeye varan görüş farklılıkları kendisini göstermiştir. Ahmet Rıza, pozitivist düşünceden etkilenimle, devleti merkeze alan, Türkleri devlet idaresinde hakim kılmayı önceleyen, Cumhuriyet dönemi devletçilik anlayışına kaynaklık edecek "Milli İktisat" fikrini savunan, yabancı devlet müdahilliğini reddeden bir tutuma sahipken; Prens Sabahattin ise kendisine özgü sosyolojik bir bakış açısıyla "adem-i merkeziyet teşebbüs-i şahsi" anlayışında; bölgesel özerklik, yerinden yönetim, özel teşebbüs, özel mülkiyet, bireycilik, ilm-i ictima hususlarının devlet yönetiminde uygulanması gerektiğini savunmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne kaynaklık etme noktasındaki en önemli faaliyeti II. Meşrutiyet devrimidir. İmparatorluktan yeni bir Türk devletinin inşası yolunda en kilit aşamalardan biri olan II. Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908 tarihinde 1876 tarihli Kânûn-i Esâsî'nin tekrardan yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Çok büyük oranda İttihatçıların girişimleri neticesinde ilan edilen ve iktidarı her yönüyle etkileyen bu devrim sürecinde İttihatçıların en büyük destekçilerinden biri Ermeni Taşnaksutyun örgütüdür.

II. Meşrutiyet'i, meclisin yeniden açılması ya da Kânûn-i Esâsî'nin yeniden uygulanması olarak basitçe nitelendirmenin, Meşrutiyet'in Türk siyasal hayatında yarattığı köklü değişimleri anlamlandırmakta oldukça yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir. Nitekim 1908 tarihli devrim hareketiyle II. Abdülhamid'in istibdat devri ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı terk

edilmiş, İttihatçılar, çağdaş ve merkezi bir devlet yapısı ekseninde, iktisadi, siyasal, toplumsal alanda amansız bir mücadeleye girişmişlerdir.

Tüm bu süreç içerisinde İttihatçıları hedeflerine ulaştırma noktasında gayrimüslimlerle ittifak etmesi kendileri açısından elzemdi. İTC merkez komitesi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askeri, siyasi, iktisadi ve toplumsal çözümlerle birlikte parçalanmaya doğru gittiği düşüncesiyle, buna çözüm olarak **İttihad**-ı Anasır fikriyatını öne çıkarmış ve resmi yayın organı Şura-yı Millet'te "Osmanlı Milleti" kavramını işlemiştir. Milliyetçilik düşüncesinin oluşturduğu hava sadece Gayri Müslimler arasında değil Arap, Arnavut gibi Müslümanların arasında da görülmeye başlamıştır.

Meşrutiyet taraftarı olan Abdülhamid muhalif yapıları dağınık bir görüntü sergilemekteydiler. İTC ve Taşnaksutyun dahil Osmanlı yönetimine muhalif olan yapılar organize bir şekilde ilk kez Paris'te 1902 yılında kongre gerçekleştirebilmişlerdir. Ancak Ermenilerin Berlin Antlaşmasında yer alan 61. madde üzerinden reform taleplerinin karşılanması noktasında yabancı devletlerin garantörlüğünü talep etmesi kongrenin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Her iki yapı da amaca giden yolda Abdülhamid yönetimini en büyük engel olarak gördüklerinden tek başlarına hareket etmenin sonuç getirmeyeceği düşüncesiyle tekrardan 1907 yılında 2. Jön Türk kongresinde bir araya gelmişlerdir. Kongrede alınan kararlar sonrası Anadolu'nun birçok vilayetinde karışıklar çıkması ve söz konusu eylemlere bazı din adamları ve esnafların da destek vermesi nedeniyle bastırılmaması gibi nedenler sonucu II. Abdülhamid yeniden meşrutiyeti ilan etmiştir.

Meşrutiyetin yeniden etkin olmasıyla birlikte eşitlik, özgürlük, adalet gibi değerlerin İmparatorluk bünyesindeki tüm unsurları bir araya getireceğini düşünen İTC hükümeti genel af ilan etti ve aralarında komite üyelerinin de olduğu çok sayıda Ermeni geri dönmüştür. Bunlara silahlanma serbesti ve iletişim özgürlüğü de eklenince Ermeniler artık çok rahat şekilde propaganda yöntemini de kullanarak örgütlenme faaliyetleri yürütmüşlerdir.

İTC'nin Taşnaklarla olan ittifakından rahatsız olan Taşnak mensupları ve Patrikhanenin faaliyetleriyle Adana, Van, Bitlis, Muş ve özellikle İstanbul'da ittifakı zora sokacak Müslüman-Hristiyan çatışmaları yaşandı. Bu olaylar meşrutiyet rejimini de tehdit ettiği için her iki yapı da iş birliğine devam etmiştir.

Ermenilerin, İTC idaresinden en büyük beklentilerinden biri Doğu vilayetlerindeki asayiş, güvenlik problemlerine ek olarak Kürtlerle süregelen arazi anlaşmazlıklarının çözümüdür. Van civarında etkinliğini iyice artıran Taşnaklar, Kürt baskınlarını bahane ederek, silahlı örgütlenmelerini meşrulaştırmaya ve bölgede kendi hâkimiyetlerini sağlamaya çabalamışlardır. Rusya ise bu durumu yakından takip ederek, Anadolu'nun doğusunda hakimiyet kurma planlarını kapsamında Ermeniler üzerinden Müslüman-Hristiyan çatışmasını körüklemeye çalışmış, Kürt meselesiyle yakından ilgilenmiş ve ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir. Bir yandan batılı devletlere karşı Ermenilerin hamiliğini üstlenmeye çalışan Rusya, diğer yandan Kürtleri örgütleyerek Kürt-Ermeni çatışmalarını körüklemiş ve kurtarıcı pozisyonunda varlık göstermeye çabalamıştır.

Ermenilerin Ruslarla yakın siyaset izlemesinin Osmanlı Devlet açısından askeri, iktisadi, demografik, sosyolojik sonuçları olmuştur. Ermeniler isyan ettikçe Osmanlı devletinin çatışma alanlarını genişletiyor bu durumda Rusya'nın daha rahat ilerlemesini sağlıyordu. Ermeni çeteleri Müslüman halka yönelik katliamlar gerçekleştirerek birçok Müslüm vatandaşın hayatını kaybetmesine, yaşadıkları yerlerden göç etmelerine bilahare Anadolu genelinde büyük nüfus hareketliliğine neden olmuştur.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu atmosferi; İttihatçılar vatani kurtaran reçete olarak görürken, Ermeniler ve diğer unsurların ise özerklik hatta bağımsızlığın yolu olarak algıladığı görülmektedir. Bilhassa etnik temelli oluşturulan Ermeni muhalif grupların İmparatorluktan ayrılma hedeflerinin onları, Osmanlı topraklarında silahlı gerilla eylemlerine kadar götürdüğü ancak terör ve propaganda yolu ile hedeflerine varamayacaklarını idrak ettiklerinde diğer muhalif örgütlerle iş birliğine gitme stratejisi izledikleri nettir. Anadolu'da meydana gelen isyanlar ve Trablusgarp

ile Balkan Savaşları süreci ve neticeleri ile Rusya ve İngiltere gibi devletlerin yeniden müdahil olmalarını fırsat bilen Ermeni komiteleri; bağımsız Ermeni devleti hayali ile ayrılıkçı terör faaliyetlerine devam etmiş ve sun'i olan ittifak çökmüştür.

Kaynakça

Araştırma ve Tetkik Eserler

Ahmad, F. (2010). “İttihat ve Terakki (1908-1914)», Çev. N. Yavuz, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Ahmad, F.&Rustow, D. (1976). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918”, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, c. IV, V, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını: İstanbul.

Aşçı, E. (2019). “İttihat ve Terakki Cemiyeti», Milli Mecmua, Ötüken Yayınları: İstanbul.

Ataöv, T. (1985). “İki Olağüstü Ermeni kaynağı-Ppazian ve Katchaznouni”, “Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu: Ankara.

Çiçek, K. (2011). “1909 Adana Olayları/Makaleler”, TTK Yay.: Ankara.

Günay, N. (2015). “Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler, Girişim Matbacılık: Ankara.

Gürün, K. (1985). “Ermeni Dosyası”, TTK Yay.: Ankara.

Hanioğlu, Ş. (1985). “Osmanlı Devleti’nde Mesleki İctima Akımı”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Kabaçalı, A. (2003), “Talat Paşa’nın Anıları”, Türkiye İş Bankası Yay.: İstanbul.

Kansu, A. (2017). “Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimattan Meşrutiyet’e, *Prens Sabahaddin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Karpat, K. (1996). “Türk Demokrasi Tarihi”, Afa Yayınları: İstanbul.

Kocabaş, S. (2007). *Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir?* Vatan Yay.: İstanbul.

Kuran, A. B. (1959). “*Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnkılap Hareketleri*”, Çeltüt Matbası: İstanbul.

Kuran, A. B. (1959). “İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler “, Çeltüt Matbası: İstanbul.

Lewy, G. (2012). “1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu”, Timaş Yay.: İstanbul.

Nalbandian, L. (1975). *The Armenan Revolutionary Movement: The Deveelopment of Armanian Political Parties through the Nineteenth Century*, Third Printing, University of California Press: Berkeley and Los Angeles.

Öke, M.K. (1996). “Ermeni Sorunu (1914-1923), İz Yayınları: İstanbul.

Pakalın, M. (1993). “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü”, Cilt II, MEB Basımevi: İstanbul.

Sarınay, Y. (2006). “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar”, Türk-Ermeni İlişkileri Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri: Ankara.

Sencer, M. (1984). “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetmel Gelişmeler*”, Sevinç Matbaası: Ankara.

Şavlı, H. (2012). “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak-İttihat ve Terakki İttifakı”, Ermen Araştırmaları Dergisi, Sayı 41.

Temo, İ. (2013). “**İttihat ve Terakki Anılarım** Atatürk’ü Niçin Severim, Alfa/Arşiv: İstanbul.

Tunaya, T. Z. (1998). “*Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*”, İletişim Yayınları: İstanbul.

Tuygan, A. (2009). *Armen Garo’nun Anıları&Osmanlı Bankası*, Belge Yay.: İstanbul.

Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları: İstanbul.

Yavuz, F. “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını”, Sayı:28, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Yılmaz, D. (2001). “Osmanlı’nın Son Yüzyılı”, Çizgi Kitabevi: Konya.

Zurcher, E. J. (1995). “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, (Çev. Y. Sanner), İletişim Yayınları: İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Şura-yı Ümmet, No:4, 23 Mayıs 1902, s.1.

Şura-yı Ümmet, No:57, 13 Ağustos 1904, s.1.

Şura-yı Ümmet, No:49-140, 23 Teşrinasi 1908, s.2.

Şura-yı Ümmet, No:53-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.6.

Şura-yı Ümmet, No:76-140, 5 Kanunuevvel 1908, s.5.

Şura-yı Ümmet, No:72-140, 16 Kanunuevvel 1908, s.1.

Yayımlanmış Belgeler

Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), Haz. Mihail Bashanov, Çev. İlyas Kemaloğlu, Ankara, TTK Yay., 2019.

Extended Summary

The formation of the Committee of Union and Progress (ITC); The ideas of the New Ottomans, represented by the Ottoman ruling intellectuals, who sometimes intensified with each other and distanced themselves from time to time, were the source. In a period when the political, military, social and economic problems of the state were growing, the discomfort in the people and bureaucracy and the II. The growing need for organization against Abdulhamid formed the basis of the CUP. The CUP entered into an alliance with the Ottoman minorities in the process of reintroducing the Constitution into a constitutional government. However, II. The at-

mosphere brought by the Constitutional Monarchy; While the Unionists saw it as a recipe that saved the homeland, Armenians and other ethnic elements perceived it as a way of autonomy and even independence. It is an important question what the mutual expectations of these two structures are, whose aims are different from each other, and what they achieve with the alliance process. Although there are many studies on both structures, it is of particular importance to consider their relations with each other together with the internal and external dynamics of the period. Especially after the 1878 Russian War ended in defeat, the Ottoman Empire lost power, and the Balkan nations established their own national states or became stronger with the support they received from Russia. Armenians, who wanted a similar result, also made separatist demands. Armenians' demands for autonomy and independence; It was evaluated as an actor that legitimizes its existence in the geography for both Russia and countries such as England, Germany and France, and it was included in the 16th Articles of the 1878 Ayestefanos Treaty and the 61st Articles of the Berlin Congress of the same date. The Central Committee of the Committee of Union and Progress put forward the understanding of the "Ottoman Nation" in order to stop the bad course of the state and prevent its disintegration. In the context of this understanding, the re-declaration of its legitimacy and the II. The CUP and the Dashnaksutyun Society, which saw the end of Abdulhamid's rule as a solution, formed an alliance. II. This alliance, which was formed with many structural and political changes after the Constitutional Monarchy; It continued until 1913 by going through a process of ups and downs. The reform demands of the Armenians, which were expressed at first, turned into independence efforts with many methods, including terror and propaganda, by establishing organizations over time, and there were developments that naturally led the artificially formed alliance to break up. In our study, we examine the relations between the Taşnaksutyun Party, which is the organized state of the Armenians, and the Union and Progress, which sees itself as the representative of the Ottoman elements, together with the domestic and foreign politics of the period. It is aimed to reveal on the level of constitutional monarchy.

İSTANBUL İLİNDEKİ KADIN AKADEMİSYENLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Beritan Yıldırım** & Fırat Demirkol***

Öz

Kadının toplum içindeki rolü, her toplumda farklı seviyelerde gelişme göstermiştir. Kadının gelişimi ve kişisel benliğine ulaşmasının en önemli şartı eğitim olarak çalışma hayatına dahil olmasıdır. Geçmişten günümüze kadının çalışma yaşamında yer edindiği fakat toplumun kadına yüklediği annelik, ev hanımlığı ve iş hayatı gibi çoklu rolleriyle savaştığı da acı bir gerçektir. Hem evde hem de iş yaşamında çalışan ve birden fazla rolü üstlenen kadınlara çalışma saatlerinde esneklik, erkeklerle eşit ücret, cinsiyetler arası eşit yaklaşım, yöneticilik ve liderlik için ortam oluşturulmalıdır. Bu çalışmanın amacı; kadınların akademik hayatta karşılaştıkları sorunları İstanbul'da bulunan üniversitelerin kadın akademisyenleriyle yapılmış olan anket çalışması ile toplanan veriler neticesinde incelemektir. Çalışmada kadın akademisyenlerin iş hayatında karşılaştıkları sorunlar anket yöntemiyle kadın akademisyenler tarafından cevaplandırılmıştır. Çalışmada uygulanan anketle kadın akademisyenlerin toplumsal rol çokluğunun etkisi, medeni durumu, anne olmanın akademik kariyer üzerindeki etkisi, cinsiyetler arası fırsat eşitsizliği durumu ve kadınlar arası rekabet konularındaki görüşleri alınarak iş hayatıyla ilgili düşünceleri ele alınmıştır. Yapılan anket uygulaması neticesinde elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akademiye Kadın, Kadın Çalışmaları, Kamu Politikası, Türk Siyasal Hayatı.

* İlgili çalışma Beritan Öngünç (Yıldırım)'ın Kadın akademisyenlerin akademik hayatlarında karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma; İstanbul örneği isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Araştırmacı, brtn.1995@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-3665-9512.

*** Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, firat.demirkol@nisantasi.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0887-0898.

Bu makaleye atf için: Demirkol, Fırat. (2024). İstanbul İlindeki Kadın Akademisyenlerin Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma, SDE Akademi Dergisi, 4(1), 35-64.

A STUDY ON THE PROBLEMS ENCOUNTERED BY WOMEN ACADEMICS IN İSTANBUL

Beritan Yıldırım & Firat Demirkol

Abstract

The role of women in society has developed at different levels in every society. The most important condition for women's development and reaching their personal self is to be included in working life by receiving education. It is also a sad fact that women have taken a place in working life from past to present, but they are fighting with the multiple roles that society imposes on women such as motherhood, housewife and business life. An environment for flexibility in working hours, equal pay with men, equal approach between genders, management and leadership should be created for working women who work both at home and in business and who undertake more than one role. The aim of this study; is to examine the problems faced by women in academic life with a survey conducted with female academicians of universities in Istanbul. In the study, the problems faced by female academicians in business life were answered by female academicians with the survey method. With the questionnaire applied in the study, the opinions of female academicians on the effects of social role multiplicity, marital status, the effect of being a mother on academic career, inequality of opportunity between genders and competition among women were taken and their thoughts on business life were discussed. The data obtained as a result of the survey application were analyzed and evaluated with the SPSS program.

Keywords: *Women in Academy, Women's Studies, Public Policies, Turkish Political Life.*

Giriş

Kadınların eğitimli olmaları onların statülerini, üretime olan katkısını ve dolayısıyla kalkınmaya daha fazla katılmalarını sağlar. Eğitim yalnızca tek cinsiyete odaklı olmamalı, eğitim görme fırsatı her iki cinsiyete de tanınmalı ve eğitim sürecinde yaşanan eşitsizliklerin giderilmesi gerekmektedir. Kadınların eğitiminin hem bireysel hem de toplumsal açıdan statüsünü arttırması sebebiyle çok önemlidir. Kadının eğitimi arttıkça aile yapılanmasında da önemli iyileşmeler meydana gelmektedir. Kadın aldığı eğitimle iş yaşamında gereken bilgilere sahip olması iş yaşamında var olan yerini sağlamlaştırmaktadır. Kadının eğitim seviyesinin yüksek olmasının bütün bu pozitif etkileri yalnızca kadının ve ailesinin refahını iyileştirmekle yetinmemekte bununla beraber tüm toplumun refahının da yükselmesine destek vermektedir.

İnsanın doğmasıyla toplum tarafından kendisine kadın veya erkek olmasına bağlı olarak birbirinden farklı cinsiyete göre belirlenmiş roller atfedilir ve insandan yaşamı boyunca bu roller çerçevesinde hareket etmesi beklenir. Kadının çalışma hayatına dahil olmasıyla kendisinden beklenen bu roller toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Toplumlarda kadına genellikle eş ve anne rolü mal edilmekte ve kadın çalışma hayatında geriplanda kalmaktadır. Bunun sebebi iş yaşamına dahil olan kadının geleneksel görevi ve işi arasında süreklilik halinde olan rol çatışmaları yaşamasıdır. Kadın geçmişte sadece annelik ve eşlik rollerini yerine getirirken, istihdam oranlarının artmasıyla hem anne hem de çalışan kadın konumuna gelmiştir. Kadının çalışmaya karşı talebinin artmasındaki en önemli etkene eğitim seviyesindeki yükselme gösterilebilir. Kadının bir işte çalışması çalışma hayatında olmaktan memnun bir birey olmasının yanı sıra kadını saygın bir konuma getirmektedir. Kadının çalışması, ekonomik açıdan bağımsız olması, kendisiyle ilgili kararlarda da özgürlük sağlamaktadır. Günümüzde kadınların çalışma hayatındaki yeri geçmişe göre hissedilebilir bir orandadır. Kadının istihdamının artması ekonomik açıdan olumlu bir gelişim olarak değerlendirilse de iş hayatındaki kadının problemleri çözülmemiş aksine bunlara ek olarak yeni problemler de dahil olmuştur. Kadınların

çalışma hayatına katılması ve daha aktif hale gelmeleri ile, çalışma hayatları içerisinde farklı sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Bu durum, toplumsal rollerin ve ataerkil toplumun zihinsel yapısının çalışma yaşamına yansımalarını da göstermektedir.

Bu çalışmada kadının eğitiminin tarihsel gelişimi, çalışma hayatına girişi ve akademik hayatı ele alınarak; kadın akademisyenlerin iş hayatlarında karşılaştıkları problemler, akademik kariyerlerinde yaşanan cinsiyet ayrımcılığı, fırsat eşitsizliği, istihdam ve birden fazla rol çatışmasına mağdur kalmasının akademik kariyerlerine olan olumsuz etkileri incelenmiştir.

Çalışmada, Türkiye'deki üniversitelerin genel durumunu yansıtacak nitel ve nicel sayıda üniversite ve akademisyene sahip olan İstanbul'daki kadın akademisyenlere ilgili anket çalışması uygulanmıştır. Anket ile elde edilen bulgular üzerinden genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

1. İş Hayatında Kadın ve Kadınların Yaşadığı Sorunlar

Kadınların toplumsal hayatta arka planda kalma durumlarından kurtulup, erkeklerle eşit yaşam şartlarına kavuşabilmeleri için belirli bir eğitim düzeyine ulaşabilmeleri gerekmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015). Bu yüzden kadın eğitiminde gerçekleşen tüm gelişmeler, erkeklerin eğitiminin gerisinde olsa da sosyal kültürel, ekonomik ve hukuksal olarak kadının güçlenmesi ve toplumda belirleyici bir rol almasında olumlu sonuçlara neden olmaktadır (Güven, 2016). Günümüzde ülkelerin gelişmişlik seviyesine dair birçok ölçüt bulunmaktadır, bu ölçütlerden biri de kadının eğitim seviyesidir. Dünyada kadın eğitimi ile ilgili verilere bakıldığında kadın ve erkek eğitimi arasında büyük ayrımlar olduğu bilinmektedir. Kadınların önemli bir kısmının eğitim fırsatlarında erkekler kadar faydalanmadığı bilinmektedir (Sargın, 2016). Gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinde kadın eğitimi, genel eğitimin bölünmez bir parçası sayılmaktadır. Fakat özellikle bazı toplumlarda kadınlar eğitim konusunda erkeklerle eşit şartlara sahip olamadıkları bilinmektedir (Karaman, 1994).

Tarih boyunca Türk Devletlerinde kadınlar toplumun birçok alanında rol almışlardır. Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun, ilk yüzyıllarında eğitim sadece erkek öğrencilere verilmiştir. Kız çocuklarının devlet eliyle eğitilmesi fikri Tanzimat dönemiyle gündeme gelmiştir (Doğramacı, 1982: 17-19). 1830'lardan itibaren Osmanlı aydınları ve devlet adamları batılı fikirlerin Osmanlı'da da uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu düşünce ile Osmanlı'da önemli toplumsal değişimler gerçekleşmiştir. Tanzimat Döneminde kızların eğitimi ile ilgili yeni düşünceler öne sürülmüş ve kızlar için kapsamlı okullar açılmaya başlamıştır (Akyüz, 2011). Kadınlar II. Meşrutiyet'teki önemli gelişmelerden biri olan yüksek öğrenim hakkına kavuşmuşlardır. Kız çocuklarının eğitim görmesi konusu ilk defa Tanzimat döneminde gündeme gelmiş ve bu dönemde öğretmen ve meslek okulları, ortaöğretim düzeyinde de kız okulları faaliyete geçmiştir. Maarif Nizamnamesi kadın öğretmenlerin yetiştirilmesine yönelik Kadın Öğretmen Okullarının açılmasını gerektiğini savunmuştur (Çakır, 1996: 221). Bu görüşle kadınların eğitim alma şansları artmış ve yeni iş kollarına ortam hazırlanmıştır (Kurnaz, 1996: 90).

Kadının eğitilmiş olması onun bireysel olarak dışarıya açılmasını ve bağımsızlaşmasını sağlamaktadır. Eğitim; kadınlara ilgi alanlarını ve becerilerini ortaya koymanın yanında geleneksel toplumsal kadın rollerinden sıyrılıp yeni çevrelere girmesini sağlamakta ve onları bir anlamda özgürleştirmektedir. Kadının eğitim seviyesi yükseldikçe hanedeki çocuk sayısının düşmekte, daha az çocuk ölümü yaşanmakta, evlilik yaşı ilerlemekte, eğitilmiş ve bilinçli çocuklar yetiştirilmekte ve kız çocuklarının eğitim şansı daha da artmaktadır. Böylece kadınların işgücüne katılım oranları da yükselmektedir (Taban, Kar, 2008).

Toplumun kadına bakışı, atfettiği görev ve sorumluluklar zamanla değişse bile günümüzde kadınların çalışmasına karşı hala olumsuz toplumsal yargıların var olduğu bilinmektedir. Kadın gelir getiren bir işte çalıştıkça toplumsal statüsü de artar. Günümüze de kadın işgücünün sayısında artış olduğu görülmektedir. Kadın çalışan sayısında/oranında artış olmasında hizmet sektöründeki ilerlemenin dışında, birbiriyle ilgili birçok faktörün neden olduğu bilinmektedir.

Bu unsurlar sırasıyla şu şekildedir; (Korkmaz, 2013: 1845; Koray, 2000: 214-215).

- Dünyadaki tüm kadın çalışanları koruyan kanunların artışı,
- Nüfusa yönelik gelişmeler,
- Eğitim şartlarının gelişmesi ve düzenlenmesi,
- Çekirdek aile yapısının yaygınlaşması,
- Evlenme oranlarındaki düşüş ve ayrılma oranlarındaki artış,
- Toplumların kadın istihdamına yönelik olumsuz düşüncelerinin değişerek olumlu düşüncelere dönmesi,
- Çocukların bakımında yaşanan gelişmeler,
- Dünyada işgücüne dahil olan kadınları korumaya yönelik yasaların sayıca çoğaltılması,
- Demografik değişimlerin olması,
- Standart dışı çalışma şekillerinin ortaya çıkması ve esnek çalışma şekillerinin çoğalması,

Kadınların işgücündeki yeri genişledikçe çalışan kadın sayısının artması, kadınları ailevi ve toplumsal yapıda daha etkin bir konuma gelmesini sağlayarak, karşılaştıkları sorunlarla baş edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Ailenin gelir düzeyinde yaşanan artış, kadınların yaşam kalitesinin de gelişmesini pozitif bir şekilde etkilemektedir (Korkmaz, 2013: 1849).

Son yıllarda Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi açısından önemli ölçüde yol katettiği gözlenirse de OECD ülkeleri arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği değerlendirmesinde işgücüne katılım oranının hala yüksek olduğu görülmektedir. Dünya Ekonomi Forumu (WEF) “Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi” ne bakıldığında Türkiye, 2017 raporunda 144 ülke arasında 131. sırada bulunmaktadır. Genel olarak ülkeye ait erkek ve kadının çalışma hayatına katılım oranlarına bakıldığında günümüze kadar gelişen bu süreçte erkeğin çalışma hayatına katılım oranının kadının çalışma hayatına katılım oranından oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Akademisyenlik, mesai saatinde belirli bir sınır olmayan, sürekli kendini geliştirmek zorunda olan ve neredeyse kişinin hayatın tümüne etkisi olan bir meslektir. Akademisyenin görevi; öğrencilerine anlatacağı dersleri hazırlamak, bilimsel çalışmalar yapmak ve takip etmek, kitap ve makale yazarak bilimsel gelişime katkıda bulunmak ve tüm bunları hem akademik alana fayda sağlamak hem de öğrencilerine iyi eğitim vermek için yapmaktadır. (Yılmaz & Özdemir, 2012: 50-56).

II. Meşrutiyet dönemi ile ilk defa Türk kadınına yükseköğrenim görme fırsatı verilmiştir. 5 Şubat 1914 tarihinden itibaren Darülfünuna ilk kez kız öğrenci kaydedilmiş ve kızlara yükseköğrenim dersleri verilmiştir. Darülfünun 1933 yılında kapatılması ve Ankara'da yeni üniversitelerin kurulması ile kadın akademisyen sayısının arttığı görülmüştür. Cumhuriyet dönemi ile kadınlar ilk defa yüksek öğrenim görmeye ve akademik alanda ilerlemeye başlamışlardır (Özkanlı & Korkmaz, 2000: 3). Modern devlet anlayışı ile profesyonel mesleklere ihtiyaç duyulmuş ve bu mesleklere üst sınıflardan eğitilmiş birkaç kadın görev almıştır. Modern devlet anlayışı Türkiye'de profesyonel mesleklere kadın oranının artmasına sebebiyet vermiştir (Suğur & Cangöz, 2016: 95-96). 1932-1933 eğitim öğretim yılında İstanbul'da olan Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde öğretmen kadrosuna ilk kez bir kadın akademisyen öğretmen olarak göreve başlamıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'de kadınlarda akademisyen olarak eğitim alanında görev almıştır. 1934-1935 eğitim öğretim yılına gelindiğinde de kadın akademisyenlerin sayısı 93'e ulaşmıştır (Şentürk, 2015: 6-16). 1945 – 1960'lı yıllar kadın akademisyenlerin sayısının bir hayli yükseldiği bir dönem olmuştur. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen sürede ülkemizde kadın akademisyen sayısı azımsanmayacak bir seviye gelmiştir (Suğur & Cangöz, 2016: 95-96). 1942 – 1943 eğitim öğretim yılına kadar Türkiye'de kadın profesör yoktur. Fakat 1950 yılından sonra toplam profesör sayısı içinde kadın profesör oranı %3' olarak belirlenmiş ve araştırma görevlilerinin oranı %11 olarak açıklanmıştır. 1970 yılında yapılan bir araştırmanın sonucuna göre toplam profesör sayısı içinde kadın akademisyenlerin oranı %8 olarak belirtilmiş ve bu dönemde kadın araştırma görevlilerinin oranı ise %7,4 olarak hesaplanmıştır. 1980 yılında elde

edilen verilere göre o dönemdeki kadın profesörlerin oranı %14 ve kadın araştırma görevlilerinin oranı ise %7'dir. (Bildirici, Anafarta, & Aykaç, 2003: 95-100). Kadının akademik hayattaki etkinliği, akademisyenlerin ücretlerinin azalması ve akademisyenliğin itibarının azalmasına rağmen, 1980 yıllarından sonra günümüze doğru kadın akademisyen oranı hızla artmıştır (Arslan, 2014: 37). Bu dönemde, kadın akademisyen sayısındaki/oranındaki artış hızını etkileyen en önemli husulardan birisi erkek akademisyen sayısındaki azalmadır. Bunun dışında, öğretim üyesi maaşlarındaki iyileşmeler, yurt dışında eğitim gören akademisyenlerin ülkeye geri dönmesi, vakıf üniversiteleri, yeni kurulan kamu üniversiteleri, yeni fakülte ve yüksek okulların açılması etkili olmuştur. (Bildirici, Anafarta& Aykaç, 2003: 95-100). Türk yükseköğretim kurumlarında görev alan kadınların öğretim üyesi kadrosundaki önemli orandaki artışlarına 1993 sonrasında rastlanmaktadır (Özkanlı, 2007: 61-62). 2000'li yıllardan sonra üniversitelerde akademisyen kadın istihdamı istikrarlı bir biçimde yükselmiştir. Bu artış, Türkiye'de kadınların bilim dünyası içindeki yerinin giderek sağlamlaşıp, kurumsallaştığını göstermektedir (Acar, 1998: 313).

Öğretim yılı	Toplam	Profesör	Doçent	Dr. öğretim üyesi	Yardımcı Doç.	Öğretim görevlisi	Okutman	Uzman	Araştırma görevlisi
2000-2001	24 361	2 181	1 605	-	3 031	3 492	3 043	978	10 017
2001-2002	26 154	2 350	1 754	-	3 368	3 958	3 121	977	10 611
2002-2003	28 205	2 546	1 758	-	3 758	4 427	3 235	981	11 481
2003-2004	29 858	2 785	1 739	-	4 094	4 878	3 123	981	12 244
2004-2005	31 434	3 020	1 728	-	4 504	5 262	3 382	1 013	12 512
2005-2006	32 858	3 149	1 813	-	4 861	5 396	3 630	1 075	12 917
2006-2007	35 087	3 464	1 906	-	5 252	5 536	3 750	1 196	13 958
2007-2008	39 852	3 706	2 177	-	6 186	5 907	4 185	1 320	16 350
2008-2009	40 861	3 746	2 326	-	6 456	6 067	4 384	1 341	16 518
2009-2010	43 131	4 038	2 494	-	6 992	6 375	4 685	1 402	17 111
2010-2011	45 599	4 288	2 735	-	7 705	6 844	4 917	1 466	17 603
2011-2012	48 880	4 729	2 954	-	8 982	7 370	5 197	1 500	18 112
2012-2013	54 306	5 007	3 542	-	10 166	8 222	5 638	1 628	20 062
2013-2014	60 933	5 740	4 360	-	12 188	8 883	6 181	1 789	21 768
2014-2015	64 123	6 128	4 848	-	13 171	9 161	6 337	1 843	22 609
2015-2016	67 554	6 626	5 285	-	14 214	9 574	6 341	1 897	23 617
2016-2017	66 780	6 933	5 282	-	14 467	9 367	6 146	1 871	22 714
2017-2018	70 235	7 696	5 611	15 932	-	17 806	-	-	23 190
2018-2019	74 391	8 356	6 102	17 112	-	18 291	-	-	24 530
2019-2020	78 687	9 107	6 668	18 106	-	18 959	-	-	25 847
2020-2021	81 467	9 914	7 135	18 641	-	19 356	-	-	26 421
2021-2022	84 555	10 695	8 097	18 939	-	19 499	-	-	27 325

Tablo 1: Kadın Öğretim Üyelerinin yıllara göre sayıları 2000-2022 (YÖK, 2000-2022).

Ülkemizde görülen cinsiyet eşitsizliği akademik hayatta da kendini net bir şekilde belli etmektedir. Bu duruma örnek olarak kadın akademisyenlerin daha çok öğretmenlik, hemşirelik ve hasta bakımı gibi toplum tarafından kadın mesleği olarak algılanan dallarda yer alması verilebilir (Şentürk, 2015: 6). YÖK'ün verilerine bakıldığında kadın akademisyenlerin

çoğunlukla devlet üniversitelerinde, araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi kadrolarında yer aldığı bilgisine ulaşılmaktadır (Yükseköğretim Kurumu, 2018). Akademiye giriş olarak algılanan araştırma görevliliği kadrosunda yoğun olarak kadınların yer alması muhtemelen gelecekte üniversitelerin akademik kadrolarının cinsiyetlere göre dağılımında kadın akademisyenlerin yoğunluğunun artmasına bir gösterge niteliğindedir (Şentürk, 2015: 6-16).

PROFESÖR		DOÇENT		DOKTOR ÖĞRETİM ÜYESİ		ÖĞRETİM GÖREVLİSİ		ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ	
E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
21490	10695	12047	8097	22545	18939	18893	19499	25172	27325

Tablo 2: Türkiye’de kadın ve erkek akademisyenlerin unvanlara göre sayısal verileri (YÖK istatistik verileri 2021-2022 öğretim eleman sayıları)

	Prof.			Doç.			Dr. Öğr. Üyesi			Öğr. Gör.			Arş. Gör.			Toplam		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Devlet	18371	9147	27518	11271	7332	18603	18320	14417	32737	16160	14652	30812	21602	22800	44402	85724	68348	154072
Vakıf	3392	1777	5169	1255	1202	2457	4409	4965	9374	2281	4482	6763	1993	3209	5202	13330	15635	28965
Vakıf MYO	4	0	4	0	0	0	7	22	29	69	137	206	0	0	0	80	159	239

Tablo 3: Üniversitelerdeki Akademik Pozisyonlara Göre Kadın – Erkek Akademisyen Oranları (YÖK İstatistik 11.10.2022)

YÖK’ün verileri fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu ve enstitü bazında incelendiğinde kadınların yoğun olduğu birimlerin toplumsal rolleriyle bağlantılı olduğu net bir biçimde görünmektedir. Kadının eğitim seviyesi, akademik unvanı veya kariyer gelişimi ne durumda olursa olsun toplumsal cinsiyet rolü de çalışma hayatında yer almaktadır. Kadının çalışması evdeki sorumluluklarını hafifletmemekte tam tersi kadının evinde ikinci bir mesai daha yapmasına sebep olmaktadır (Dikmen & Maden, 2012: 258). Akademik hayatın yoğun çalışma durumu ve ev işleri arasın-

da sıkışan akademisyen kadın aile – iş arasındaki dengeyi kuramadığında akademik yükselmesini deyim yerindeyse yerinde sayarak yavaşlatmak zorunda kalmaktadır (Tahtaloğlu, 2016: 95-99).

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de kadın akademisyenlerin toplumsal cinsiyet ayrımı ile ilgili problemleri bulunmaktadır. Bunların başında kadınların üniversite yönetiminde oldukça düşük oranda görev almalarıdır. Yapılan araştırmalarda kadın akademisyenler üniversite yönetimindeki oranlarının az olmasının sebebinin toplumsal cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan, iş ve aile arasında oluşan rol çatışmalarından dolayı olduğunu belirtmişlerdir. Sadece çalışma saatleriyle sınırlı kalmayan akademisyenlikte yöneticilik görevinin de eklenmesiyle kadın akademisyenler birden fazla vardiyada çalışmak mecburiyetinde ve aile içi ilişkileri çoğunlukla bu sebepten dolayı negatif bir şekilde etkilenmektedir. Toplumda genel olarak erkeklerde yöneticilik için gerekli özelliklerin var olduğu, kadınların bu özelliklere sahip olmadıkları ve bu yüzden yöneticilik yapmaya pek uygun olmadıkları görüşü yaygındır (Küçükşen & Kaya, 2016: 666-670). Kadın akademisyenler geleneksel rollerinden kurtulamadıkları için kız öğrencilere iyi bir rol model olamamaktadır. Kız öğrenciler için kadın akademisyenler geleneksel rollerden sıyrılmanın bir simgesi olmakta bunun yanında geleneksel rollerin yeniden şekillenmesine katkı sağlamaktadır (Başarır & Sarı, 2015: 41-51).

Yatay ayrışma kavramı mesleki ve iktisadi çalışma alanlarında cinsiyet temelli ayrışma olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. (Figures, 2012). Türkiye'de kadınların yükseköğretimde mezun oldukları alanlar Sağlık bilimleri, eğitim, insani bilimler ve sanat, yaşam bilimleridir. Erkekler ise bilgisayar ve fen bilimleri, matematik, mühendislik gibi alanları tercih etmektedir. Teknik bilimler olarak adlandırılan alanlarda genellikle erkekler yer alırken alt kırılımlarda ise yatay bir ayrışma gözlenmektedir. Makine ve inşaat gibi mühendislik alanlarını erkekler, mimarlık ve gıda mühendisliğini ise kadınlar tercih etmektedir. Doğa bilimleri alanında erkekler fizik, kadınlar ise biyoloji alanını tercih etmektedir (Adak, 2007: 38).

Dikey ayrışma hiyerarşik bir ayrışma modeli olarak da ifade edilebilir (Bettio & Verashchagina, 2009: 32). Akademik alanda belirtilen dikey ayrımcılık kavramı ise kadınların yönetici kademelerine ulaşma süreçlerinde yaşadıkları zorlukları anlatmaktadır. Dikey ayrımcılık kavramının en çok eşleştiği alan profesörlük unvanı ve yöneticiliktir. Türkiye’de dikey ayrışma konusunda en çok göz ardı edilen eşitsizlik akademik yönetim kademelerinde yaşanmaktadır. Dikey ayrışma ile neredeyse özdeş olarak kullanılan başka bir olgu ise cam tavan ifadesidir. Cam tavan kadınların ilerlemelerine engel olan bütün yapay engelleri belirtmektedir. (Aycan, 2004). Bu çalışmaya göre toplumdaki cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargılar ve kadınların aile içerisindeki sorumluluklarının katı bir şekilde tanımlanması, yönetsel pozisyonlara erişime ilişkin kişisel, ailevi ve örgütsel engellerin oluşmasında etkili olmaktadır (Aycan, 2004). Türkiye’de YÖK’ün son verilerine göre akademik kariyere araştırma görevlisi pozisyonunda oran olarak %50 kadın ve %50 erkek eşit şekilde başlanırken sonrasında profesörlüğe ulaşan kadın oranının %20 kayıp ile %30’a kadar gerilemede olduğu görülmektedir (YÖK, istatistik). Türkiye’de araştırma görevlisi kadın ile erkek oranı oldukça yakın olmasına rağmen kariyerin zirvesinde bulunan profesörler arasında kadın profesör oranı erkek profesör oranına göre düşüktür. Türkiye’de akademik kariyer arttıkça yönetimde kadın akademisyen oranı azalmakta; cinsiyete dayalı bir eşitsizlik görülmekte ve dikey ayrışma gözlenmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminden başlayarak kadınların toplumsal kazanımlarına yönelik olarak birçok reform ortaya konulmuş ancak bu reformların etkisinin sınırlı kaldığı ve kadınlara tam anlamıyla bir özgürlük alanı yaratmada henüz beklenen boyuta ulaşmadığı noktası vurgulanmaktadır (Kandiyoti, 1997) (Arat, 1998). Kadın akademisyenler akademik alanda karşılaştıkları sorunların temelinde akademinin eril cinsiyetin yoğun olduğu bir alan olmasından kaynaklandığını savunmuşlardır. Öyle ki 207 rektörün içinden yalnızca 18’i kadındır bu da oran olarak %23’e tekabül etmektedir (YÖK, 2022). Kadın yönetici sayısının az olmasında rektörlerin ve diğer erkeklerin kadın yöneticileri üst konumda görevlendirmede tercih etmemesinden kaynaklandığı ve erkeklerin erkek

yönetici tercih etmeleri olarak yorumlanabilir. Bu durumda kadın akademisyenler cinsiyetlerinden dolayı yönetici olarak seçilmeme gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Akademide yönetici kadın olmanın yöneticilikte karşılaştıkları sorunların kadın olmalarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Yöneticiliğin erkeklere ait bir özellik olarak görüldüğü üniversitelerde eril cinsiyete ve engelleyici durumlarla karşılaşan kadınlar, yöneticiliği cezbedici bir kariyer seçeneği olarak görememektedir (Morley & Crossouard, 2016: 801-814). Türkiye’de üniversite yönetiminde kadınların temsil oranı oldukça düşük olmakla birlikte yapılan araştırmalara göre kadın akademisyenler bu durumun nedenini toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden çok günlük yaşam ile çatışan roller olarak görmektedir (Acar, 1998: 313). Bazı araştırma neticeleri incelendiğinde kadınların yönetici görevleri için aday olmadıkları hatta teklif geldiği takdirde bunu reddettikleri sonucuna ulaşılmaktadır (Özkanlı, 2010: 61-62). Son dönemlerde konuyla ilgili kapsamlı araştırmalar yapan (Özkanlı & Korkmaz, 2000: 3) rol çatışmasının kadın akademisyenlerin kariyerlerinde ciddi bir engel olduğunu belirtmektedirler. Özkanlı ve Korkmaz’ın araştırmaları (Özkanlı & Korkmaz, 2000: 3) kadın akademisyenlerin yaşadıkları rol çatışmasında özellikle evle ilgili yükümlülüklerden büyük ölçüde sorumlu olmalarının etkili olduğunu ve toplumsal cinsiyetin etkisiyle erkeklerin kadın akademisyenlerle ev işlerini yeterince paylaşmadıklarını ortaya koymuştur (Healy, Özbilgin, & Aliefendioğlu, 2005: 247-260). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığına sebep olan en önemli unsur kadındır. Kadın kendisine toplum tarafından atfedilen bu cinsiyetçi rolleri aşip iş hayatında daha da aktif rol almalıdır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla beraber kadınların yükseköğretim kurumlarında idari pozisyonlarda yer alamamalarının da birçok nedeni vardır. Bu nedenler; kadınları yöneticiliğe teşvik eden politikaların olmaması, yasal düzenlemelerde cinsiyet eşitliği ile ilgili etik kuralın olmaması, çalışma hayatında ki kadının ailesi ve işi arasında yaşadığı çatışma sonrası dengelyi sağlayamaması, aile ve iş yaşamı arasındaki dengelyi destekleyen mekanizmaların eksikliği, kadınlar arasında işbirliğinin olmaması, mentor eksikliği, çalışma hayatında erkek egemen kültürün var olması, kadın lider ve yönetici rol modellerinin sayıca az olması, kadınların yönetim açısından yaşadıkları özgüven eksikliği gibi nedenler dikkat çekmektedir (Yükseköğretimde Kadın Liderliği Çalıştayı, 2012: 25-33).

Kadınların düşük konum olarak adlandırılan işlerde çalışmaları genel olarak buldukları toplum tarafından daha uygun görülme-ktedir bu nedenle daha prestijli kabul edilen yönetim pozisyonlarına kadınların kabul edilmesi daha zor olmaktadır. (İnandı, Özkan & Saynur, 2009: 77-96). Yapılan araştırmalar neticesinde kadının önünde ortaya çıkan bir diğer engel ise beklendiğinin aksine erkek kaynaklı değil doğrudan kendisi gibi çalışan cam tavanı delmiş, stres ve mobbing ortamına uyum sağlamış kadınlardır. (Karakuş, 2014: 337). Akademide kadınlar arasında da var olan rekabeti de görmemezlikten gelmemeliyiz. Northumbria Üniversitesi'nde yapılan yeni bir araştırma neticesinde kadınların çalışma ortamında erkekler gibi davranmaya başladıkları gözlemlenmektedir. Psikoterapist Susie Orbach da bu duruma ilişkin olarak şu ifadeleri kullanıyor: "Rekabet erkeklerin doğasında var ve yarışmaları gayet normal bir şekilde karşılanıyor. Kadınlar da ise rekabet ortamının var olması kadınların kendilerini hemcinslerinin ihanetine uğramış hissediyor ve duygusal tepkiler veriyorlar. Bu yüzden kadınların rekabeti erkeklerinkinden daha çok göze batıyor. Kadın yöneticiler diğer kadınlarca 'kâbus' olarak görülüyor". İş hayatında kadınların birbirlerine karşı tutumlarına yol açan bir diğer neden ise erkeklerin onların birbirlerine yapmış oldukları yardımları 'feminizm' olarak adlandırması ve bu durum nedeniyle kadınlara karşı topyekûn bir cephe alınmasıdır. Bu nedenlerden ötürü kadınlar bireysel hareket etmeyi tercih ederek kendi yerlerini sağlamlaştırmak ve kendilerine düşman yaratmamak isterler.

2. Yöntem, Analiz ve Araştırma Bulguları

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; kadın akademisyenlerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar, kariyerlerinde yükselmede cinsiyete dayalı fırsat eşitsizliğiyle karşılaşp karşılaşmadıklarını ve kadınların toplumun onlara yüklediği roller ile çalışma hayatındaki rollerinin çatışmasının kariyerlerine negatif bir etkisinin olup olmadığını araştırmaktır.

2.2. Örneklem

Araştırmanın evrenini veri toplama aracı olan anket çalışmasının yapıldığı 2022 yılında İstanbul’da çalışan kadın öğretim elemanları (Profesör, Doçent, Dr. Öğretim Üyesi, Öğretim Görevlisi ve Araştırma Görevlisi kadroları öğretim elemanı statüsünü oluşturmakta olup okutman, uzman ve çevirici kadroları dahil edilmemiştir) oluşturmaktadır. Veri toplama evreni olarak İstanbul’un seçilme nedeni nitel ve nicel olarak İstanbul’da bulunan üniversite ve akademisyen sayısının genel ortalama konusunda tutarlı veriye ulaşılacak seviyede olmasıdır. Araştırma örneklemini yönelti- len anket çalışmasına tutarlı ve tam şekilde cevap veren 100 kadın öğretim elemanı oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında veriler elektronik posta aracılığı ile anket uygulanarak toplanmıştır. Anket formunda 31 soru bulunmaktadır. Anket formundan elde edilen veriler SPSS 21 programı ile analiz edilmiştir.

2.4. Araştırma Bulguları

Bu bölümde anket sonucunda elde edilen verilerden tablolar oluşturulup ortaya çıkan veriler analiz edilmiştir.

Tablo 1. Sosyodemografik Değişkenler İçin Sayı ve Yüzde Dağılımının İncelenmesi

Değişkenler	Kişi Sayısı (n)	Yüzde (%)	
Görev Yapılan Birim	Edebiyat Fakültesi	3	3,0
	Eğitim Fakültesi	5	5,0
	Fen Fakültesi	2	2,0
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	16	16,0
	Mühendislik Fakültesi	5	5,0
	Meslek Yüksekokulu	10	10,0
	Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	13	13,0
	Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	2	2,0
	Diğer	44	44,0
Akademik Unvan	Prof. Dr.	5	5,0
	Doç. Dr.	8	8,0
	Dr. Öğr. Üyesi	31	31,0
	Araştırma Görevlisi	23	23,0
	Öğretim Görevlisi	33	33,0
Yaş Aralığı	23-30	31	31,0
	31-40	43	43,0
	41-50	18	18,0
	51 ve 51+	8	8,0
Medeni Durum	Evli	42	42,0
	Bekar	58	58,0
Çocuk Sayısı	Yok	61	61,0
	1 çocuk	26	26,0
	2 çocuk	13	13,0
Öğretim Görev Süresi	1 yıldan az	11	11,0
	1-5 yıl	37	37,0
	6-10 yıl	31	31,0
	11-20 yıl	15	15,0
	21 ve üzeri	6	6,0
Mezuniyet Durumu	Lisans	6	6,0
	Yüksek Lisans	47	47,0
	Doktora	47	47,0
Mesleği Değiştirmeyi Düşünme	Evet	38	38,0
	Hayır	62	62,0

Katılımcıların görev yaptığı birim incelendiğinde, Edebiyat Fakültesinde 3 kişi (%3,0), Eğitim Fakültesinde 5 kişi (%5,0), Fen Fakültesinde 2 kişi (%2,0), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde 16 kişi (%16,0), Mühendislik Fakültesinde 5 kişi (%5,0), Meslek Yüksekokulunda 10 kişi (%10,0), Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda 10 kişi (%10,0), Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda 13 kişi (%13,0), Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda 2 kişi (%2,0) ve diğer fakültelerde görev yapan 44 kişi (%44,0) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların akademik unvanları incelendiğinde, Prof. Dr. olan 5 kişi (%5,0), Doç. Dr. olan 8 kişi (%8,0), Dr. Öğr. üyesi olan 31 kişi (%31,0), Araştırma Görevlisi olan 23 kişi (%23,0), Öğretim Görevlisi olan 33 kişi (%33,0) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların yaş aralığı incelendiğinde, 23-30 yaş aralığında 31 kişi (%31,0), 31-40 yaş aralığında 43 kişi (%43,0), 41-50 yaş aralığında 18 kişi (%18,0) ve 51 yaş ve üzerinde 8 kişi (%8,0) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların medeni durumu incelendiğinde, evli olan 42 kişi (%42,0), bekar olan 58 kişi (%58,0) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların çocuk sayıları incelendiğinde, çocuğu olmayan 61 kişi (%61,0), 1 çocuğu olan 26 kişi (%26,0) ve 2 çocuğu olan 13 kişi (%13,0) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların öğretim görev süresi incelendiğinde, 1 yıldan az görev süresi olan 11 kişi (%11,0), 1-5 yıl arası görev süresi olan 37 kişi (%37,0), 6-10 yıl arası görev süresi olan 31 kişi (%31,0), 11-20 yıl arası görev süresi olan 15 kişi (%15,0) ve 21 yıl ve üzeri görev süresine sahip olan 6 kişi (%6,0) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde, lisans mezunu 6 kişi (%6,0), yüksek lisans mezunu 47 kişi (%47,0), doktora mezunu 47 kişi (%47,0) olduğu bulunmuştur.

Tablo 2. Sosyodemografik Değişkenler İçin Sayı ve Yüzde Dağılımının İncelenmesi

Değişkenler		Kişi Sayısı (n)	Yüzde (%)
Cevap evet ise nasıl bir meslek seçerdiniz	Daha yüksek maaşı olan bir meslek tercih ederdim	13	13,0
	Daha az yorulacağım bir meslek tercih ederdim	2	2,0
	Kendime daha fazla zaman ayırabileceğim bir meslek tercih ederdim	9	9,0
	Aileme daha fazla zaman ayırabileceğim bir meslek tercih ederdim	3	3,0
	Daha adil koşullarda çalışabileceğim bir meslek seçerdim	10	10,0
	Diğer	8	8,0
Yurt Dışı Deneyiminiz var mıdır?	Tatil yapmak için yurt dışına gittim	29	29,0
	Yüksek lisans/ doktora yapmak için yurt dışına gittim	16	16,0
	Yabancı dilimi geliştirmek için yurt dışına gittim	11	11,0
	Kongre, konferans, sempozyum vs. bildiri sunmak için yurt dışına gittim	18	18,0
Cevabınız Yok ise yurt dışına gitmemenizin en önemli nedeni	Yurt dışına görevlendirme verilmemesi	4	4,0
	Ailevi sebepler	1	1,0
	Uygun bir zamanımın olmaması	6	6,0
	İhtiyaç duymamam	1	1,0
	Diğer	22	22,0

Mesleği değiştirmeyi düşünen 38 kişi (%38,0) ve mesleği değiştirmeyi düşünmeyen 62 kişi (%62,0) olduğu bulunmuştur. Cevap evet ise nasıl bir meslek seçerdiniz, daha yüksek maaşı olan bir meslek tercih ederdim diyen 13 kişi (%13,0), daha az yorulacağım bir meslek tercih ederdim diyen 2 kişi (%2,0), kendime daha fazla zaman ayırabileceğim bir meslek tercih

ederdim diyen 9 kişi (%9,0), aileme daha fazla zaman ayırabileceğim bir meslek tercih ederdim diyen 3 kişi (%3,0) ve daha adil koşullarda çalışabileceğim bir meslek seçerdim diyen 10 kişi (%10,0) ve diğer meslek seçerim diyen 8 kişi (%8,0) olduğu bulunmuştur. Yurt dışı deneyiminiz var mı değişkeni incelendiğinde, tatil yapmak için yurt dışına gittim diyen 29 kişi (%29,0), yüksek lisans/ doktora yapmak için yurt dışına gittim diyen 16 kişi (%16,0), yabancı dilimi geliştirmek için yurt dışına gittim diyen 11 kişi (%11,0) ve kongre, konferans, sempozyum vs. bildirisi sunmak için yurt dışına gittim diyen kişi 18 kişi (%18,0) olduğu bulunmuştur. Cevabınız yok ise yurt dışına gitmemenizin en önemli nedeni nedir değişkeni incelendiğinde, yurt dışına görevlendirme verilmemesi diyen 4 kişi (%4,0), ailevi sebepler diyen 1 kişi (%1,0), uygun bir zamanımın olmaması diyen 6 kişi (%6,0), ihtiyaç duymamam diyen 1 kişi (%1,0) ve diğer nedenler diyen 22 kişi (%22,0) olduğu bulunmuştur.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Kadın Akademisyenlerin Akademik Hayatlarında Karşılaştıkları Sorunlar Sorularının Betimleyici İstatistik Tablosu

Sorular	Minimum	Maximum	Ortalama
Akademide kadın-erkek (cinsiyet) ayrımı olduğu düşüncesine katılıyor musunuz?	1	5	3,35
Akademide erkek meslektaşlarınızın aldığı sorumlulukların size nazaran daha yönetsel görevler üstlendikleri düşüncesine katılıyor musunuz?	1	5	3,53
Akademisyenliği kadınlara tavsiye eder misiniz?	2	5	4,23
Hayatınızdaki önceliğiniz akademik kariyeriniz midir?	1	5	3,39
Ailenize yeterince zaman ayırabiliyor musunuz?	1	5	2,92
Kadın akademisyenlerin akademik başarısında eşinin ve ailenin desteği gerekli midir?	2	5	4,47
Eşi akademisyen olan akademisyenlerin ilerlemesi daha hızlı olmaktadır görüşüne katılıyor musunuz?	1	5	3,68
Hem cinslerinizi akademik alanda başarılı buluyor musunuz?	1	5	4,23
Çocuk sahibi olmak, kadın akademisyenlerin ilerlemesini olumsuz yönde etkiliyor mu?	1	5	3,66
Ev temizliği ve çocuk bakımı gibi işlerde eşinizden yardım alıyor musunuz?	1	5	3,22
Evlilik akademik kariyerinizi engelliyor mu?	1	5	2,69
Kadın akademisyenlerin ders saatleri, evdeki iş yükü de dikkate alınarak düzenlenmesi gerektiği düşüncesine katılıyor musunuz?	1	5	3,71
Kendinize yeterince zaman ayırabiliyor musunuz?	1	5	2,55
Akademik alanda çalışan kadınların ailesine, işine ve topluma karşı sorumlulukları dolayısıyla yükselme engeline takıldıkları görüşünü doğru buluyor musunuz?	1	5	3,73
Kadın olmanız akademik alanda yükselmenize engel midir?	1	5	2,53
Kadın akademisyenler, cinsiyete dayalı fırsat eşitsizliği nedeniyle kariyer sorunu yaşıyor mu?	1	5	3,23
Erkeklerin kadınlardan daha hızlı akademik yükselme aldığı düşüncesine katılıyor musunuz?	1	5	3,65
Kadın akademisyenler akademik açıdan kendilerini ispatlamak için erkek akademisyenlerden daha fazla çalışmaktadır düşüncesine katılıyor musunuz?	1	5	3,30
Akademik kariyeriniz boyunca evlilik ve doğum izni gibi nedenlerden dolayı üstlerinizle problem yaşadınız mı?	1	5	2,62
Kadın akademisyenler yönetimde yeteri kadar rol alıyorlar mı?	1	5	2,77

Akademide kadın-erkek (cinsiyet) ayrımı olduğu düşüncesine katılıyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Akademide erkek

meslektaşlarınızın aldığı sorumlulukların size nazaran daha yönetsel görevler üstlendikleri düşüncesine katılıyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Akademisyenliği kadınlara tavsiye eder misiniz sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, Hayatınızdaki önceliğiniz akademik kariyeriniz midir sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Ailenize yeterince zaman ayırabiliyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, akademisyenlerin akademik başarısında eşinin ve ailenin desteği gerekli midir sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, akademisyen olan akademisyenlerin ilerlemesi daha hızlı olmaktadır görüşüne katılıyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, Hem cinslerinizi akademik alanda başarılı buluyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, Çocuk sahibi olmak, kadın akademisyenlerin ilerlemesini olumsuz yönde etkiliyor mu sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, temizliği ve çocuk bakımı gibi işlerde eşinizden yardım alıyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Evlilik akademik kariyerinizi engelliyor mu sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Kadın akademisyenlerin ders saatleri, evdeki iş yükü de dikkate alınarak düzenlenmesi gerektiği düşüncesine katılıyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, Kendinize yeterince zaman ayırabiliyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Akademik alanda çalışan kadınların ailesine, işine ve topluma karşı sorumlulukları dolayısıyla yükselme engeline takıldıkları görüşünü doğru buluyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, Kadın akademisyenler, cinsiyete dayalı fırsat eşitsizliği nedeniyle kariyer sorunu yaşıyor mu sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Erkeklerin kadınlardan daha hızlı akademik yükselme aldığı düşüncesine katılıyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap katılıyorum, Kadın akademisyenler akademik açıdan kendilerini ispatlamak için erkek akademisyenlerden daha fazla çalışmaktadır düşüncesine katılıyor musunuz sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım, Akademik kariyeriniz boyunca evlilik ve doğum izni gibi nedenlerden dolayı üstlerinizle problem yaşadınız mı sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım ve Akademik kariyeriniz boyunca evlilik ve Kadın akademisyenler yönetimde yeteri kadar rol alıyorlar mı sorusuna verilen ortalama cevap kararsızım olarak bulunmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada kadın akademisyenlerin iş hayatında yaşadıkları zorlukların tespitine ilişkin olarak, İstanbul ilindeki kadın akademisyenlere elektronik posta yolu ile anket uygulanmıştır. Anketten elde edilen veriler değerlendirilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Kadın akademisyenlerin %62'si mesleğini değiştirmeyi düşünmediğini belirtmiş ve akademisyenliği kadınlara tavsiye etmiştir.
- Çocuk sahibi olmanın kadın akademisyenlerin ilerlemesini olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir.
- Kadın akademisyenlerin başarısında eş ve aile desteğinin önemli olduğu ve eşi akademisyen olan kadınların meslekte daha hızlı yükseldiğini düşünmektedirler.
- Akademik alanda çalışan kadınların ailesine, işine ve topluma karşı sorumlulukları dolayısıyla yükselme engeline takıldıkları, bu yüzden kadın akademisyenlerin ders saatleri ve evdeki iş yükü de dikkate alınarak düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir.
- Erkeklerin kadınlardan daha hızlı akademik yükselme aldığı ve kadın akademisyenlerin yönetimde yeteri kadar rol almadıkları düşüncesindedirler.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre kadın akademisyenlerin, akademik hayatta ilerlemesi için eş ve aile desteği önemlidir. Çünkü toplumun kadına yüklediği roller yüzünden kadın akademisyen ev-iş-aile hayatında çatışmalar yaşamaktadır. Araştırmaya göre kadın akademisyenler; mesleklerini sevmekte ve kadın olmanın bu meslekte bir dezavantaj olmadığını düşünmektedirler.

Araştırmadan elde edilen verilere göre kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlara aşağıda bulunan çözüm önerileri sunulabilir:

- Aileden başlayarak ilk önce çocukların cinsiyet ayrımına karşı bilinçlendirilmesi toplumsal hayattaki cinsiyet ayrımcılığının etkilerini hafifletmeye yardımcı olacaktır.

- Kadınların genel ve mesleki eğitim olanaklarının artırılması gerekmektedir.
- İşe alma ve terfi konularında kadınlara karşı ayrımcılık yapılmamasının önüne geçecek politikaların çoğaltılması ve bu politikaların denetlenmesi gerekmektedir.
- Devlet kurumlarında ve özel alanda çalışan kadınlara rol model olabilecek kadınların yer alabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.
- Kadınların iş yaşamındaki sorunlarına ilişkin yasal düzenlemeler artırılmalıdır.
- Eğitimdeki fırsat eşitsizliği ve toplumda kadının çalışmasına karşı var olan önyargılar eğitim yoluyla giderilmeye çalışılmalıdır.
- Akademik hayatta kadın akademisyenlerin sayısı arttırılmalı ve akademik yükselme almaları konusunda destek verilmelidir.
- Kadına yönelik tacizin ve mobingin önüne geçilmeli ve bu konuda var olan yasal düzenlemeler denetlenmelidir.
- Kadınların kariyer sorunu bilimsel olarak ele alınmalı ve bu konu hakkında incelemeler yapılmalıdır.
- Çalışan kadınlara tanınan 8'er haftalık doğum izini yeterli olmadığı için çalışan kadınların ücretli izin sürelerinin çalıştığı kurum tarafından uzatılması konusunda destek almaları sağlanmalıdır.
- Doğum sonrası çalışan kadınlara tanınan süt izin süreleri yeterli olmadığından, bu konu için yasal çalışmalar yapılmalı ve kadın çalışana annelik rolü dolayısıyla izin konusunda düzenlemeler yapılmalıdır.
- Çocuk yetiştirme durumunda kadın çalışana bir süreliğine evden çalışmayı destekleyen ofis düzenlemeleri yaygınlaştırılmalıdır.
- Kadınların yönetim kademlerinde rol alması ve bu kademelerde kadın sayılarının kesinlikle artırılması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

- Kadınların temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyecek politikalar üretilmelidir.
- Kadın çalışana görev aldığı kurumda çocuk bakımı konusunda kurumsal bakım desteği (kreş, anaokulu vb.) verilmelidir.

Kaynakça

Acar, F. (1983-1998). Turkish Women in Academia: Roles and Careers”, METU Studies in Development, 10(4). “Türkiye Üniversitelerinde Kadın Öğretim Üyeleri”.

Acar, F. (1998). “Türkiye Üniversitelerinde Kadın Öğretim Üyeleri”. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 313-321: İstanbul.

Adak, N. (2007). Akademide Kadınlar: Yükseköğrenime Giriş ve Kariyerde İlerleme.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı . (2015). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü: <http://www.kadininstatusu.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin-sayfasi> adresinden alındı.

Akyüz, Y. (2011). Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı.

Arat, F. Z. (1998). “Kemalizm ve Türk Kadını”.

Arslan, G. (2014). “Türkiye’de Çalışan Kadın Olmak ve Kadın Akademisyenler”, Üniversite Yönetiminde Kadınların Eksik Temsili Üzerinde Toplumsal Cinsiyet İlişkilerinin Rolü . Gazi Üniversiteli Öğretim Üyeleri Derneği Bülteni, Cilt:12, Sayı:1.

Aycan, Z. (2004). “Üç Boyutlu Cam Tavan: Kadınların Kariyer Gelişiminde Kim, Kime, Neden Engel Oluyor?”.

Başarı, F., & Sarı, M. (2015). Kadın Akademisyenlerin “Kadın Akademisyen Olma” ya İlişkin Algularının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi , 5 (1), 41-51.

Bettio, F., & Verashchagina, A. (2009). Gender Segregation in the Labour Market: Root Causes, Implications and Policy Responses in the EU. Brussels: European Commission.

Bildirici, M. E., Anafarta, N., & Aykaç, E. (2003). Türkiye Üniversitelerinde Kadın Emek Gücü, İktisat İşletme ve Finans , 92-108.

Çakır, S. (1996). *Osmanlı kadın hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.

Dikmen, N., & Maden, D. (2012). Kadın Akademisyenlerin Görünmeyen Emegi Üzerine Bir Araştırma: Ordu Üniversitesi Örneği. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (21), 257-288.

Doğramacı, E. (1982). *Türkiye’de kadın hakları*. (s. s.17,181,19). içinde Üniversal Kitapevi: Ankara.

Figures, S. (2012). *Gender in Research and Innovation, Statistics and Indicators*. http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/she-figures2012_en.pdf adresinden alındı.

Güven, C. (2016). Toplumsal Cinsiyet Roller ve Türkiye’de Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Uçurumu.

Healy, G., Özbilgin, M., & Aliefendioğlu, H. (2005). “Academic Employment and Gender: A Turkish Challenge to Vertical Segregation.”. *European Journal of Industrial Relations* 11 (2): 247-264.

İnandı Yusuf., Özkan, , Saynur,, Peker, , & sevinç,. (2009). Kadın Öğretmenlerin Kariyer Geliştirme Engelleri,. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1).

Kandiyoti, D. (1997). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler,. Metis Yayınları: İstanbul.

Karakuş, H. (2014). “Kraliçe Arı Sendromu - Pembe Taciz”, . *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 1, 2014. s. 334-356.

Karaman, Y. (1994). *Planlı Dönemde Kadın Eğitimi Politikamız*. <http://kadininstatusu.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin>. adresinden alındı.

Korkmaz, A. (2000). Kadın Akademisyenler. | Akademide Kadınlar: Yükseköğrenime Giriş ve Kariyerde İlerleme 38. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Korkmaz, M. (2013). Türkiye'deki Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı ile Karşılaştırılması. s. 1845-1863.

Kurnaz, Ş. (1996. s.77). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk kadını, *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları*: İstanbul.

Küçükşen, Y. K., & Kaya, Y. Ş. (2016). Yönetici Pozisyonundaki Akademisyen Kadınlarda Aile-İş-Özel Yaşam Dengesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (37), 662- 674.

Morley, L., & Crossouard, B. (2016). "Women's Leadership in the Asian Century: Does Expansion Mean Inclusion? *Studies in Higher Education* 41 (5): 801-814.

Özkanlı Ö. (2010). Türkiye'de kadın akademisyenlerin durumu, *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 59-70.

Özkanlı, Y. Ö., & Korkmaz, D. A. (2000). Kadın Akademisyenler, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını: Ankara.

Sargın, N. (2016, haziran). Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi Cilt:5 Özel Sayı Makale No: 09 ISSN: 2146-9199.

Suğur, S., & Cangöz, İ. (2016). Üniversite Yönetiminde Kadınların Eksik Temsili Üzerinde Toplumsal Cinsiyet İlişkilerinin Rolü. . *Amme İdaresi Dergisi* , 49 (3), s. 89-115.

Şentürk, B. (2015). Çokuz Ama Yokuz: Türkiye'de Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Analiz. . *ViraVerita E-Dergi* (2), 1-22.

Taban, S. (Kar, 2008). Kalkınma ekonomisi: seçme konular, Ekin kitabevi.

Tahtaloğlu, H. (2016). Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında Cam Tavan Sendromunun Kadınlar Üzerindeki Etkileri. . *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 9 (2), 89-105.

YÖK. (17.05.2018). istatistik.

YÖK. (2022). *Yök Rektörlerimiz*. Yüksek Öğretim Kurumu: yok.gov.tr adresinden alındı.

Yükseköğretim Kurumu. (2018). *Yükseköğretim Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180306-11>. adresinden alındı.

Yükseköğretimde Kadın Liderliği Çalıştayı. (2012).

Extended Summary

The role of women in society has developed at different levels in every society. The most important condition for women's development and reaching their personal self is to be included in working life by receiving education. It is also a sad fact that women have taken a place in working life from past to present, but they are fighting with the multiple roles that society imposes on women such as motherhood, housewife and business life. An environment for flexibility in working hours, equal pay with men, equal approach between genders, management and leadership should be created for working women who work both at home and in business and who undertake more than one role.

In this study, a survey was conducted via e-mail to female academics in Istanbul to determine the difficulties experienced by female academics in business life. The data obtained from the survey was evaluated and the following results were reached:

- 62% of female academics stated that they did not consider changing their profession and recommended academics to women.
- It is thought that having children negatively affects the progress of female academics.
- They think that spouse and family support is important in the success of female academics and that women whose husbands are academics rise faster in the profession.
- It is thought that women working in the academic field are hindered in promotion due to their responsibilities towards their family, work and society, and therefore female academics should be regulated by taking into account their course hours and workload at home.
- They think that men receive academic promotion faster than women and that female academics do not take enough roles in administration.

According to the findings of the research, spouse and family support are important for female academics to progress in academic life. Because of the roles society imposes on women, female academics experience conflicts in their home-work-family life. According to the research, female academics; They love their profession and think that being a woman is not a disadvantage in this profession.

According to the data obtained from the research, the following solution suggestions can be offered to the problems faced by women in working life:

- Raising awareness of children against gender discrimination, starting from the family, will help alleviate the effects of gender discrimination in social life.
- General and vocational education opportunities for women need to be increased.
- Policies that will prevent discrimination against women in recruitment and promotion should be increased and these policies should be audited.
- Necessary arrangements need to be made to include women who can be role models for women working in public institutions and the private sector.
- Legal regulations regarding women's problems in business life should be increased.
- Inequality of opportunity in education and the existing prejudices against women's work in society should be eliminated through education.
- The number of female academics in academic life should be increased and they should be supported to receive academic promotions.
- Harassment and mobbing against women should be prevented and existing legal regulations on this subject should be audited.

- Women's career problem should be addressed scientifically, and studies should be conducted on this issue.
- Since the 8-week maternity leave granted to working women is not sufficient, working women should be supported to extend their paid leave by the institution they work for.
- Since the duration of breastfeeding leave given to working women after birth is not sufficient, legal studies should be carried out on this issue and regulations should be made regarding leave for female employees due to their motherhood role.
- Office arrangements that support female employees working from home for a while in case of raising children should be widespread.
- Necessary arrangements should be made to ensure that women take a role in management levels and to increase the number of women in these levels.
- Policies should be produced to protect women's fundamental rights and freedoms and to support gender equality.
- Female employees should be provided with institutional care support (nursery, kindergarten, etc.) regarding childcare in the institution where they work.

MİLLİ GÜÇ KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ: ASKERİ GÜÇ KAVRAMINI YENİDEN TANIMLAMAK*

Asım Öztürk**

Öz

Jeopolitik alanında ele alınmakta olan milli güç kavramı ve alt bir unsuru olarak askeri güç kavramı, teknolojik gelişmeler ile 20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyıl başlarında iki önemli dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümlerden ilki; Endüstri 3.0, Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 dönüşümleri ile endüstride yaşanan teknolojik gelişmelerin etkisi sonucu kavramsal bir derinleşme ile gerçekleşmiştir. Kavramlardaki ikinci dönüşüm alansal olarak yaşanmış olup; dış uzay ve siber uzay alanlarının eklenmesi ile devletlerarası gücün tespitinde kara, deniz ve hava değerlemesine uzay ve siber alanlarının dahil edilmesi sureti ile gerçekleşmiştir. Jeopolitik, milli güç ve askeri güç kavramları bu iki dönüşüm sonucu kavramsal bir derinleşme ve genişleme geçirmiştir.

Gelinen noktada askeri güç kavramı geleneksel anlamdaki formu ile kara, deniz ve hava konseptinde tank, gemi vb. karşılaştırmalarının ötesinde; uzay-siber uzay denklemlerini de içeren ve otonom, akıllı, insansız teknolojileri de kapsayacak bir forma dönüşmüştür. Artık akıllı mühimmatların ve insansız kara, deniz, hava araçlarının sahada yer aldığı bir döneme girilmiştir. Devletler uzay ve siber komutanlıklarını kurarken, güç ölçümlmelerine siber ve uzay kapasiteleri ile akıllı ve insansız teknolojilerin dahil olduğu bir dönem başlamıştır. Bu çalışmada teknolojinin jeopolitik, milli güç ve askeri güç kavramlarını anlamsal derinleşme ve genişleme bağlamında nasıl dönüştürdüğü; sahadaki yansımaları ile askeri güç kavramının yeni dönemde nasıl ele alınması gerektiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Güç, Askeri Güç, Teknoloji, Uzay, Siber Uzay.

** Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye.
E-mail: iletisim@asimozturk.com, ORCID: 0000-0003-4910-2860.

* Bu makaleye atıf için: Öztürk, Asım. (2024). Milli Güç Kavramının Dönüşümü: Askeri Güç Kavramını yeniden tanımlamak, SDE Akademi Dergisi, 4 (1), 65-91.

TRANSFORMATION OF THE NATIONAL POWER CONCEPT: REDEFINING THE CONCEPT OF MILITARY POWER

Asım Öztürk

Abstract

The concept of national power which is being addressed in the field of geopolitics and military power as one of its sub-elements, had two significant transformations with technological developments in the late 20th and early 21st centuries. The first of these transformations occurred through a conceptual deepening because of technological developments in the industry with the transitions of Industry 3.0, Industry 4.0 and Industry 5.0. The second transformation in the concepts took place in the spatial domain; and by the articulation of outer space and cyberspace, it occurred with the integration of outer space and cyberspace to the evaluation of land, sea, and air domains in the interstate power assessments. The concepts of geopolitics, national power and military power have undergone conceptual deepening and broadening as the result of these two transformations.

At this point, the concept of military power has evolved into a form that encompasses autonomous, smart and unmanned technologies by also including space-cyber space equations; beyond its traditional form involving comparisons of tanks, ships, etc. in land, sea and air themes. Now, an era has started where smart munitions and unmanned ground, sea, air vehicles are present on the battlefield. A period has begun in which power measurements include cyber and space capacities, as well as smart and unmanned technologies; while states are establishing their space and cyber commands. This research discusses how technology has transformed the concepts of geopolitics, national power and military power in terms of semantic depth and breadth; and determines how the concept of military power should be approached with its implications on the battlefield in the new era.

Keywords: National Power, Military Power, Technology, Space, Cyberspace.

Giriş

20. ve 21. yüzyıllar teknolojik gelişmelerin birbirini takip ettiği, haberleşme ve ulaşımın hızlandığı, birçok alanda küreselleşmenin ve küreselleşmenin çeşitli varyasyonlarda ortaya çıktığı, iletişim ve erişimin anlık hale geldiği, bu cihetle de devletlerin güç ve güvenlik algılamalarının form değiştirdiği bir döneme tekabül etmektedir. Geleneksel anlamda ifade edilmiş birçok kavram bu süreç içerisinde anlam dünyasında bir derinleşme yaşamıştır. Bu bağlamda gerek temel odağı güç ilişkilerine ve güç ilişkilerinin analizine dayanan jeopolitik kavramı gerekse jeopolitik bağlamda tartışılmakta olan milli güç kavramı teknolojik gelişmeler ve dönüşümler ile anlamsal bir derinleşme yaşamıştır (Alpar, 2023: 11). Daha önceleri jeopolitik alanında kara-deniz-hava alanları ve ilgili olarak tank-gemi-uçak-füze kapsamında ileri sürülmüş fikirler; teknolojik gelişmeler ve siber-uzay eklenmesi ile günümüzde apayrı bir mahiyet kazanmış ve form değiştirmiştir. Tank, gemi, uçak, füze merkezli güç bağlamı Endüstri 3.0, Endüstri 4.0, Endüstri 5.0 dönüşümleri ve uzay-siber genişlemesi ile; günümüzde kara-deniz-hava-uzay-siber alanlarını kapsamakta olan, akıllı ve otonom insansız teknolojilerin zikredilen alanlarda sahaya yansımaları ile değişmiştir. Geline nokta askeri gücün yeniden tanımlandığı gelişen yeni teknoloji ve şartlar sebebi ile anlamsal olarak derinleşmiş ve teknolojik gelişmeler ile ortaya çıkan yeni alanlar ile de alansal olarak genişlemiş bir kavramsal bağlam ile milli güç ve askeri güç analizi açısından yeni bir döneme girilmiştir.

1. Jeopolitik Bağlamında Güç, Milli Güç ve Askeri Güç Kavramları

Coğrafyanın uluslararası ilişkiler ile ilişkisi jeopolitik temelinde ortaya çıkmaktadır. Uluslararası ilişkilerin coğrafi analizi olarak ifade edilebilen jeopolitik kavramı, temel olarak güç kavramı ve güç ilişkileri merkezinde bir analiz boyutudur. Jeopolitik güç, gücü oluşturan unsurlar, bu unsurların mekânsal anlamı, yatay (bölgesel ve küresel) ve dikey (ülkesel) dağılımı, bağlı olarak ilişki seviyesi gibi hususları incelemektedir. Ayrıca mekânsal birikimin siyasi değerini analiz etmek suretiyle benzerlik ve farklılıklara

dayanan güç aktörlerini irdelemektedir (Hacısalihoğlu, 2006: 3-4, 6). Güç kavramı, milli güç kavramı ve alt bir unsuru olarak askerî güç kavramı literatürde jeopolitik alanında tartışılmaktadır. Jeopolitik kavramı ilk kez İsveçli siyasi coğrafya uzmanı Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından ileri sürülmüş olup; kavramın bilimsel açıdan temelleri Alman coğrafya uzmanı Friedrich Ratzel (1844-1904) tarafından atılmıştır (İşcan, 2004: 49). Jeopolitik kavramı arz ve yer gibi anlamlara sahip “geo” ve politika anlamında kullanılmakta olan “politik” kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşmuştur. Jeopolitik kelimesi “coğrafi politika”, “arz politikası”, “coğrafyaya dayanan politika” gibi çeşitli anlamları bünyesinde taşımaktadır (Kılıç, 2002: 45-47). Jeopolitik kavramsal olarak;

“Bir milletin, milletler topluluğunun veya bir bölgenin, mevcut coğrafi bölge üzerinde, değişen unsurları (politik, ekonomik ve askerî değerler; sosyo-kültürel yapı...) ve değişmeyen unsurları (arz üzerindeki yer, arazi, coğrafi karakter...) göz önünde bulundurularak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı günün küresel ve bölgesel güç merkezlerini ve güçlerini inceleyen, değerlendiren; hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bilim.”

anlamında tanımlanmakta ve kullanılmaktadır (İlhan, 1985: 609-10). Yeryüzünün bir kısmını ele geçirmeyi, elde tutmayı veya kontrolünü sağlamayı amaçlayan askerî faaliyetler mekan açısından coğrafyayı gerektirmektedir (Tezkan ve Taşar, 2013: 15). Coğrafya, stratejinin mekan-zaman-kuvvet ilişkisinde mekana tekabül etmektedir (Tezkan, 2005: 13). Jeopolitik küresel coğrafyanın coğrafi yapı ve değerlerini analiz etmek sureti ile; devlet, bölge ve dünya çağında siyaset ve güç seviyelerinde hareket usullerini araştırmaktadır. Bir devletin, bölgenin veya uluslararası topluluğun güç değerlemesini yapmak sureti ile küresel ve bölgesel güç merkezlerini incelemektedir (İşcan, 2004: 52).

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanı bağlamında güç kavramı Türk Dil Kurumu kaynaklarında “bir ulus, bir ordu vb.nin ekonomik, endüstriyel ve askerî potansiyeli” ve “siyasi, ekonomik, askerî vb. bakımlardan etki ve önemi büyük olan devlet, devletler topluluğu” ifadeleri ile

tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, y.y.). Literatürde güç kavramı tanımlanması ile ilgili olarak değişkenlikler, belirsizlikler ve karmaşıklıklar mevcuttur. Güç kavramı aktör, ortam, sorunsal bağlam, oyunun kuralları vb. faktörlere göre farklılık göstermektedir. Kavram mekan, zaman ve konu açısından farklı değerlendirildiğinde tanımlar değişkenlik göstermektedir (Özdemir, 2008: 113). “A aktörünün B aktörü üzerinde sahip olduğu ve B’nin aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi, B’ye yaptırmasına yarayan unsur” tanımı güç kavramı açısından kapsamlı, bununla birlikte indirgenmiş bir tanımlama olarak kabul edilebilir (Dumankaya, 2019: 4-5). Bu tanıma ek olarak uluslararası ilişkiler bağlamında güç kavramı “bir devletin çıkarlarını muhafaza etmesi ve taleplerini diğer devletlere kabul ettirmesi hususundaki maddi ve manevi potansiyeli” olarak değerlendirilebilir (Boztaş, 2020: 664). Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, uluslararası ilişkiler açısından güç kavramı “devletlerin buldukları uluslararası konjonktürel yapı içerisinde birbirlerine karşı göreceli üstünlüklerini sağlayabildikleri tüm unsurların kapasiteleri toplamı” olarak ifade edilebilir.

Güç kavramı insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren süregelen bir kavram olsa da anlam ve algı düzeyinde farklı aşamalardan geçmiş; ulus devletler dönemine geçilmesini takip eden süreçte güç kavramı, milli güç kavramı olarak ele alınmaya başlamıştır. Milli güç kavramı genel olarak “bir millete ait ve o milletin özünde mevcut tüm güçler” anlamına gelmekte olup, devleti tesis eden güç birimlerinin toplamını ifade etmek bağlamında kullanılmıştır (Ünsal, 2010: 28). Milli güç unsurları çeşitlenmekte olup, milli güç değerlendirmelerinde en çok ön plana çıkan milli güç unsuru askeri güçtür. Güç kapasitesi tespitinde önemli bir yer teşkil eden askeri güç özünde milli savunma sanayisinin varlık ve etkinliği, teknoloji üretim ve strateji kapasitesi, uluslararası teşkilatlanmadaki konumu ve etkinliği, caydırıcılık potansiyeli unsurları ile ilgili olarak değerlendirilebilir (Hacısalıhoğlu, 2006: 9).

Güç, milli güç ve askeri güç kavramları jeopolitik alanında ele alınmakta olup, tarih boyunca coğrafya ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. 20. yüzyılda teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve endüstriyel dönüşümler

bir yandan otonom, akıllı ve insansız teknolojileri de beraberinde getirirken bir yandan da dış uzay ve siber uzay alanlarının da oluşmasına vesile olmuştur. Bu gelişmeler milli güç ve askeri güç kavramlarının da dönüşümü ile sonuçlanmıştır.

2. Milli Güç ve Askeri Güç Kavramlarının Derinleşmesi: Teknolojik Dönüşüm

Milli güç ve bir unsuru olarak askeri güç kavramları tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde algılanagelmiştir (Alpar, 2020: 289). Ulus devletler dönemi ile ortaya çıkan milli güç kavramı ilk dönemlerde daha siyasi, iktisadi ve askeri güç bağlamında değerlendirilirken; yeni teknolojiler ve gelişmeler ile siyasi, iktisadi ve askeri bağlama eklenen enerji, teknoloji, uzay, siber uzay, çevre, gıda, toplum, kültür vb. alanlar ile daha disiplinlerarası bir analiz bağlamında ele alınmaya başlanılmıştır. Askeri güç kavramı da gelişen yeni teknolojiler ile dönüşmüş olup; tank-gemi-uçak formundan, uzay-siber uzay alanları ile belki tank-gemi-uçak-mekik-işlemci olarak ifade edilebilecek daha kapsamlı bir forma evrilmeye başlamıştır. Dünya tarihinde yaşanan teknolojik dönüşümler ile anlamı da dönüşen milli güç unsurları kavramının endüstriyel anlamda da beş dönemsel süreçten geçtiği ifade edilebilir. Bu bağlamda mekanizasyon dönemi Endüstri 1.0, seri üretim dönemi Endüstri 2.0, otomasyon dönemi Endüstri 3.0, akıllı teknolojiler dönemi Endüstri 4.0 ve insansız teknolojiler dönemi Endüstri 5.0 dönüşümlerinin (Ermağan, 2022: 11) yaşandığı süreçlerde milli güç ve ilişkili olarak askeri güç kavramlarının kavramsal yapısı da dönüşüm yaşamıştır. Bu süreçlerde teknoloji coğrafyayı ve ilgili olarak siyaseti yeniden tanımlamıştır.

Milli güç ve askeri güç kavramlarının her dönemde dönemin teknolojik yapısı ve bağlamı içerisinde farklı bir anlamsal muhtevayı ve kavramsal çerçeveyi tanımlamakta olduğu; kavramların anlamsal açıdan kademe kademe bir derinleşme yaşadığı ifade edilebilir. Mekanizasyonun olduğu fakat henüz seri üretime geçilmediği Endüstri 1.0 dönemi fosil yakıtlardan elde edilen buhar gücü ile çalışmakta olan makinelerin kullanımı ile

gelişmiştir (Dengiz, 2017: 38). Seri üretimin olduğu fakat henüz otomasyonun olmadığı Endüstri 2.0 dönemi ise elektrik ve kimyasal yöntemlerin ön planda olduğu bir dönemdir (Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi, 2020: 7). Otomasyon dönemi olan Endüstri 3.0 döneminin öne çıkan özelliği elektronik ve bilişim teknolojilerinin kullanımına başlanmış bilgisayar destekli üretim sürecine geçilmiş olmasıdır (Dengiz, 2017: 38). Akıllı teknolojiler dönemi olarak Endüstri 4.0 döneminde ise otomasyona ek olarak büyük veri, bulut sistemleri, yapay zeka, robotik, makine öğrenimi ve nesnelerin internetini kapsayan akıllı sistemler ile dijitalleşmenin ön plana çıktığı dönem olarak geçmektedir (Yücebalkan, 2020: 243). İnsansız teknolojiler dönemi olarak Endüstri 5.0 dönemi içinde ise artık otomasyona ek olarak akıllı sistemler ile entegre robotik ve yapay zeka destekli (Demir, Döven ve Sezen, 2019: 689-90) insan ile etkileşimli insansız ve otonom teknolojilerin (Usluer, 2021: 104) üretim süreçlerinde ve ürünlerde yer almaya başladığı ifade edilebilir (Ermağan, 2022: 11).

Bu teknolojik dönüşüm süreçleri her kademesinde askeri teknolojileri, askeri güç kavramını ve milli güç kavramının anlamsal olarak derinleşmesine sebep olmuştur. Endüstri 1.0 döneminde mekanizasyon ile askeri güç kavramı artık mekanikleşmeye başlayan bir anlam dünyasını beraberinde getirmektedir. Endüstri 2.0 döneminde seri üretimin getirdiği anlam dünyasında ise askeri güç kavramı artık sürüm halinde üretilebilen silah ve mühimmatlar üzere daha kümülatif bir bakış açısını içermektedir. Endüstri 3.0 dönemi ile askeri güç kavramı artık otomasyonun sağlanabildiği seri üretime dayalı bir anlam dünyasını bünyesinde barındırmaktadır. Endüstri 4.0 döneminde ise akıllı ve insansız bir fikri düzleme sıçrama yapılmıştır. Endüstri 5.0 döneminde ise artık yapay zeka ve robotik merkezli kendi kendine görev icra edebilen yeni bir askeri güç bağlamı oluşmuştur. Özellikle 21. yüzyılda yaşanan Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 dönüşümleri askeri teknolojilerde akıllı ve insansız teknolojilerin de sahada yer alması ile sonuçlanmıştır. Teknolojik dönüşümlerin devamı olarak Endüstri 3.0, Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 dönüşümleri; insanlık tarihinin daha farklı bağlamlarda değerlendirilmesine sebep olmuştur. Endüstri alanında yaşanan bu dönüşümler askeri teknolojileri de dönüştürmüştür. Gelinecek nok-

tada kara, deniz ve havada insansız araçların varlığı ile akıllı mühimmat gibi teknolojiler gücün ve savaşın mahiyetini de değiştirmektedir. Artık insansız kara araçları (İKA), insansız deniz araçları (İDA) (Tutak, 2022: 98-99), insansız sualtı araçları (İSA) (Aksan, 2023),¹ insansız hava araçları (İHA) (Kasapoğlu ve Kırdemir, 2018: 1) ile bu teknolojilerin silahlı varyasyonları olarak silahlı insansız kara araçları (SİKA) (Serper, 2016), silahlı insansız deniz araçları (SİDA) (Meteksan, 2021), silahlı sualtı araçları (SİSA) (TurDef Global Defence News, 2023), silahlı insansız hava araçları (SİHA) (BAYKAR, 2023), Muharip İnsansız Uçak Sistemi (MİUS) (BAYKAR, 2023) ve entegre akıllı mühimmatlar (TRT Haber, 2022) ön plana çıkmakta; hatta uçak gemilerine ek olarak SİHA gemilerinin öne çıkmakta olduğu bir döneme doğru geçiş yaşanmaktadır (Yanık, 2023).

3. Milli Güç ve Askeri Güç Kavramlarının Genişlemesi: Uzay ve Siber Uzay Eklemlenmesi

20. yüzyıl ortaları ve 21. yüzyıl başlarını kapsayan süreçte yaşanan teknolojik dönüşüm ulaşım ve haberleşme sistemlerini de dönüştürmüş olup, mekânsal anlamda bir genişleme yaşanması ile sonuçlanmıştır. Artık ulaşımın saatlere ve dakikalara düştüğü, haberleşmenin anlık sağlanabildiği yeni bir döneme geçiş sağlanmıştır. Ulaşım ve haberleşmenin hızlandığı bu noktada mekan kavramı kolay erişilebilir bir muhteviyat kazanırken; sanal mekan algıları ile uzay ve siber uzay gibi alanlar ile daha farklı bir bağlama taşınmıştır. Askeri anlamda da geleneksel bağlamda ifade edilen kara, deniz ve hava bağlamındaki coğrafyanın ötesinde dış uzay ve siber uzay alanları güç tartışmalarına eklemlenmiştir. Gelinek noktada coğrafyanın siyaseti anlamında kullanılan jeopolitik kavramı gibi, dış uzay ve siber uzay alanlarındaki tartışmaların siyasetin gündemine girmesi ile *siberpolitik* (Rothkopf, 1998: 325) ve *astropolitik* (Tezkan ve Taşar, 2013: 162) kavramları da literatürdeki tartışmalarda yer bulmaya başlamıştır.

1 “İnsansız Sualtı Araçları” (İSA), bazı kaynaklarda “İnsansız Denizaltı Araçları” (İDA) olarak yer almaktadır. “İDA” ibaresinin yaygın olarak “İnsansız Deniz Araçları” kavramı için kullanılıyor olması sebebi ile, ibaresinin “İnsansız Denizaltı Araçları” için kullanımı karışıklığa sebep olacaktır.

Şekil 1. Kavramsal Genişleme Bağlamında Yeni Milli Güç Alanları

Küresel rekabetin sahası olarak dünya, günümüz teknolojileri ile dış uzay ve siber uzay olmak üzere iki sınıfta ele alınabilecek uzay sahalarında genişleme yaşamıştır. Askeri güç kavramı da ilişkili olarak gelişme ve genişleme yaşamış olup, bu alanlardaki askeri teknolojilere daha çok ağırlık vermeye başlanmıştır (Erdem ve Örki, 2019: 13, 23). Ulaşılan noktada hareket alanlarında kullanılan harp silah ve araçlarındaki gelişmelere bağlı olarak askeri gücün etkinliğinde de gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan gelişmeler ile askeri gücün geleneksel anlamda değerlendirilen kara, deniz, hava alanlarını kapsayan formunda bir genişleme yaşamıştır. İlişkili olarak milli gücün de formunda bir genişleme yaşandığı ifade edilebilir. Geleneksel formunun ötesinde yeni bir forma dönüşmesi sebebi ile milli güç alanlarında yaşanan dönüşüm “Yeni Milli Güç Alanları” olarak Şekil 1’deki üzere ifade edilebilir. Gelinek noktada milli güç alanındaki değerlendirmelerin kara, deniz, hava, uzak ve siber uzak alanlarını kapsayan bir bağlamda yapılmakta olduğu bir döneme girilmiştir. Güç alanları ayrıca milli menfaatler açısından da değerlendirilebilir. Daha önceleri devletlerin kara, deniz ve hava alanlarındaki milli menfaatlerine uzak ve siber uzak da eklenmiştir. Devletlerin milli menfaatlerine zarar verebilecek hale gelen siber tehditler ile yine teknolojinin getirdiği yenilikler olarak hizmete sokulan siber hizmet varlıklarının muhafaza edilmesi devletler için bir ihtiyaç haline gelmiştir. Uzakı kullanma ve uzaydan gelebilecek tehditler ile siber tehditlere karşı savunma maksadıyla askeri gücün formunda, genişliğinde ve boyutlarında ilaveler artık bir zaruret haline gelmiştir.

Modern anlamı ile uzak araştırmaları I. Dünya Savaşı’na kadar uzanmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrası başlayan füze ve roket araştırmaları II.

Dünya Savaşı akabinde de devamlılık göstermiş ve uluslararası ilişkiler alanında askeri güç bağlamında yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur (Erdem, 2018: 432). Modern anlamdaki ilk sıvı yakıtlı roket 1926 senesinde fırlatılmış olup, takip eden dönemde 1942 senesinde Almanların ilk balistik füze denemesi olan V-2 testi gerçekleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı süresince Almanlar, İngiltere ve kıtaya 2800 civarı balistik füze ateşlemesi gerçekleştirmişlerdir. 1945 senesine gelindiğinde ABD ilk atom bombasını kullanmıştır. 1957 senesinde ise Sputnik isimli ilk uydu ile Ruslar tarafından ilk uydu fırlatılışı yapılmıştır (Preston vd., 2002: 6-9). 1958 senesinde Rusların ilk uydu fırlatışından takriben dört ay sonra Amerikalılar tarafından Explorer I uydusu gönderimi gerçekleştirilmiştir (Hansen, 1995: 173). 1961 senesine gelindiğinde Rus kozmonot Yuri Alexseyevich Gagarin, Vostok 1 uzay aracı ile uzaya ilk gönderilen insan olarak kayıtlarda yerini almıştır (NASA, 1996). Takip eden dönemde 1969 senesinde Apollo 11 uzay aracı ile aya ilk başarılı iniş yapılmış (Aydınöz, 1989: 12), Amerikan astronot Neil Armstrong aya ayak basan ilk insan olarak kayıtlara girmiştir (NASA, 2021).

Uzaya uydu ve insan gönderimlerinin başarılı sonuçlar verdiği dönemlerden bu yana devletler uzayda var olmanın mümkün olduğunu anlamıştır. Takip eden dönemlerde uzay alanı devletler arasında bir güç ve rekabet alanı olarak değerlendirilmiştir. Uzayın ulusal bir aidiyetinin olmaması, uzaya stratejik bir değer yüklemektedir (Boniface, 2018: 50). Uzay gücü “bir devletin niyet ve hedeflerine ulaşmak için diğer devletleri, olayları ve çevreyi etkileyecek şekilde uzayı kullanma kabiliyeti” olarak tanımlanmış olup (Lutes vd., 2011: xiv), mevcut gözlem uyduları kapasitesi ile egemenlik ihlali yapmaksızın diğer ülkelere ait verilerin toplanması açısından önem arz etmektedir (Boniface, 2018: 50). Son otuz senelik dönem göz önünde bulundurulduğunda küreselleşmenin tesiri ile uzay sistemleri ve uzay teknolojilerine yönelik bir bağımlılığın ortaya çıktığı bir sürece giriş yapılmıştır. Bu bağımlılık da devletler açısından stratejik bir mahiyet kazanan uzay alanının hakimiyeti ve kontrolünü kapsayan bir mücadele ve rekabet alanının oluşmasını desteklemektedir (Erdem, 2018: 432).

Uzay alanı gibi genişleme yaşanmış diğer bir alan olan siber uzay alanı ise bilgisayarın icadından takriben 15 sene sonrasında 1960'lı yıllarda başlayan bilgisayar ağları araştırmalarına kadar uzanmaktadır. Bilgisayarlar ile ilgili çalışmalar savunma uygulamalarında kullanılabilir görüldüğü için ABD Savunma Bakanlığı tarafından desteklenmiştir. Takip eden süreçte internetin ilk hali olan ARPANET'in 1970'li yıllarda ilk uygulaması olarak elektronik mektup ortaya çıkmıştır (Başaran, 2006: 13-15). ARPANET bilgisayarları birbirine bağlamakta başarılı olsa da radyo ve uydu üzerinden bağlantı konusunda ek çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1970'li yıllarda radyo dalgaları üzerinden bağlantı sağlayan ALOHANET ile PRNET ve uydu üzerinden bağlantı sağlayan SATNET geliştirilmiştir. Ayrıca ARPANET'e erişimi olmayan eğitim ve araştırma kuruluşları için CSNET kurulmuştur (Cohen-Almagor, 2011: 49-50). 1980'li yıllara gelindiğinde internet alt yapısı askeri amaçlı kullanıma ek olarak araştırmacıların ve akademisyenlerin bilgi alışverişi ortamı haline gelmiştir. ARPANET ikiye ayrılmış olup; ARPANET eğitim, araştırma ve sanayi alanında kullanıma devam ederken MILNET askeri amaçlı olarak kullanılmaya başlamıştır. Akabinde 1985 senesinde NSFNET ve sonrasında 1990'lı yılların başında World Wide Web (WWW) ile ticari bir mahiyet kazanmıştır (Başaran, 2006: 17-18). 1990'lı yıllara kadar devlet tekelinde devam etmiş internet çalışmaları 1990'lı yıllar itibari ile sivilin kullanımına açılmıştır (Öğün ve Kaya, 2013: 149).

Siber alan bilgisayar sistemleri, iletişim ağları, bilgi teknolojileri, internet, gömülü işlemciler, kontrol birimleri alt yapılarından oluşmakta; küresel çapta birbiri ile ilişkili ağlardan oluşan bilgi ortamı olarak tanımlanmaktadır. Siber güç kavramı, bu bilgi ortamına hükmedebilme ve bu alanı kontrol edebilme anlamına gelmektedir. Siber gücün optimum seviyeye erişebilmesi, devletlerin mevcut askeri güçlerinin teknik ve teknolojik açıdan milliliği ile ilgilidir. Güvenlik alanında milli olmayan herhangi bir girişimin doğru bir sonuca ulaşmayacağı ortadadır (Boztaş, 2020: 666, 668-70). Zira devletlerin mevcut milli verilerinin diğer devletlerin ve gayri milli güç merkezlerinin eline geçmesi her vakit ilgili devlet için güvenlik açığı oluşturacaktır. Ayrıca veri toplama, propaganda, dezenformasyon,

sabotaj, hassas alt yapılara saldırı, hizmet reddi gibi çeşitli yöntemler ile devletlere yönelik siber saldırılar da düzenlenebilmektedir. Bu sebeple günümüzde çok sayıda devlet siber ordularını kurmuş bulunmaktadır. Bununla birlikte siber uzay hala olası savaşların şekil ve sonuçları açısından belirsiz bir alan olarak önümüzde durmaktadır (Boniface, 2018: 52-53).

4. Kavramsal Genişleme ve Derinleşme: Askeri Güç Kavramının Dönüşümü

Gerek teknoloji alanındaki ilerlemeler sonucu yaşanan derinleşme, gerekse dış uzay ve siber uzay eklenmesi ile yaşanan genişlemeler; milli güç ve askeri güç kavramlarının kavramsal olarak dönüşümü ile neticelenmiştir. Artık milli güç kavramı değerlemelerinde uzay ve siber alanları da mevcut tartışmalara eklenmiş, küresel devletler uzay gücü² ve siber güç³ açısından da değerlendirilmeye ve endekslenmeye başlamıştır. Devletlerin askeri kapasitelerini uzay komutanlıkları ve siber komutanlıklar seviyesinde genişletmeleri de göz önünde bulundurulduğunda geleneksel anlamda devam edegelmiş olan kara-deniz-hava formasyonunun da kara-deniz-hava-uzay-siber olacak şekilde bir dönüşüm geçirdiği ortadadır. Bu bakış açısı ile askeri güç unsurlarının Şekil 2'deki üzere kara gücü, deniz gücü, hava gücü, uzay gücü ve siber güç olarak yeni bir sınıflandırma ile ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

Şekil 2. Yeni Milli Güç Alanları Bağlamında Askeri Güç Unsurları

2 Örnek bir endeks çalışması olarak bkz. (World Population Review, 2023), Erişim Tarihi: 25.06.2023.

3 Örnek bir endeks çalışması olarak bkz. (Voo, Hemani ve Cassidy, 2022), Erişim Tarihi: 25.06.2023.

Endüstri dönüşümleri ile farklı bir boyut kazanan askeri teknolojiler ile dış uzay ve siber uzay alanlarında yaşanan genişleme askeri güç kavramını da dönüştürmektedir. Bu dönüşüm sürecinde askeri teknolojilerde otonom, akıllı ve insansız sistemler ön plana çıkmakta; devletlerin yeni rekabet alanları zikredilen teknolojiler cihetinden tanımlanmaktadır. Devletlerin askeri güçleri tank, gemi, uçak sayılarına ek olarak uzay ve siber uzay kapasiteleri üzerinden de karşılaştırılmaya başlanmıştır. Teknolojik yeniliklerin her geçen gün hızlı sıçramalar ile geliştiği bir dönemde, uzay gücü ve siber güç birçok devlette komutanlıklar veya komutanlık alt birimleri kurulmak sureti ile askeri güç bağlamında yerini almaya başlamıştır.

Askeri gücün bir unsuru olarak uzay gücüne yönelik çalışmalar kapsamında bir kısım devletlerin bağımsız uzay komutanlıkları kurdukları, bir kısım devletlerin de hava kuvvetlerine uzay kuvvetlerini de ilave etmek sureti ile hava ve uzay komutanlığı minvalinde müşterek bir çatı oluşturdıkları görülmektedir. Bununla birlikte uzayı uydular bağlamında haberleşmenin bir unsuru olarak değerlendirmek sureti ile dış uzay ve siber uzayı birlikte değerlendiren bir bakış açısı da mevcuttur. Uzay alanındaki ilk komutanlık çalışması Çin tarafından 2015 senesinde (Lau, 2022) siber uzay ve dış uzay alanlarını müşterek bir komutanlık çatısı altında stratejik destek kuvveti olarak PLASSF (Ministry of National Defense of the People's Republic of China, 2023) (People's Liberation Army Strategic Support Force) (Kania, 2017) isimli komutanlık ile başlatılmıştır. Alandaki diğer bir komutanlık çalışması da ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. ABD, 2019 senesinde bünyesindeki diğer komutanlıklardan ayrı bağımsız USSF (United States Space Forces) isimli komutanlığı kurmuştur (USFF, 2023). Bunlara ek olarak Rusya'ya ait hava ve uzay komutanlığı VKS (Vozduzhno-Kosmicheskie Sily) (Myers, 2018: 91), Fransa'ya ait hava ve uzay kuvvetlerini kapsamakta olan CDE (Commandement de l'Espace) (Armée de l'Air et de l'Espace, 2023) ve İspanya'ya ait hava ve uzay komutanlığı Ejército del Aire y del Espacio (Ministerio de Defensa de España, y.y.) dış uzay ve hava kuvvetlerini bir çatı altında değerlendirmiş komutanlıklara örnek olarak verilebilir. Türkiye de hava kuvvetleri komutanlığına bağlı olarak bir uzay komutanlığı kurulmasına yönelik çalışmalarını başlatmıştır (TRT Haber, 2023).

Tüm bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde ABD örneğinde olduğu gibi uzayı bağımsız bir komutanlık olarak değerlendiren; Rusya, Fransa, İspanya ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi hava ve uzayı beraber ele alan; Çin örneğinde olduğu gibi dış uzay ve siber uzayı bir çatı altında toparlayan üç farklı bakış açısının olduğu görülmektedir. ABD'nin uzay konusundaki göreceli ileri çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda (World Population Review, 2023), bağımsız bir komutanlık olarak uzay komutanlığı kurmuş olması anlam kazanmaktadır. Uzayı müşterek olarak değerlendiren devletlerin uzay kapasitelerinin bağımsız bir komutanlık seviyesine ulaşmadığı, bağımsız bir komutanlığa ihtiyaç duymadıkları veya bağımsız bir komutanlığı stratejik olarak tercih etmedikleri ifade edilebilir.

Askeri gücün bir diğer unsuru olarak siber güce yönelik çalışmalar, 2000'ler akabinde devletlerin siber güç kapasitelerini bağımsız bir siber komutanlık kuracak seviyeye çıkarmaları ile sonuçlanmıştır. Bazı devletler ise çeşitli komutanlıklar veya kurumlar altında birimler oluşturmayı tercih ederek siber kuvvet oluşturma sürecine girmişlerdir (Blessing, 2021: 254-55). Herhangi bir siber komutanlığa sahip olmayan devletlere bir örnek olarak Rusya siber faaliyetlerini başkanlık idaresi ve güvenlik konseyi üzerinden yürütmektedir (Soldatov ve Borogan, 2022). Türkiye de bağımsız bir siber komutanlığı olarak olmasa da siber alanda yürüttüğü çalışmalar kapsamında 2012 yılında TSK Siber Savunma Merkezi Başkanlığı'nı kurmuştur. Bu merkez 2013 yılında TSK Siber Savunma Komutanlığı'na dönüştürülmüştür (Uslu, 2016). Türkiye'de de siber çalışmalar bu komutanlık bünyesinde devam ettirilmekte olup; T.C. Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı olarak mevcut olan teşkilat şemasına ek bağımsız bir siber kuvvetler komutanlığı kurulması stratejik olarak tercih edilmemiş veya henüz bağımsız bir siber kuvvetler komutanlığı kurulacak seviyede alansal bir kapasite birikimine ulaşılmamış olması sebebi ile gerekli görülmemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı, 2023). Ayrıca Çin tarafından 2015 senesinde (Lau, 2022) stratejik destek kuvveti şeklinde kurulan bir komutanlık olan PLASSF (Ministry of National Defense of the People's Republic of China,

2023) örneğinde olduğu gibi uzay kuvvetleri ile siber uzay kuvvetlerini bir arada değerlendiren bir yaklaşım da mevcuttur.

Ordusu bünyesinde web askerlerinden teşekkül eden bir birimini açıklayan ilk NATO üyesi ülke olan Almanya 2009 senesinde 76 kişilik bir takım ile çalışmalarına başlamıştır. 2015 senesinde 6000 kişiye ulaşan Alman siber kuvvetleri (Çelik, 2015: 32-33). “Siber & Bilgi Komutanlığı” adı altında bağımsız bir komutanlığa dönüştürülmüş, 2023 senesi itibari ile 6 sinyal taburu ve 4 elektronik harp taburundan müteşekkil 14.500 kişilik kapasiteye ulaşmıştır (IISS, 2023: 95-97). Benzer bir şekilde 2018 senesinde ABD, Stratejik Kuvvetler Komutanlığı altında yer alan Siber Güvenlik Komutanlığı’nı “Müşterek Harekat Komutanlığı” adı altında bağımsız bir komutanlık seviyesine yükseltmiş, personel sayısını 800’den 6.000 kişi civarına çıkarmıştır (İleri, 2018; STM ThinkTech 2023). Singapur Silahlı Kuvvetleri de 2022 senesinde kara, deniz ve hava komutanlıklarına ilaveten dördüncü bir komutanlık olarak siber komutanlığını kurmuştur (MINDEF Singapore, 2017). “Dijital & İstihbarat Hizmetleri” adı altında 1000 kişilik siber komutanlığı ile Singapur, ayrı bir komutanlık oluşturmuş devletlerden biri olarak önümüzde durmaktadır (IISS, 2023: 288). Devlet alt yapıların siber alana taşındığı günümüz dünyasında siber kuvvetlerin varlığı devletler için kaçınılmaz bir noktaya gelmiştir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, devletlerin siber kuvvetlerinin de uzay gibi bağımsız bir komutanlık veya birleştirilmiş bir komutanlık olarak teşekkül ettiği veya ilgili bir devlet kurumunun altında kuvvet unsuru olarak teşkilatlandığı görülmektedir. Devletlerin mevcut kapasite ve stratejilerine göre teşkilatlanmalarında revizelere gittikleri ve gerekli dönüşümleri hayata geçirdikleri de görülmektedir. Günümüz dünyasında kara, deniz ve havaya ek olarak uzay ve siber komutanlıklarının da önemi kritik bir seviyeye ulaşmış durumdadır. Bu dönüşümleri hızlı gerçekleştiren devletlerin diğer devletler ile rekabette öne çıkacağı kaçınılmaz bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır.

Değerlendirme

20. ve 21. yüzyıllar, teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin hızlandığı ve teknolojik sıçramaların sıklığı bir dönem olarak önümüzde durmaktadır. Son yüzyıl içinde yaşanan Endüstri 3.0, Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 dönüşümleri mevcut teknolojileri ve üretim süreçlerini de dönüştürmüştür. Bilgisayar destekli üretim süreci elektronik ve bilişim teknolojilerinin kullanıldığı otomasyon dönemi Endüstri 3.0'ı beraberinde getirmiştir. Müteakiben yapay zeka, bulut sistemleri, büyük veri, nesnelerin interneti, makine öğrenimi ve robotik sistemleri kapsayan dijitalleşme ve akıllı teknolojiler dönemi olan Endüstri 4.0 dönemi başlamıştır. Nihai olarak yapay zeka ve robotik teknolojiler ile etkileşimli otonom insansız teknolojiler dönemi olarak Endüstri 5.0 dönemine giriş yapılmıştır. Bu dönüşümde askeri teknolojiler de otomasyon açısından gelişme yaşamış, akıllı ve insansız teknolojilerin ön plana çıktığı bir sıçrama yaşamıştır. Artık akıllı mühimmatların ve silahsız insansız araçların ön plana çıktığı yeni bir anlam dünyası ile askeri güç kavramı, mevcut yeniliklerin kavramsal muhtevisiyatına dahil edilmesi suretiyle anlamsal bir derinleşme sürecinden geçmektedir.

Uzay ve siber uzay alanlarındaki gelişmeler geleneksel güç değerlendirmelerini zorlayacak bir noktaya ulaşmıştır. Teknolojik gelişmeler bir yönü ile devletlerarası mücadele alanlarını da genişletmiş, uzay ve siber uzay alanlarının yeni rekabet alanları olarak ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu alansal genişleme akabinde jeopolitik ile ilgili kara, deniz ve havadan oluşan değerlendirmeler kavramsal tartışmalar açısından yeterli olmamaktadır. Geline nokta uzay ve siber uzay alanlarının da jeopolitik alanına ilave edilmesi ile milli güç unsurlarının kara, deniz, hava, uzay, siber olmak üzere 5 alanda ele alındığı bir döneme girilmiştir. Bu genişleme bağlamında askeri güç alanları da kara gücü, deniz gücü, hava gücü, uzay gücü ve siber güç olmak üzere 5 ana sınıf altında ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında; teknolojik gelişmeler ile yaşanan alansal genişlemenin jeopolitik ve milli güç kavramları ile milli güç unsurlarının en önemli alt sınıfı olan askeri güç kavramını, kavramsal ve anlamsal açıdan genişlettiği görülmektedir. Günümüzde gelinen noktada

jeopolitik, milli güç ve askeri güç kavramlarının; kara, deniz, hava, uzay ve siber uzay alanlarını kapsayan genişlemiş ve yeni bir tartışma bağlamı bulunmaktadır.

Son yüzyıl içerisinde yaşanan teknolojik gelişmelerin jeopolitik, milli güç ve askeri güç kavramlarını dönüştürdüğü görülmektedir. Bu dönüşümlerin sahada derinleşme ve genişleme olarak iki yansıması bulunmaktadır. Askeri teknolojiler akıllı ve otonom teknolojilerin sahada yer alması ile bir dönüşüm yaşamaktadır. Dünya devletleri arasında farklı usullerde olsa da kara, deniz ve hava komutanlıklarına ek olarak uzay ve siber komutanlıklarının eklenmesi yönündeki trend; teknolojik gelişmelerin askeri teşkilatlanmaları da dönüştürmekte olduğunu göstermektedir. Teşkilatlanma usulleri değişse de uzay ve siber uzayı kapsayan mevcut genişlemenin, teknolojideki yeni değişiklikler ile devletlerin askeri ve ilgili teşkilatlanmalarının formlarını dönüştürmekte olduğu gözlemlenmektedir. Netice itibarıyla bu dönüşümleri hızlı geçiren devletlerin yeni dönemde daha başarılı olacağı öngörülebilir.

Türkiye dünyada yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekte olup, çağın gerektirdiği geliştirme ve dönüşümleri uygulamaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de de kara, deniz ve havaya ek olarak dış uzay ve siber uzay alanlarında çok çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Askeri açıdan değerlendirilecek olursa Türkiye, Hava Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde uzay komutanlığı kurmak için çalışmaları başlatmış bulunmaktadır. Türkiye’nin siber alandaki çalışmaları daha eskiye gitmektedir. Türkiye siber komutanlığını kurmuş ve çalışmalarını komutanlık seviyesinde devam ettirmekte olan devletler arasındadır. Bununla birlikte uzay ve siber uzay alanlarının ikisinde de henüz kara, hava ve denize ek olarak bağımsız uzay kuvvetleri ve siber kuvvetler komutanlıklarının tesisi için çalışmaların daha da genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerektiği görülmektedir. Dünyadaki diğer devletlerin bu alandaki çalışmaları da göz önünde bulundurulduğu vakit, ilerleyen süreçte çalışmaların ilerlemesi ile mevcut teşkilatlanmaların yeterli olmayacağı ve dahi bağımsız komutanlık teşkilatlanmaların zaruri olacağı, bağımsız komutanlık safhasına erken geçebilen devletlerin alansal ihtisaslaşma ile

rakiplerini geride bırakacağı öngörülebilmektedir. Küresel konjonktürdeki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, uzay ve siber uzay komutanlıklarının bağımsız bir kuvvetler komutanlığı seviyesinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı görünmektedir. T.C. Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı olarak süregelen teşkilat yapısının Genelkurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Uzay Kuvvetleri Komutanlığı ve Siber Kuvvetler Komutanlığı olarak genişletilmesi günümüz şartlarına uygun teşkilat yapısının tesis edilmesi açısından önem arz etmekte ve teklif edilmektedir. Türkiye'nin bağımsız uzay kuvvetleri ve siber kuvvetler komutanlıklarına yönelik çalışmalarının ihtisaslaşmayı ve alansal derinleşmeyi beraberinde getirmesi sureti ile katkı değer sağlayacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

Aksan, Sertaç. (2023). “Sayılı Ülkede Var: Kaşif-3 İlk Kez görücüye Çıktı”. TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/dunyada-sayili-ulkede-var-kasif-3-ilk-kez-gorucuye-cikti-684318.html> (18.06.2023).

Alpar, Güray. (2020). Türkiye'nin Güvenliğini Anlamak, Nobel Yayınları: Ankara.

Alpar, Güray. (2023). From Geopolitic to Geostrategy, Palet Yayınları: Konya.

Armée de l'Air et de l'Espace. (2023). “Statement from French Space Commander”. <https://air.defense.gouv.fr/asterx/fiche/statement-french-space-commander> (15.06.2023).

Aydınöz, Üstün. (1989). “Ay'dan Dünya'ya: ‘...’Kartal” İndi...”. Bilim ve Teknik 22 (263): 8-13.

Başaran, Funda. (2006). “Bir Teknolojik Yenilik Olarak İnternetin Tarihi”. Kültür ve İletişim 9 (2): 9-32.

BAYKAR. (2023). “Bayraktar KIZILELMA”. <https://baykartech.com/tr/uav/bayraktar-kizilelma> (07.06.2023).

BAYKAR. (2023). “Bayraktar TB2”. <https://baykartech.com/tr/uav/bayraktar-tb2> (07.06.2023).

Blessing, Jason. (2021). “The Global Spread of Cyber Forces, 2000-2018”. 2021 13th International Conference on Cyber Conflict, CyCon. Tallinn, Estonia: IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers): 233-55.

Boniface, Pascal. (2018). Herkes İçin Jeopolitik, Erdem Yayınları: İstanbul.

Boztaş, Asena. (2020). “Uluslararası Güç Konseptinin Dönüşümü: Askeri Güç=Siber Akıllı Güç”. Yeni Dünya Ekonomi ve Güvenlik Mimarisi - New World Architecture of Economy and Security, editör R. S. S. Biçer ve A. Yıldız, TASAM Yayınları: İstanbul. s. 663-71.

Cohen-Almagor, Raphael. (2011). "Internet history". *International Journal of Technoethics* 2 (2): 45-64.

Çelik, Minhaç. (2015). "Siber Ordu Kurmak İçin Devletler Özel Sektör İle Çalışıyor". *TMMOB Bilgisayar Mühendisleri Odası Dergisi*, Aralık, 32-34.

Demir, Kadir Alpaslan, Gözde Döven ve Bülent Sezen. (2019). "Industry 5.0 and Human-Robot Co-working". *Procedia Computer Science* (158): 688-95.

Dengiz, Orhan. (2017). "Endüstri 4.0: Üretimde Kavram ve Algı Devrimi". *Makina Tasarım ve İmalat Dergisi* 15 (1): 38-45.

Dumankaya, Elif Merve. (2019). *Uluslararası İlişkiler ve "Güç" Kavramı*.

Erdem, Tolga. (2018). "Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitik Giriş". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (1): 431-46.

Erdem, Tolga ve Armağan Örki. (2019). "Uluslararası İlişkilerde Klasik Askeri Güç Anlayışının Evrimi: Dış Uzay Sahası". *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2 (1): 12-28.

Ermağan, İsmail. (2022). *Uluslararası İlişkiler ve Teknoloji İlişkisi: Endüstri 4.0, Siber Uzay ve Uzay Dünyası*. 1. Baskı. Nobel: Ankara.

Hacısalihoğlu, Yaşar. (2006). "Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân-Güç-Çatışma ve Jeopolitik". *Türk Coğrafya Dergisi* (47): 1-14.

Hansen, James R. (1995). *Spaceflight Revolution: NASA Langley Research Center From Sputnik to Apollo*. Washington, D.C.: NASA.

IISS. (2023). *The Military Balance 2023, The Annual Assessment of Global Military Capabilities and Defence Economics*. Routledge Taylor & Francis Group: London.

İleri, Kasım. (2018). "ABD'den Siber Güvenliğe Bağımsız Komutanlık". *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-siber-guvenlige-bagimsiz-komutanlik/1135725> (04.07.2023).

İlhan, Suat. (1985). “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri”. *Belleten* 49 (195): 607-24.

İşcan, İsmail Hakkı. (2004). “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”. *Uluslararası İlişkiler* 1 (2): 47-79.

Kania, Elsa. (2017). “PLA Strategic Support Force: The ‘Information Umbrella’ for China’s Military”. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2017/04/pla-strategic-support-force-the-information-umbrella-for-chinas-military> (15.06.2023).

Kasapoğlu, Can ve Barış Kırdemir. (2018). *The Rising Drone Power: Turkey on The Eve of Its Military Breakthrough*.

Kılıç, Mehmet. (2002). “Yeni Türk Devletinin Kurumsal Yapılanmasında İktisadi Gücün Oluşumu ve Diğer Ulusal Güç Unsurlarıyla Etkileşimi”. Ankara Üniversitesi: Ankara.

Lau, Jack. (2022). “China’s Strategic Support Force: What Do We Know About the Hi-Tech Military Branch?” *South China Morning Post*. <https://www.scmp.com/news/china/military/article/3203702/chinas-strategic-support-force-what-do-we-know-about-hi-tech-military-branch> (15.06.2023).

Lutes, Charles D., Peter L. Hays, Vincent A. Manzo, Lisa M. Yambrick ve M. Elaine Bunn, ed. (2011). *Toward a Theory of Spacepower: Selected Essays*, National Defense University Press: Washington.

Meteksan. (2021). “Türkiye’nin İlk Silahlı İnsansız Deniz Aracı ‘ULAQ’ Mavi Vatan İle Buluştu”. <https://www.meteksan.com/tr/haberler/ulaq-mavi-vatan-ile-bulustu> (18 Haziran 2023).

MINDEF Singapore. (2017.) “About”. <https://www.mindef.gov.sg/web/portal/mindef/about-us/history> (04.07.2023).

Ministerio de Defensa de España. (y.y.) “Ejército del Aire y del Espacio”. <https://www.defensa.gob.es/fuerzasarmadas/ea> (15.06.2023). Myers, Nicholas. (2018). “The Russian Aerospace Force”. *WSB University Security Forum* 2 (1): 91-103.

Ministry of National Defense of the People's Republic of China. (2023). "Military Services". <http://eng.mod.gov.cn/xb/MilitaryServices/index.html> (15.06.2023).

NASA. (1996). "Astronomy Picture of the Day". <https://apod.nasa.gov/apod/ap960412.html> (29.05.2023).

NASA. (2021). "Biography of Neil Armstrong". <https://www.nasa.gov/centers/glenn/about/bios/neilabio.html> (29.05.2023).

Öğün, Mehmet Nesip ve Adem Kaya. (2013). "Siber Güvenliğin Milli Güvenlik Açısından Önemi ve Alınabilecek Tedbirler". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 9 (18): 145-81.

Özdemir, Haluk. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63 (3): 113-44.

Preston, Bob, Dana J. Johnson, Sean J. A. Edwards, Michael Miller ve Calvin Shipbaugh. (2002). *Space Weapons Earth Wars*. Kaliforniya: RAND.

Rothkopf, David J. (1998). "Cyberpolitik: The Changing Nature of Power in the Information Age". *Journal of International Affairs* 51 (2): 325-59.

Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi. (2020). *Toplum 5.0*: Ankara.

Serper, Emre. (2016). "Terörle Mücadele Kapsamında İnsansız Kara Araçlarının Kullanımı". *TASAM*. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/29877/terorle_mucadele_kapsaminda_insansiz_kara_araclarinin_kullanimi (04.07.2023).

Soldatov, Andrei ve Irina Borogan. (2022). "Russian Cyberwarfare: Unpacking Kremlin Capabilities". *The Center for European Policy Analysis (CEPA)*. <https://cepa.org/comprehensive-reports/russian-cyberwarfare-unpacking-the-kremlins-capabilities> (04.07.2023).

STM ThinkTech. (2023). "2023 ve Sonrasında Savunma Sanayi Trendleri ve Teknolojileri". *STM Teknolojik Düşünce Merkezi*. <https://>

thinktech.stm.com.tr/tr/2023-ve-sonrasinda-savunma-sanayii-trendleri-ve-teknolojileri (04.07.2023).

Tezkan, Yılmaz. (2005). Jeopolitikten Milli Güvenliğe, Ülke Kitapları: İstanbul.

Tezkan, Yılmaz ve M. Murat Taşar. (2013). Dünden Bugüne, Jeopolitik Dünya ve Türkiye, Ülke Kitapları: İstanbul.

Türk Dil Kurumu. (y.y.) “Güç”. <https://sozluk.gov.tr> (19.09.2021).

Tutak, Eda. (2022). 21. Yüzyılda Türkiye'nin Deniz Stratejisi: Denizlerin ve Deniz Gücünün Önemi. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.

TRT Haber. (2022). “Akıllı Dolanan Mühimmat Alpagut İlk Kez Tanıtıldı”. <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/akilli-dolanan-muhimmat-alpagut-ilk-kez-tanitildi-719055.html> (04.07.2023).

TRT Haber. (2023). “Adım Adım Uzay Vatan'a! MSB düğmeye bastı: Uzay Komutanlığı kuruluyor”. <https://www.trthaber.com/savunma/adim-adim-uzay-vatana-msb-dugmeye-basti-uzay-komutanligi-kuruluyor-h135862.html> (11.11.2023).

TurDef Global Defence News. (2023). “The First Combat Set of Poseidon Nuclear UUV is Ready”. <https://www.turdef.com/Article/the-first-combat-set-of-poseidon-nuclear-uuv-is-ready/2700> (04.07.2023).

Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı. (2023). “Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Teşkilatı”. <https://www.msb.gov.tr/Bakanlik/TeskilatSemasi> (20.01.2024).

Türkiye Uzay Ajansı. (2022). Milli Uzay Programı Strateji Belgesi 2022-2030: Ankara.

Uslu, Sinan. (2016). “Türk Ordusunun Yeni “Kuvveti” Siber Savunma”. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-ordusunun-yeni-kuvveti-siber-savunma/584061> (11.11.2023).

Usluer, Hasan Bora. (2021). “Endüstri 5.0 ve Küresel Denizcilik Unsurlarına Etkileri”. Endüstri 5.0 Dijital Toplum, editör G. İ. S. Bolatan, (Ekin Yayınevi: Bursa): 95-116.

USSF. (2023). “About the United States Space Force”. <https://www.spaceforce.mil/About-Us/About-Space-Force> (15.06.2023).

Ünsal, Şamil. (2010). “Milli Güç, Bileşenleri ve Vasıtaları”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 187: 27-50.

Voo, Julia, Irfan Hemani, ve Daniel Cassidy. (2022). *National Cyber Power Index 2022*.

Yanık, Tolga. (2023). “Dünyanın İlk SİHA Gemisi TCG Anadolu Hizmete Girdi”. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/dunyanin-ilk-siha-gemisi-tcg-anadolu-hizmete-girdi/2868516#> (18.06.2023).

Yıldırım, Serdar Hüseyin. (2022). “Uzayda Millî Teknoloji Hamlesi”. *Millî Teknoloji Hamlesi Toplumsal Yansımaları ve Türkiye'nin Geleceği*, editör Mehmet Fatih Kacı, Muzaffer Şeker, ve Mürsel Doğrul. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi: 485-96.

Yücebalkan, Benan. (2020). “Endüstri 4.0'dan Endüstri 5.0'a Geçiş Sürecine Genel Bakış”. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities* 5 (9): 241-50.

World Population Review. (2023). “Countries with Space Programs 2023”. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/countries-with-space-programs> (19.05.2023).

Extended Summary

The 20th and 21st centuries are periods where technological advancements have followed one another, communication and transportation have accelerated, globalization and glocalization have emerged in various variations in many fields, communication and access have become instantaneous; and as a result, the perception of power and security of states has undergone a transformation in these periods of time. Many concepts that were evaluated in the traditional sense have experienced a deepening in their meaning world during this process. Both the concept of geopolitics and the concept of national power discussed within the geopolitical context have also undergone semantic deepening due to technological advancements and transformations. Ideas previously put forward in the field of geopolitics related to land-sea-air domains and tanks-ships-planes-missiles; have now acquired a distinct nature and undergone a transformation nowadays with the developments in technology and the articulation of cyberspace-outer space. With the transformations of Industry 3.0, Industry 4.0, Industry 5.0 and the expansion of space-cyberspace; the context of power, centered around tanks, ships, planes, and missiles, has changed today with the reflections of smart and autonomous unmanned technologies in the mentioned domains, including land, sea, air, space, and cyberspace. At this point, a new era has been started with a deepened and expanded conceptual context where military power is redefined. Today, the new form of the military power concept carries deeper meanings, covering more areas within its expanded domain.

Mankind has been living through many innovative developments in technology, especially in the 20th and 21st centuries, since the transformations of Industry 3.0, Industry 4.0 and Industry 5.0 occurred with an expansion in outer space and cyberspace. As transportation and communication have become faster, technological transformations have become more frequent, according to previous centuries. The transformations in the final centuries have also transformed existing technology and production processes. While computer-aided production

processes led the automation era (Industry 3.0), where electronic and information technologies were used in both production phases and products; the era of digitalization and smart technologies (Industry 4.0) was covered with technologies of artificial intelligence, machine learning, robotics, big data, cloud systems and the internet of things. The era of interactive autonomous unmanned technologies (Industry 5.0), in addition to artificial intelligence and robotic technologies, brought a new sense and understanding in many areas. These industrial transformations also transferred military technologies in terms of automation in production, and appearance of smart and unmanned technologies.

Technological transformations have also expanded the areas of interstate competition and resulted with emergence of space and cyberspace as new areas of rivalry. With this spatial expansion, evaluations based solely on land, sea and air areas are not sufficient in terms of conceptual discussions in geopolitics. At this point, with inclusion of space and cyberspace to the areas of geopolitics, a new era has started where national power elements are considered in five domains: land, sea, air, space, and cyberspace. As an element of national power, military power fields have also expanded with as new classification covering five main classes: land power, sea power, air power, space power and cyberspace power. When evaluated from this perspective, it is observed that the spatial expansion occurred with technological developments, has expanded conceptually and semantically the concepts of geopolitics, national power and military power as the most significant subcategories of national power elements. Today, there is a new discussion context about the concepts of geopolitics, national power and military power with the expanded domain covering land, sea, air, space, and cyberspace.

As the technological transformations within the last two centuries have transformed the concepts of geopolitics, national power, and military power; these transformations have also had two reflections in the field: deepening and expansion. Military technologies have been experiencing a transformation with the presence of smart and autonomous technologies on

the battlefield. A trend of articulation of space and cyberspace commands to the existing land, sea and air commands can be observed; though applied through different organization structures among world states, which shows that technological transformations also transform military organizations. It can be observed that while some states prefer an independent command organization in space or cyberspace, some others prefer a unified command organization or a force element under a current state institution. Although the applications of command organizations change, the rising trend covering expansion in space and cyberspace is obvious and shows that the form of the army and related organizations in states has started to change with new developments in technology. Moreover, it can be foreseen that states that implement the transformations quickly will be more successful in the new era.

Türkiye is following the current developments in the world and applies the necessary upgrades and transformations. In this context, Türkiye has widespread studies on outer space and cyber space in addition to land, sea and air domains. In the military context, Türkiye announced its space command under air forces. Türkiye's studies in cyber domain goes earlier times by establishing cyberspace command before. Ultimately, it is proposed to widen and deepen studies on independent space and cyberspace commands for specialisation.

ELEŞTİREL TEORİ VE KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Serden Onur Karaca*

Öz

3 Şubat 1923 tarihinde Almanya'nın Frankfurt kentinde kurulan Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü ya da daha çok bilinen adıyla Frankfurt Okulu, sosyolog, iktisatçı, psikolog, tarihçi, siyaset bilimci, felsefeci, hukukçu, edebiyatçı ve müzikolog gibi birçok farklı alandan düşünürü kendi çatısı altında toplamış ve dönemin güncel sorunları ile ilgili olarak eleştirel bir bakış açısı getirmiştir ve Eleştirel Teori kavramı Frankfurt Okulu ile birlikte anılan bir yapı hâline gelmiştir. Frankfurt Okulu düşünürleri Karl Marx'ın geliştirmiş olduğu teorileri dünya üzerindeki ilk eleştirel teori yaklaşımı olduklarını iddia etmişler ve özgürleşmeyi ve değişimi temel alan ve kendi kuramını ortaya çıkaran, bilinçli eleştirel şekilde ifade edilen bir düşünce biçimini ortaya koymuşlardır. Eleştirel Teori genel olarak Marksizm'in yeniden yorumlanması yoluyla ifade edilse de sadece bu sınırlandırılmayla açıklanabilecek bir teori değildir. Eleştirel Teori'nin temel hedefi sosyal yapıların kişilerin davranışlarını ve kimliklerini nasıl etki altına aldığı ve bireylerin sosyal yapıları tekrardan nasıl biçimlendirdiğini belirleyebilmektir. Kapitalizm anlayışına göre her şey bir metadır ve var olan bu sistemde her şey bir başka kişiye devredilebilmektedir. Bu da her şeye parasal bir anlam yüklenmesine yol açmıştır. Özel mülkiyet ve ücretli emek anlayışı kapitalizmin ana özelliklerini ifade etmektedir. Bu durum da Eleştirel Teorisyenlerin kapitalizme bakış açısını etkilemiş ve kapitalizmi bireyleri tüketim toplumu haline getirmeyi amaçlayan bir sistem olarak tasvir etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, Eleştirel Teori, Kapitalizm

* Doktora Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serdenonur13@gmail.com, 0000-0002-5227-5108.

Bu makaleye atf için: Karaca, Serden Onur. (2024). Eleştirel Teori ve Kapitalizm Eleştirisi, SDE Akademi Dergisi, 4(1), 93-120.

CRITICAL THEORY AND THE CRITIQUE OF CAPITALISM

Serden Onur Karaca

Abstract

Founded on 3 February 1923 in Frankfurt, Germany, the Frankfurt Institute for Social Research, better known as the Frankfurt School, gathered people from many different fields such as sociologists, economists, psychologists, historians, political scientists, philosophers, lawyers, literary and musicologists under its roof and brought a critical perspective on the current problems of the period and the concept of Critical Theory has become a structure associated with the Frankfurt School. Frankfurt School thinkers claimed that the theories developed by Karl Marx were the first critical theory approach in the world, and they put forward a way of thinking based on emancipation and change, based on a conscious critical way of thinking that reveals its own theory. Although Critical Theory is generally expressed through the restatement of Marxism, it is not a theory that can be explained only with this limitation. The main goal of Critical Theory is to determine how social structures influence the behaviour and identities of individuals and how individuals reshape social structures. According to the understanding of capitalism, everything is a commodity and in this system everything can be transferred to another person. This has led to the attribution of a monetary meaning to everything. Private property and wage labour are the main features of capitalism. This situation has influenced the Critical Theorists' perspective on capitalism and they have portrayed capitalism as a system that aims to turn individuals into a consumer society.

Keywords: *Frankfurt School, Critical Theory, Capitalism*

Giriş

Frankfurt Okulu bir takım entelektüelin bir araya gelmesi sonucu 3 Şubat 1923 tarihinde Almanya'da kurulan bir topluluğu ifade etmektedir. İlk olarak Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü içerisinde kendisine yer bulan entelektüeller zaman içerisinde Frankfurt Okulu olarak adlandırılacak bir yapının temellerini atmışlardır. Frankfurt Okulu genel olarak modernlik eksenli ve Aydınlanma düşüncesi sonucu meydana gelen güncel konular üzerinde eleştirel görüşler ortaya koyarak, yeni bir felsefe geleneği ortaya koymuştur. Frankfurt Okulu teorisyenleri içinde barındırdığı farklı alanlardaki entelektüeller neticesinde birçok farklı alanda eleştirel görüşlerini ortaya koymuşlar ve toplum içerisinde önemli bir etki bırakmışlardır. Okul içerisinde entelektüel ve sosyal yaşamın çeşitli yönlerini eleştiren üyeler, toplumun ekonomik temeli ile düşünce yapısı arasındaki bağlantıya önem vererek Ortodoks olmayan bir Marksist felsefe düşüncesini ortaya çıkarmışlardır.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin farklı alanlarda ortaya koydukları eleştiriler neticesinde Okul, Eleştirel Teori kavramı ile birlikte anılmaya başlamıştır. Eleştirel Teorinin temel yaklaşımı yeni bir bilgi geleneği ortaya koyarak toplumsal sorunları, sosyolojik, kültürel, felsefi, tarihsel ve politik anlamda tartışmaktadır. Bu tartışma geleneğinin hedefi toplum içerisinde herhangi bir kişinin kendisiyle, toplum içerisindeki farklı bireylerle, doğayla ve nesnelere kurduğu otorite ve baskı çerçevesinde toplanan güç, tahakküm ve sömürü ilişkilerini teorik yapısal açıdan dönüşüme uğratarak her şeyden arındırılmış ve özgür bir toplum meydana getirmektir.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin kapitalist sistemi eleştirmeye başladığı dönem içerisindeki gelişmeler düşünüldüğünde teorisyenler bir bakıma bu eleştiri yapı yapmak zorunda kalmışlardır. Bu zorunluluğun temelinde de bireyi ve toplumsal yapıyı belirleyen değişim ve dönüşümlerin meydana gelmesi yatmaktadır. Kapitalizmin gücünü arttırdığı bir dönemde kurulan Okul, kapitalizmin birey ve toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi eleştirerek yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemiştir. Eleştirel Teorisyenler, kapitalizmi Karl Marx'ın teorisi üzerinden eleştirmiştir demek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda teorisyenler, Marx'ın görüşlerinin ana noktası olan ekonomik altyapıdan ziyade daha çok birey ve kül-

türel yozlaşmaya odaklanmış ve onları temel almışlardır. Eleştirel Teorisyenler kapitalist sistemdeki ekonominin ortaya çıkardığı sorunları sadece iktisadi anlamda eleştirmemişler aynı zamanda kişiler arasındaki ilişkilere ve kültürel sorunlara da dikkat çekmişlerdir ve ekonominin bireyler üzerinde yarattığı sıkıntılar üzerinde durmuşlardır.

Bu çalışmada ilk olarak Frankfurt Okulu'nun kuruluş evresi ele alınarak temel özellikleri açıklanmıştır. Sonrasında Frankfurt Okulu ile özdeşleşen Eleştirel Teori kavramı üzerinde durulmuş ve özellikleri ortaya konmuştur. Daha sonra kapitalizm üzerinde durulmuş ve ana hatları ile kapitalist sistem açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak Eleştirel Teori'nin kapitalizme olan bakış açısı üzerinde durulmuş ve Eleştirel Teorisyenlerin ortak kapitalizm eleştirilerine yer verilmiştir.

1. Frankfurt Okulu

Almanya, Avrupa ülkeleri içerisinde nevi şahsına münhasır bir devlet ve toplum yapısına sahiptir. Hem sosyoloji anlayışı olarak hem de felsefe anlayışı olarak diğer ülkelerden farklı bir konumda bulunması ile 19. ve 20. yüzyıllarda meydana gelen değişim ve dönüşümleri diğer ülkelerden daha farklı bir şekilde yaşamıştır. 1840'lı yıllarda Hegel'in düşünce yapısını takip eden takipçileri, hızlı bir modernleşme ve değişim yaşayan Almanya'daki siyasal, toplumsal olay ve problemlere felsefi bakış açısı ile bakan ilk kuşak olma sıfatına erişmişlerdir. Sol-Hegelciler olarak adlandırılan bu kişilerin hemen sonrasında Karl Marx ve düşüncelerini takip eden kişiler ön plana çıkmıştır. Karl Marx ve Sol-Hegelciler'in ortaya koydukları görüş ve fikirler toplum üzerinde büyük bir etki yaratmış ve Frankfurt Okulu diye adlandırılan okulun kurucuları da bu görüş ve fikirlerin etkisi altında kalmışlardır. Frankfurt Okulu'ndaki düşünürler tıpkı Sol-Hegelciler'de olduğu gibi diyalektik yöntemi kullanmış ve diyalektiği maddeci bir yöne çekmeye çalışmışlardır (Durdu, 20002; 7).

Frankfurt Okulu düşünürleri ile 1840'lı yıllarda yaşayan düşünürler arasında teorik anlamında büyük farklılıklar meydana gelmiştir. Sol-Hegelciler daha çok klasik Alman idealist felsefesini devam ettirirken Frankfurt Okulu düşünürleri Nietzsche, Hegel, Dilthey, Schopenhauer, Husserl, Weber ve Bergson gibi düşünürlerle birlikte Marksizm'den de büyük oranda etkilenmişlerdir. Bu iki dönem düşünürleri arasındaki ekonomik, siyasal ve toplumsal meselelerde meydana ge-

len farklılıklar Frankfurt Okulu düşünürlerinin yaklaşımındaki farklılaşmayı ortaya koymaktadır. Sol-Hegcliler'in ortaya çıkışlarında dönemin Almanya'sındaki kapitalist modernleşmenin etkisi büyük olmuştur. Frankfurt Okulu döneminde ise Almanya Batı kapitalizminin en önemli temsilcilerinden bir tanesi konumuna gelmiştir. Büyüyen tekellerin toplum üzerinde söz sahibi olduğu, ekonomiye devlet müdahalelerinin arttığı bir dönem Okulun çıkış zamanında yaşanmaktaydı (Vergin, 2016; 251).

Kuramsal adıyla Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü 3 Şubat 1923'te Almanya'da kurulan bir oluşumdur. Bu oluşum, Almanya'da bulunan Frankfurt Üniversitesi'nin Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile yakın bir ilişkide bulunması sebebiyle daha çok bilinen adı olan "Frankfurt Okulu" olarak anılmaktadır. Bu okulun üye düşünürleri tarafından geliştirilen kuramlar ise Eleştirel Teori olarak adlandırılmaktadır. Felsefe tarihinde hatırı sayılır bir yeri olan Frankfurt Okulu sosyolog, iktisatçı, psikolog, tarihçi, siyaset bilimci, felsefeci, hukukçu, edebiyatçı ve müzikolog gibi birçok farklı alandan kişileri kendi çatısı altında toplamıştır. Üyelerinin farklı alanlarda olması sonucu Frankfurt Okulu çeşitli alanlarda çalışma yapılan bir okul görüntüsü kazanmıştır (Güven, 2019: 10).

Frankfurt Okulu kelimesi içerisinde barındırdığı okul kelimesi iki farklı anlam ortaya koymaktadır. İlk anlam; amacı eğitim-öğretim yapılan bir kurum anlamı taşıırken ikinci anlamı kendisine has bir düşünce yapısının olduğunu ifade etmektedir. Daha çok araştırmayı öne çıkaran Frankfurt Okulu'nda eğitim arka planda kalmıştır. Frankfurt Okulu'nun ana düşünürleri Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Erich Fromm, Herbert Marcusu, Walter Benjamin, Jürgen Habermans, Otto Kirchheimerfogel, Franz L. Neumann, Franz Borkenau, Karl August Witt, Friedrich Pollock, Henryk Grossmann ve Leo Löwenthal olarak sayılabilmektedir (Kavurgacı ve Seviltopu, 2019; 100).

Frankfurt Okulu'nun ortaya çıkmasındaki ana neden uzun zamandır beklenen ancak bir türlü gerçekleşmeyen proletaryanın tarihsel özne olma sorunsalından kaynaklanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki neden ise I. Dünya Savaşı sonrasında işçi ayaklanmalarının güç kaybetmesinde yatmaktadır. Bu sebeple Marx'ın öngördüğü devrim fikrinin dönemin şartlarıyla uyumlu olmadığı görüşü ortaya çıkmıştır. Yine Rusya'da meydana gelen devrimin istenilen düzeyde

gerçekleşmemesi ve Avrupa devletlerinde faşizmin yükselişe geçmesi Frankfurt Okulu çatısı altında birleşen düşünürleri mevcut görüşlere alternatif olacak bir fikrin geliştirilmesi gerektiği inancına sevk etmiştir. Ortaya çıkan bu sorunlara ek olarak 20. yüzyıl, burjuva toplumlarının kendi fikirlerinin devamı için de bir kriz ortamı doğurmuştur. Durumun böyle olmasında Marksizm gibi eleştirel teorisyenlerin yapmış oldukları eleştiriler de önemli bir neden olmuştur. Var olan kriz içerisinde yetişen bir toplumun mevcut durumu bir sorun olarak görmemesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle Almanya'nın bir burjuva kentinde bir araya gelen Frankfurt Okulu düşünürleri, yaşanan kriz ortamı ile ilgili olarak düşüncelerini bu çatı altında dile getirmişlerdir (Duman, 2019; 98).

Frankfurt Okulu düşünürlerinin çoğunun Yahudi kökenli olması İkinci Dünya Savaşı sırasında ayrımcılığa ve baskıya uğramalarına sebep vermiş ve düşünürleri Almanya'yı terk etmek durumunda bırakmıştır. Almanya'yı terk eden Frankfurt Okulu düşünürlerinin gittikleri ülkelerde yapmış oldukları çalışmaların neticesinde Okul, Batı Marksizm'i olarak tanınmaya başlamıştır. Marksizm'i "*insanı maddi çıkarların egemenliğinden, kendi kurduğu düzen ve eylemlerin kısıtlayıcılarından kurtarmak ve özgürlüğüne kavuşmak*" (Fromm, 1987; 17) olarak ifade eden Frankfurt Okulu düşünürleri, idealler, düşünceler ve bilinç ile ekonomik ilişkiler arasında bir bağlantı olduğu fikrini öne sürmüşlerdir. Bunun yanında Marksizm'in altyapı-üstyapı ilişkisini temel alan ekonomi bakış açısına da eleştiri getirmişlerdir. Bu eleştirinin temel kaynağı ise Frankfurt Okulu düşünürlerinin sosyal ve ekonomik yapının eskiye nazaran daha iç içe girerek birbirlerini etkilemeye başladıkları görüşlerinden kaynaklanmaktadır (Birdişli, 2014; 232).

Frankfurt Okulu, içerisinde yetişen teorisyenler nedeniyle farklı dönemlere ayrılmıştır. 1923-1930 arası yıllar Grünberg Dönemi, 1930-1933 yılları arası Horkheimer dönemi, 1933-1950 yılları arası Amerika Birleşik Devletleri dönemi, 1950-1970 yılları arası Frankfurt'a dönüş dönemi ve son olarak da 1970 ve sonrasını Habermas dönemi olarak ifade edilmektedir (Güzeloğlu, 2021;197).

2. Eleştirel Teori

Eleştirel Teori ile Frankfurt Okulu'nu birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir çünkü teorinin kökenleri Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından atıl-

mıştır. Frankfurt Okulu düşünürleri Karl Marx'ın geliştirmiş olduğu teorilerin dünya üzerindeki ilk eleştirel teori yaklaşımı olduklarını iddia etmişlerdir. Bunun nedeni Marx'ın sosyal teori temelini çatışma olgusu üzerinden tasvir etmesi ve bu sosyal teorilere getirilebilecek eleştiriler yoluyla sosyal düzenin inşa edilebilmesinde yatmaktadır. Marx, sosyal düzene ulaşmak gibi temel bir amacın varlığına karşı çıkmış ve eleştirileri ile farklı bir sosyal düzen ortaya koymayı hedeflemiştir ve bu da Frankfurt Okulu düşünürlerinin Eleştirel Teori'yi geliştirmesinin temellerini atmıştır (İşler Sevindi ve Akalın, 2022; 356).

Eleştirel Teori, açıklanması karmaşık bir kavramdır. İlk ortaya çıktığı andan itibaren genelde Frankfurt Okulu'na atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Bunun yanında özgürleşmeyi ve değişimi temel alan ve kendi kuramını ortaya çıkararak, bilinçli eleştirel şekilde ifade edilen bir düşünce biçimini ifade etmektedir. Bu nedenle Eleştirel Teori temelde iki anlamda kullanılmaktadır. İlk olarak Frankfurt Okulu ve buradaki düşünürleri ifade ederken ikinci olarak da nevi şahsına münhasır varsayımlardan yola çıkarak eleştirel bir düşünce sistemi ortaya çıkarmıştır. Bu eleştirel sistem de genel olarak Horkheimer, Marcuse ve Adorno'nun felsefi bakış açılarında temellenmiştir. Frankfurt Okulu düşünürleri ortaya koydukları Eleştirel Teoriler ile birlikte Marksist düşünce sistemini yeniden yorumlanmış ve diğer düşünürlerden kendilerini ayıracak bir düşünce sistemi ortaya koymuşlardır (Demirel, 2021; 12).

Eleştirel Teori'nin hedef noktasında mutlak gerçeklik ile ilgili iddialar bulunmaktadır. Bu nedenle Geleneksel Teori ile farklılıklar içermektedir. Geleneksel Teori; var olan toplumun kendisini yeniden ortaya koymasına izin verirken Eleştirel Teori; kendisini mevcut durumun dışında konumlandırarak kapitalist sistemin getirileri ve kapitalist toplumun temel çekinceleri üzerinde kendisine yer bulmaktadır. Eleştirel Teori, toplumu nesnel bir bakış açısı ile analiz edebilmek için bilimsel kanıtlardan ve nesne-özne ayırımından ziyade tarihi ve toplumu bir araya getiren insanlığı temel almaktadır. Bu bağlamda Eleştirel Teori, metodolojik yapısını Marksizm'den alan bir bakış açısı ile var olan diğer sosyal teoriler üzerinde bir eleştiri ortaya koymaktadır (Bilmez, 2023;1769).

Eleştirel Teori genel olarak Marksizm'in yeniden ifade edilmesi yoluyla tanımlansa da sadece bu sınırlandırılmayla açıklanabilecek bir teori değildir. Birçok farklı düşünürün bir araya gelmesi ile farklı biçimler kazanan teoride temel

bir fikir ortaya koymak mümkün değildir. Bu durum, Eleştirel Teori'nin farklı disiplinlerde ortaya çıkması sonucu mutlak bir tanımdan bilinçli olarak uzak durulması ile ilgili olmaktadır. Bu bağlamda Eleştirel Teori'nin neleri kapsadığı meselesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Eleştirel Teori'nin temel hedefi sosyal yapıların kişilerin davranışlarını ve kimliklerini nasıl etki altına aldığını ve bireylerin sosyal yapıları tekrardan nasıl biçimlendirdiğini belirleyebilmektir. Bu sebeple de olaylara tarihsel bir bakış açısı ile bakılması gerektiğini ifade etmektedir (Yalçınar, 2015; 143).

Eleştirel Teori, insanların sınıf ayrımlı toplumunun üretim sürecinde manipüle edildiği fikrini savunmaktadır. Bu nedenle teorinin ilk ortaya çıktığı Max Horkheimer'in "Geleneksel ve Eleştirel Teori" makalesinde toplumun değişimi ile ilgili çıkarımlar yapılmıştır ve sosyal bilimcilerin inceledikleri toplumun bir parçası olduklarından ilgilendikleri konudan bağımsız olamayacakları öne sürülmüştür (Horkheimer, 2005; 371). Eleştirel Teorisyenler, Geleneksel Teori üzerine eleştiriler getirerek Geleneksel Teori'nin ortaya koyduğu dünyanın bilim yoluyla keşfedilmesi gereken bir takım gerçekler fikrini eleştirmişlerdir. Geleneksel Teori'ye göre eleştiri yapan biri kendi inançlarını, ideolojisini ve yargılarını bir kenara bırakarak dünyayı objektif bir şekilde inceleyebileceğini ifade etmektedir. Eleştirel Teorisyenler bu fikre karşı çıkar ve insanların hayatının yönlendirmeye mecbur bırakıldığı fikrini ifade ederler. Geleneksel Teori'nin bu yaklaşımı ile tıpkı doğada olduğu gibi sosyal yapıların da kontrol ve hâkimiyet alanı olacağını belirten Eleştirel Teorisyenler, bu durumun bireylerin özgürleşmesinin önünde bir engel olacağını ifade etmişlerdir (Morva, 2013; 15).

Eleştirel Teori bilgiye olan bakış açısı ile de Geleneksel Teori'den ayrılmaktadır. Eleştirel Teorisyenler için bilgi belirli tarihsel ve sosyal bağlamların bir ürünü ifade etmektedir. Var olan bütün teorilerin bu bakış açısı sonucu ortaya çıktığını ifade eden Eleştirel Teorisyenler, belirli teorilerin hizmet ettiği çıkarlar üzerine yoğunlaşmışlardır. Eleştirel Teori'nin en büyük hedefi adaletsizliği ortadan kaldırarak insanın özgürleşmesini sağlamaktır ki bu da Eleştirel Teori'nin hem politik hem de normatif bir görüntü kazanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Eleştirel Teori, bireylere kendi tarihlerini kendilerinin yapabileceği yolu açarak en son nokta olarak özgürlüğe kavuşacaklarını ifade etmektedir. Eleş-

tirel Teorisyenler bilgiyi radikal bir şekilde kullanarak, insanları aydınlatmanın bir aracı olarak görmüşlerdir. Bu aydınlanma neticesinde bireyler farkında olmadıkları baskı sisteminden ve zorlamalardan kurtulacaklardır. (Balkız, 2004;140).

Eleştirel Teori'nin eleştirel olmasını sağlayan birtakım özellikler vardır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilmektedir; (Buz ve İçağasıoğlu Çoban, 2008; 77-78).

- Eleştirel Teori, pozitivistliğe karşıdır.
- Eleştirel Teori, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında olan bağlantıları değerlendirerek daha iyi bir gelecek olasılığının geçmiş ve şimdi ile iç içe olduğunu ifade etmektedir ve böylece ilerleme olasılığı da var olacaktır. Eleştirel Teori sayesinde toplum üzerindeki baskı ile ilgili olarak bireylerin bilinçlenmesi sağlanacak ve yeni bir toplum modeli ortaya konacaktır.
- Eleştirel Teori'ye göre baskı yapısal bir özellik taşımaktadır. Bireyler günlük yaşamlarında kültür, ekonomi, politika, ırk, toplumsal cinsiyet ve söylemler gibi sosyal kurumlar tarafından etki altına alınmaktadırlar. Eleştirel Teori, insanların yaşamış oldukları bu baskının kültürel ve ulusal özlerini anlamada yardımcı olmaktadır.
- Eleştirel Teori var olan bu baskı unsurlarının bireylerin yanlış bilinçlilikleri neticesinde şekleştirmeye, ideoloji, varlığın metafiziği, tek yönlü düşünme ve hegemonya sayesinde ilerlediğini ifade etmektedir. Bu yanlış bilinçlilik sonucunda bireylerin kendi başlarına ve toplum olarak dönüşmelerini sağlayacak kurumların da gücü azalmaktadır.
- Eleştirel Teori değişimin evde bireylerin günlük yaşantılarında başladığını ifade etmektedir. Bu yönüyle Eleştirel Teori determinizmden uzak durmaktadır.
- Eleştirel Teori, Marks'ın fikirlerinin takip edilmesi sonucunda kurum ve yapı arasındaki köprünün diyalektik ile ortaya konacağını ifade etmektedir. Bireylerin günlük yaşamındaki yapısal sorunlara karşın yapının bilgisi, onlara sosyal koşullarını değiştirme konusunda yardımcı olacaktır.

- Günlük yaşam ve sosyal yapılar ile bağlantılı olarak Eleştirel Teori, bireylerin kendi özgürlüklerinden sorumlu olduklarını ve diğerlerine gelecekteki özgürlük ile ilgili olarak baskı yapmamaları konusunda uyarıda bulunmaktadır. Eleştirel Teori'nin pozitivizme getirdiği eleştiri onun temel özelliğinden dolayı kaynaklanmaktadır.

Frankfurt Okulu düşünürleri, Eleştirel Teori'yi tarihi ön planda tutarak topluma ve felsefeye bakış açılarını geliştirmek amacıyla kullanmışlardır. İlk dönemlerde Marx'ın görüşlerini izleyerek rasyonel kurumlardan meydana gelen bir toplum düzeni hayal etmiş olan Eleştirel Teorisyenler, bu dönüşümün önündeki engelleri görerek ve bu engelleri analiz ederek eleştiri getirmişlerdir. Eleştirel Teorisyenler var olan bütün bilgilerin tarihsel olarak koşullanmasına rağmen ana düşüncelerinin rasyonel olarak mevcut sosyal ilgilerden bağımsız olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre eleştiri her şeyden bağımsız olarak bir öneme sahiptir. Yapmış oldukları çalışmalarda eleştiri yapmanın gelişimi ve yayılımı, bilgi ve nedenin koşulları ile kapitalizmin tarihsel formlarına odaklanmaktadır. Eleştirel Teori temel olarak hakikate ulaşmak ve evrensellik ile kurutulmuşla ilgilenmektedir. Eleştirel Teori, farklı düşünceleri belirli toplumsal gruplarla ilişkilendirmemekle birlikte bu düşüncelerin toplum içerisindeki yansımalarını açığa çıkartmak ve bu bağlamda da kişilerin toplum ile olan uyumsuzluğu ve çelişkilerinin bilince çıkarmanın yollarını aramaktadır (Geuss, R. (2002; 90).

3. Kapitalizm

Sanayi Devrimi ile birlikte meydana gelen sanayileşme süreci, kendisiyle birlikte toplumsal anlamda da birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Kendinden önce var olan toplum çeşitlerini değiştiren Sanayi Devrimi, yeni bir ekonomik ve toplumsal deneyim ortaya koymuştur. Sanayinin gelişmesi ile birlikte toplumsal anlamda bireylerin üretim ve tüketim davranışlarında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayi Devrimi öncesindeki ilkel komünal toplumlarda sınıflı bir toplum yapısı mevcut değilken, ortak mülkiyete sahip olan toplumlar avcı-toplayıcı şeklinde yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Gelişmiş bir iş bölümü anlayışı henüz hayata geçirilmediğinden herkes her işte çalışabilmiştir. Bireylerin ortak çalışımı sonucunda meydana gelen ortak mülkiyet anlayışı ile sınıfsal ayrışmalar

ve sömürü sistemi meydana gelmemiştir. Tarımın gelişmesi sonucu meydana gelen feodal anlayış ile birlikte toprak sahipleri ve işçiler arasında bir sınıf ayrışması ortaya çıkmış ve toplum iki farklı sınıfa bölünmüştür (Fülberth, 2018;87).

Feodalizmin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan sınıf ayrımı ileride yaşanacak kapitalist sınıflı toplum yapısına ön ayak olmuştur. İşçi konumunda olan köylü sınıfına işleyebileceği kadar sınırlı bir toprak verilmiş ve ürettiğinin artı ürüne feodal lordlar tarafından zorla el konmuştur. Feodal toplum ile birlikte ortaya çıkan kentleşme neticesinde köyde toprağını işleyen köylü işçinin karşısında kentte belirli bir ücret karşılığında emeğini satan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Kentlerde meydana gelen zanaat atölyeleri ile usta-çırak ilişkisi oluşmuş ve bu da ilerleyen zamanlarda kurulacak olan modern fabrikaların öncüllüğünü yapmışlardır. Bu küçük atölyelerde kullanılan teknoloji ile meydana gelen Sanayi Devrimi, feodalizmin çöküşüne neden olarak kapitalist üretim modeline öncülük etmiş ve yeni bir ekonomik toplum yapısı ortaya çıkarmıştır. Sanayi Devrimi ile buhar ve suyun üretim sürecinde daha etkin bir şekilde kullanılması sonucunda 18. yüzyıl ile birlikte büyük fabrikalar kurulmasının yolu açılmış ve böylece kapitalist sistem başat faktör olmayı başarmıştır (Dudu Aydoğan, 2020; 77). Büyük fabrikaların kurulması ve üretimde artı ürünün bollaşması sonucunda patronlar yeni pazar alanları ve gelişmiş bir ticaret ağı kurarak artı ürünü dünyanın dört bir yanına satıp daha fazla kâr elde etmeyi başarmışlardır. Bu durum ülkelerin ve patronların daha geniş pazarlara ulaşma hedefi sonucunda emperyalizmin de güçlenmesine neden olmuştur.

Kapitalist anlayışa göre her şey bir metadır ve var olan bu sistemde her şey bir başka kişiye devredilebilmektedir. Bu da her şeye parasal bir anlam yüklenmesine yol açmaktadır. Özel mülkiyet ve ücretli emek anlayışı kapitalizmin ana özelliklerini ifade etmektedir. Kapitalizm üreticilerin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok mübadele, satış ve kâr amacı gözeten ücretli emek ve meta üretim sistemidir. Bir toplum içerisinde insanların büyük bir kısmı yaşamını sürdürebilmek ve kâr etmek amacıyla üretilen hizmet ve mallara ihtiyaç duyuyorsa bu toplumda kapitalist üretim ilişkileri başat konuma gelmiş demektir. Kapitalist düzende üretmenin, satmanın ve satın almanın sermaye birikimi sağlamak ve kâr elde etmek gibi iki temel fonksiyonu vardır. Kapitalist sistemin temel amacı ve ayırıcı özelliği

sürekli bir birikim oluşturmayı sağlama isteğidir. Var olan bir mal birikim yaratmak ve kazanç elde etmek için kullanıldığında sermaye hâline gelmektedir (Kılıç, 2014; 9).

Birikim sürecini sürekli bir hâle getirmeyi amaçlayan kapitalist sistem, ekonomiyi maddi ve simgesel olarak bireylere egemen kılmayı hedeflemektedir. Kapitalizmde amaç bireylerin ve toplumun ihtiyacını karşılamaktan ziyade zenginlerin daha da zenginleşmesini sağlayabilmektir. Bu sebeple toplumun belirli ihtiyaçlara empoze edilmesini sağlamak ve sürekli bir üretim döngüsünü sağlamaya çalışmak kapitalizm için önemli bir noktadır. Kapitalizmin topluma egemen olması sonucunda birikim sürecinin ihtiyaç duyduğu şartlar, her biri kendi çıkarını azaltmaya çalışan çeşitli toplumsal sınıflar tarafından mutlaka kabul edilmesi ve uyulması gereken bir zorunluluk olarak algılanmaya başlanmıştır. Kapitalizm bu yolla birlikte hem ideolojik hem de maddi olarak yeniden üretimi sağlayabilmektedir. Rekabetçi piyasa şartlarında sürekli olarak üretime ihtiyaç duyan kapitalist düzen, yapısal olarak devamlı bir süreklilik sağlanmasını gerektirmektedir. Bu süreklilik kapitalizmin bünyesinde huzursuzluk ve istikrarsızlık sağlamaktadır ve dengeyi kurmasını engellemektedir (Aydın, 2003; 6).

Kapitalizm sürekli bir üretim sistemi olması onun özel mülkiyete, özgür/bireysel girişimciliğe ve üretim araçlarının denetlenmesine dayanmaktadır. Kapitalist sistemin hedefi piyasada yaşanan rekabetçi ortam ile kârı en üst noktaya taşıyabilmektir. Bireysel emek, piyasa koşullarında özgür bir dolaşıma sahiptir. Kapitalist sistemin getirmiş olduğu çalışma düzeni ile verimliliğin sürekli artırılması amaçlanmaktadır. Bunun için de işçinin emeği kapitalizmin hedeflerine hizmet edecek şekilde en üst derecede değerlendirilmektedir. Bu durum da işçilerin enerjilerini sadece çalışmaya aktarmasını sağlayarak onların itaatkâr, disiplinli, aktif, düzenli ve dakik bireyler olmalarına neden olmaktadır (Koloğlu, 1950; 560). Teknolojinin gelişmesi ile birlikte gelişen makineler neticesinde fabrikalarda üretim hızı ve miktarı artmış ve buna ilave olarak da daha az insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda daha fazla boş zaman elde eden bireyler, kapitalizm için bir müşteri görüntüsüne kavuşmuş ve onları yeni bir pazar olarak görmüştür. İstek, haz ve ihtiyaç karşısında bireyler neye ihtiyacı olduğunu, neye ihtiyacı olmadığını anlayamaz ve bunun sonucunda da kapitalist sistemin devamını sağlamak için önemli bir aktör konumunda olurlar (Aytaç, 2005; 6).

Kapitalizm her zaman en kısa yoldan kâra ulaşmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak için de işçilerin rekabete ve riske açık olmalarını beklemektedir. Bu durum insan hayatını ve doğayı tehdit altına alsa da kapitalizm insanlıktan, doğadan ve ahlaktan sadece kendi payını alma konusunda faydalanmaktadır. Sürekli artan bir oranda bireyin bütüncül ilkelerini ve piyasanın önceliklerini aşınmaya uğratmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıkardığı bu durum bireyin bütünselliğini bozarak toplum üzerinde olumsuz bir etki bırakmaktadır ancak onun tek amacı kâr etmek olduğundan kapitalizm bu sorunlarla ilgilenmemektedir (Daloğlu, 2018; 46). Kapitalist sistemin ortaya koyduğu bu durum onun homo-economicus olarak adlandırdığı ve makineleşmiş insan anlamına gelen görüşte yatmaktadır. Kapitalist sistemin tasvir ettiği bu insan üretici olarak en fazla kâr elde etmeye, tüketici olarak da yine en fazla faydaya şartlandırılmıştır. Yani kapitalist bireylerin ortaya çıkardığı kapitalist toplum yalnızca ekonomik çıkar endişesiyle faaliyette bulunan, imkânlar dâhilinde en fazla kazanma hırsı taşıyan ve sürekli olarak rasyonel bir dünya görüşüne sahip bireylerden meydana gelmektedir (Ay-dın, 2012; 23).

Kapitalizmde birikim veya yatırım özel girişimler ya da özel şahıslar tarafından kâr elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Kapitalist sistemde sadece üretim maliyetlerinin karşılanması değil aynı zamanda bir artı değer ve kâr elde etmek de hedeflenmektedir. Elde edilen bu artı değer sayesinde yeniden yatırım yapılabilecek ve işletme daha da büyük bir hâle getirilebilecektir. Devlet özelinde bu duruma bakıldığında kapitalist bir ülke, ekonomik büyümeyi hedef alan bir ülke olarak görünmektedir. Bu büyüme servetin büyümesi anlamına geldiğinden devlet, daha zengin bir konuma gelecektir. Bu zenginliği çoğaltmak için devletler yeni pazar arayışlarına girişecek ve bunun da sonucunda emperyalist politikalar artacaktır; çünkü kapitalizm sürekli olarak gelişmeyi ve büyümeyi hedeflemektedir; durağan bir düzen kapitalizmin dünya görüşüne aykırıdır (İpek, 2023; 73).

Kapitalist düzen, mülkiyet sahipliğine dayanan sınıflara bölünmüş bir toplum olarak ifade edilmektedir. Kapitalistler üretim araçlarına sahip olan kesimdir ancak çalıştırmış oldukları işçilerin emeklerinden başka satacakları bir şeyleri yoktur. Sermaye üretim araçlarından meydana gelmektedir ve biriktirilmiş işgücünden oluşmaktadır. Bu da kapitalist sistemin işçiden daha fazla değer alarak kârını

garanti altına almasını sağlamaktadır. Çalışanlara verilen ücretin tekrardan çalışma gücüne ulaşabilmesi için gerekli emek miktarına eşit olduğu söylenmektedir ancak işçiler tarafından ortaya konan çıktılar onu aşar ve bu artı çıktı kapitalist tarafından kâra çevrilen değer anlamına gelmektedir. Kapitalistlerin işçilere ödedikleri ücretler değişken sermaye anlamına gelirken; ekipmanlar, fabrika ve ham maddeler sabit sermaye anlamına gelmektedir. Sabit sermayede yaşanan artışlar kâr oranının da düşmesine neden olur ve bu durum da ücretlerin işçiler için sadece hayatlarını idame ettirmeye yetecek bir seviyede kalmasına neden olmaktadır (Kılıç, 2013; 8).

Kapitalist sistem tam rekabet koşullarını ortaya koyma iddiasında bulunmaktadır. Küresel ekonomik şartlarda ülkelere bu rekabetçi piyasa koşulları dayatılsa da bu ilkeleri uygulayabilen ülke sayısı sınırlı kalmaktadır. Tam rekabet koşulları neticesinde tekelleşmenin ortaya çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur ve bu da zayıf ülkeleri olumsuz yönde etkileyecek bir durumdur. Rekabet koşulları daha fazla üretim ve daha fazla satış anlamlarına geldiklerinden, sanayileşme anlamında geride kalan ülkeler bu yarışın bir parçası olamayacaklardır ve bu durum da ülkeler arasındaki ekonomik uçurumu sürekli olarak derinleştirecektir (Kaçanoğlu, 2021; 161).

Kapitalizmin diğer ideoloji ve ekonomik sistemlerden ayıran belli başlı özellikleri mevcuttur. Kapitalizmin özellikleri ve tanımları şu şekilde sıralanabilmektedir; (Karakaş, 2014; 9-10).

- Kapitalizm tüm çalışanları ve ekonomiyi kapsamamaktadır. Kapitalizm alan açısından geniş bir yer almasına karşılık ondan bahsedebilmemiz için piyasa ekonomisi koşullarının var olduğu yerlere bakmak gerekmektedir.
- Kapitalizm fiili ve yasal tekellere dayanmaktadır.
- Kapitalizm, dünya genelindeki kaynak ve fırsatları kullanmaya ve emperyalist politikalar ile onları sömürmeye dayanmaktadır.
- Kapitalizm, içerisinde kapitalist girişimlerin egemen konumda oldukları bir ekonomik sistemi tasvir etmektedir. Kapitalist girişimler ücret karşılığında mal arz eden ve bu şekilde kâr sağlayan, sağladığı kârı da yeniden üretim için kullanan iktisadi yapılardır.

- Kapitalist sistem, piyasa yoluyla birbirine bağlanmış iki ögenin karşılıklı ilişkisinden meydana gelmektedir. Bu ögeler üretim araçlarının ve mülkiyetin sahibi olmayan işçilerdir.
- İktisattaki sermaye ve diğer finansal kaynaklar alışveriş malzemesi olabileceklerinden dolayı belirli bir fiyata da sahip olmaları gerekmektedir.
- Sermaye malları alınıp satılabilir ve ipotek edilebilir olmalıdır ve bu ipotekler de tıpkı mallar gibi alınıp satılabilir özellikte olmalıdır.
- Üretim araçlarının tamamı özel mülkiyete ait olmalıdır.
- Üretim sonucu elde edilen gelir ve emek maliyetleri arasında kalan kısım da sermaye sahiplerine ait olmak zorundadır.

4. Eleştirel Teori'nin Kapitalizm'e Bakışı

Frankfurt Okulu birçok farklı alandan teorisyenleri bir araya getirdiği için bu durum birçok alanda da eleştirel bakış açısında bulunmalarına neden olmuştur. Faşizmden kapitalizme, aydınlanmadan tahakküme, özne-nesne ilişkisinden pozitivistliğe varana kadar birçok alan teorisyenlerin hedefinde olmuştur. Eleştirel Teorisyenler Marksist bir bakış açısına sahip olduklarından bu durum ekonomi ve kapitalizm üzerinde eleştiriler yapmalarına neden olmuştur. Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizmin dayatmış olduğu değerler, siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran kişilerin davranışlarını hedef almaktadır. Kapitalizm, temel olarak toplumu sınıflı bir yapıya böler ve belirli sınıfları zayıflatarak onların yaratıcı sürece katılmalarına ve tam potansiyellerini öne çıkarmalarını engeller. Kapitalizm yerel gücü kontrol altına alarak kapitalist devlet gücüne bağlı bir hâle getirerek adem-i merkeziyetçi yapıya son vermektedir. Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizm, bürokrasinin toplumun geneline hükmettiği ve devletin egemen sınıfının iş dünyası ile iş birliği yaptığı bir devlet yapısı ortaya çıkarmaktadır. Buradaki ana hedef şirketlerin ulusal ve uluslararası alanda egemen olmasını sağlamaktır. Kapitalizmin gelişimi siyasette ekonominin öncelikli hâl almasına neden olmuş ve bireyler ile egemenliği elinde bulunduran güç arasında duyguların sömürülmesine neden olan yeni bir toplum tipi ortaya koymuştur (Türkben, 2023; 62).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalist ekonomi modeli araçsal aklın bir başarısı olarak meydana gelmiştir. Bu nedenle içinde buldukları kapitalist sistemi Aydınlanma'nın getirmiş olduğu bir neden olarak görmüşlerdir. Eleştirel Teori, kapitalizm dönemini her açıdan eleştirerek bu sistemi reddetmeye varacak kadar ileri gitmiştir ve bu durum Frankfurt Okulu'nun bir karakteri hâline gelmiştir. Okul içerisindeki teorisyenler, kapitalizm eleştirisi yaparken içerisinde yaşadıkları toplumun tamamına yayılan sistemi endüstriyel sistem olarak da isimlendirmişlerdir. Endüstriyel toplum ile birlikte artan üretim gücü neticesinde insanlık tarihinde görülmemiş derecede özgürlüklerin sınırlandırıldığı bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. Kapitalizm; yaratmış olduğu standartlaşma, özgürsüzleşme ve tek tipleştirme toplum şekilleri ile toplumu kontrol altına alarak kendi amaçlarına hizmet edecek bir yapı oluşturmuştur. Toplum sadece üretim-tüketim yapar bir hâle getirilmiştir. Toplumdaki bu yapısal dönüşüm Eleştirel Teorisyenlere göre bireyselliğin de yok olmasına neden olmuştur. Sanayileşmenin hızlı bir şekilde ilerlemesi onlara göre insanlık için bir yıkım getirmiştir. Kapitalist sistemin hedefi olan yüksek kâr etme politikası, bireylerin ne kadar işe yaradığı ile ilgili bir bağlantı kurmuştur. Böylece toplum içerisindeki güç dengesi bozularak ekonomik güç sahiplerinin eşitsizliğini artıran ve baskı yapmalarını sağlayan bir yapı oluşturmuştur. Bireylerin özgür düşünme özelliğini elinde tutan kapitalizm, kendi fikirlerini bireylere kitlesel düşünceler olarak empoze etmiştir (Ünal, 2018; 93).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizm, bireyleri tüketim toplumu hâline getirmektedir. Bunun için de kentleşmenin getirdiği avantajlardan yararlanmış ve bireyin sermaye iktidarının tahakkümü altına girmesine neden olmuştur. Sermaye iktidarının amacı, kentlerde bir araya gelen büyük kalabalıkları kendi yararına olacak şekilde kullanıp tüketimin artmasını sağlamaktır. Bu yolla kapitalizm, üretmiş olduğu artı değeri bireylere daha hızlı ve daha güvenilir bir şekilde satabilecektir. Kapitalizmin ortaya çıkardığı tüketim toplumu neticesinde bireyler, özlük haklarındaki zayıflık ve uzun çalışma saatleri neticesinde düşünmeye ve özgürleşmeye fırsat bulamadığından yine kapitalizmin dayattığı kültür endüstrisine bağımlı kalmaktan başka bir yol bulamamaktadırlar. Kapitalist kültür modeli ile bireyler iş hayatlarında zaten kontrol altında bulunduğu kapitalizmden boş zamanlarında da kurtulamazlar ve kendilerini geliştirebilecek fırsatlar elde edemezler. Böylece kapitalist sistem, günün her anında toplumu istediği şekilde kontrol altında tutabilmektedir (Avyüzen Zobar, 2019; 40).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalist sistem içerisinde meydana gelen sürekli tüketim mantığı, insanların seçme özgürlüğünün elinden alınmasına ve pasifleştirilmesine neden olmaktadır ve bu durum da bireylerin özgürlüğüne engel olmaktadır. Sistem içerisinde bireyler sadece belirli koşullara bağımlı bir hâle getirilmişlerdir. Bireyler kendi iç dünyalarının dışında gerçekleşen çıkarlar ve ihtiraslar tarafından yönetilmekte ve belirlenmektedirler; böylece bireyler sürekli üretim yapmak zorunda kalacak ve bu da kapitalist sistemin sürekli yeniden üretebilmesinin önünü açarak bireyleri sistemin içerisinde tutmayı başaracaktır. Tek amacı daha fazla kâr etmek ve gelişmek olan kapitalizm, Eleştirel Teorisyenlere göre insanlara değil kendisine hizmet etmektedir. Ticaretin artması, nüfusun çoğalması, teknolojinin gelişmesi ve uluslararası politik düzen gibi konular kapitalizmin çıkarına olan konulardır ve bu da kapitalizmin doğa ve birey üzerindeki sömürsünü daha fazla kuvvetli bir hâle getirmektedir (Kartal, 2012; 86).

Eleştirel Teori düşünürlerine göre kapitalizmin oluşturmak istediği toplum düzeninin iki temel noktası vardır. Bunlar teknolojik ve ekonomik gelişmeler karşısında geleneksel toplumsal kurumların güçsüzleştirilmesi ve bireylerin emekleri neticesinde ortaya çıkan nesnelere onların kontrolü dışında olan özerk ve bağımsız güçlere dönüştüğü kültürün giderek somutlaştırılmasıdır. Kapitalizm bu hedefi ile birlikte toplumu parçalı bir yapıya ayırarak bireyleri anlaşılabilir bir zorunluluk tarafından yönetmeyi amaçlamaktadır. Eleştirel Teorisyenler bu noktada kapitalizmin bireyleri toplumdan tasfiye ettiğini ve önceden belirlenmiş sahte bir demokratik görüntü kazanmalarını sağladığını belirtmektedirler. Toplum ve birey, alt ve yüksek kültür, sermaye ve proletarya arasında yaşanan bu ayrışmalar Eleştirel Teorisyenler için kapitalist sistemin hedeflediği bir otorite kurnazlığını temsil etmektedir. (Küçükcan, 2002; 265).

Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizmin yarattığı tüketim toplumu, bireyleri satın aldıkları mallar üzerinden tanımlanan bir hâle getirmektedir. Tüketici konumunda olan insanlar sürekli bir satın alma eylemi içerisinde bulunmaktadır; yani kapitalist sistem içerisinde bireyler, üretici olmaktan çok tüketici olmaya odaklandırılmışlardır. Kapitalizmin buradaki amacı insanın haz duygularını canlandırarak bireylerin sürekli tüketim yapmaya meyilli bir makineye dönüşmesini sağlamaktır. Kapitalizm bunu yaparken kitle iletişim araçlarından da faydalanır

ve yaratmış olduğu reklamlar sayesinde insanların harcama yapma dürtüsünü tetiklemeyi başarmaktadır. Yabancılaşmış ihtiyaçların etkisi altına giren bireyler, fiziksel ve duygusal anlamda bir robottan farksız bir hâle gelmektedirler. Kapitalist sistem tarafından yaratılan bu toplum modeli, tüketimi bireylerin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamanın ötesine geçirek insanları yeni biri olmaya heveslendirilmekte ve teşvik etmektedir. Eleştirel Teorisyenler göre kapitalizmin sağladığı bu durum ile birlikte insanlar kimliklerini sürekli değiştirmekte ve kendilerini buna mecbur hissetmektedirler (Doğan, 2018; 66).

Eleştirel Teorisyenlere göre devletin yapmış olduğu ekonomik faaliyetlerde yönlendirilmeyi amaçlaması, kapitalist sistem ile birlikte güçlenen kamusal alanın ve bunun da neticesinde kamusalılığı yitirmesi ve ekonomik gücü elinde tutan kişilerin özel çıkarları doğrultusunda kamusal alanı ellerinde bulundurması; bireylerin özel alanının kamu hukuku vasıtasıyla devlet kontrolü altında tutulması; kentleşme ile birlikte değişen aile kültürü ve ilişkileri; var olanın görünür olmak zorunda bırakıldığı bir toplum yapısı oluşturulması; siyasi iktidarı denetleme ile görevli olan kitle iletişim araçlarının kapitalist sistemin nesnesi hâline dönüşmesi; bireylerin tüketim toplumuna dönüştürülmesi ve kamusal alanın özel kişilerin kendi çıkarlarını koruyacakları bir alana dönüştürülmesi kapitalizmin devlet ve toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ifade etmektedir (Odabaş, 2018; 220).

Frankfurt Okulu düşünürlerinin kapitalizmi bu denli eleştirmelerinin yanındaki bir diğer faktör içinde buldukları dönemde yükselen faşizm ideolojisinden de kaynaklanmaktadır. Faşizmin güçlü bir şekilde var olduğu dönemde ortaya çıkan Eleştirel Teori, faşizme yönelik ortaya koyduğu fikirler neticesinde siyasi bir görüntü kazanmıştır. Eleştirel Teorisyenler faşizmi hiçbir zaman kapitalizmden ayrı görmemişler ve sürekli olarak kapitalizmi, faşizm ile iç içe bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu durum Frankfurt Okulu düşünürlerinin yaptığı eleştirilerin emek-sermaye üzerinden gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Onlara göre faşizm için eleştiri getirmeyenlerin kapitalizmi de eleştirmeye hakları bulunmamaktadır. Eleştirel Teori'ye göre kapitalizmin kriz içerisinde olduğu 1929 yılındaki Büyük Bunalım döneminden daha güçlü bir şekilde çıkmasının nedenlerinden biri de faşizmin etkisi olmuştur. Dönem içerisinde yaşanan Sosyalist devrimin, Batı ülkelerine yayılmamış olması ve Soğuk Savaş sonucu gücünü kaybeden sosyalizme

karşı güçlenen faşizm neticesinde kapitalizm yeniden güçlenerek içinde bulunduğu krizlerden çıkmayı başarmış ve yeniden dünyayı değiştirip, dönüştürmeye devam etmiştir (Gülenç, 2010; 25).

Frankfurt Okulu üyelerinin hemen hemen her alanda yaşanan değişimlerin kaynağı olarak gördükleri kapitalizmi farklı farklı alanlarda ve şekillerde eleştirmelerine rağmen getirmiş oldukları eleştirilerin ortak noktaları şu şekilde sıralanabilmektedir; (Yurdigül, Yurdigül ve Batur, 2015; 104-105).

- Sermayedeki yükselme, zaten istikrarsız bir görüntü çizen birikim sürecini daha da kötü bir hâle sokmaktadır. Bu sürecin devamlı bir hâl alabilmesi için egemen kişiler emperyalist genişleme ve savaşın da dâhil olduğu her yolu denemektedirler.
- Sanayilerin sermaye ağırlıklı yapılara dönüşmesindeki eğilim sermayenin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Tekelleşme gerçeğinin beraberinde getirdiği serbest pazar anlayışı yerini yavaş yavaş malların evrenselleşmesine ve tekelleşmiş kitlesel üretime bırakmaktadır.
- Kapitalizm toplumla uyumlu bir bütün değildir ve hem yanılısama hem de metaların üretimi anlamında çelişkilere sahiptir. Egemen üretim ilişkileri, üretimin gelişmiş güçlerini engellemektedir ve bu durum da bazı çelişkilere neden olmaktadır. İşçi sınıfının üretim araçlarından kopması sermaye sınıfı ile arasında zıtlık yaşanmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu zıtlıklar sadece ekonomik anlamda değil kültürel anlamda da meydana gelmektedir. Bu durum da toplumsal olarak ortaya çıkarılan ideoloji ile verili olan arasında yaşanan çelişkinin krize neden olmasını sağlamaktadır.
- Bireylerin emekleri sonucu ortaya konan ürünleri kendi ayrı yaşamları olan bağımsız ve doğal değerler olarak görmektedirler. Değişim, dağıtım ve tüketimden kaynaklanan maddi ve toplumsal ilişkiler doğrudan anlaşılır değildirler; ancak bir yanılısama perdesi arkasındadırlar ve metaların fetişizmi ile saklanmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde her şey gizlenmektedir.

- Ürünlerin meta olma özellikleri sadece değişimleri sonucu değil aynı zamanda soyut düzeyde yaşadıkları değişim neticesinde de belirlenmektedir. Soyut emek, zamana bağlı olarak yaşanan değişim, üretim sürecinin hem özel tarafını hem de nesnel tarafını etkilemektedir.
- Modern toplum, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumu ortaya koymaktadır. Bu modern toplum, değişim değerleri özelinde yaratılmış meta bir toplum anlamına gelmektedir. Üretilen ürünler, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade kâr ve değeri artırmak amacıyla ortaya konmaktadır.

Sonuç

Kurulduğu ilk zamanlarda Marksist bir yapı gösteren ancak zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm neticesinde Eleştirel Teori olarak adlandırılan Frankfurt Okulu, bünyesinde barındırdığı düşünürler ile güncel her konu ve alanda eleştiri yapan bir grup entelektüel olarak ifade edilmektedir. Kurulduğu yüzyıl olan 20. yüzyıl dünyasında toplumsal, siyasal ve ekonomik birçok sorun Frankfurt Okulu düşünürlerinin ilgisini çekmiştir. Kapitalizm ve endüstri toplumunun ekonomik yaşamda, siyasal alanda ve gündelik yaşam içerisinde yaratmış olduğu hızlı değişim ve dönüşümler tüm dünyayı etkisi altına alan bir dalga olarak yayılmıştır. Modern toplumsal dönem olarak isimlendirilen 18. ve 20. yüzyıl boyunca yeni kuram ve kavramlar sosyal bilimlerde ortaya çıkmıştır. Demokrasi, refah toplumu, özgürlük, eşitlik, ilerleme ve insan hakları gibi kavramlar batılı devletler tarafından idealize edilmişler ve tüm devletlerin ulaşması gereken birer görevmiş gibi belirlenmişlerdir. Gelişmiş devletler tarafından ideal yaşam şekli olarak tanımlanan bu yaşam şekli, gelişmiş ülkeler ile aynı refah seviyesinde olmayan ülkeler için farklı anlamlara gelmiştir. Refah, demokrasi ve insan hakları gibi konularda gelişmiş devletlerin seviyesine çıkamayan devletler için bu kavramlar yeniden yapılandırılmıştır. Ortaya çıkan yeni kavramlar bağımlılık, az gelişmişlik vb. kavramsallaştırmalar olmuştur. Gelişmiş devletler ile onların gerisinde kalan devletler için yapılan bu ayrışma genel olarak Batılı ve Batılı olmayan devletler ayrımı olarak da isimlendirilmiştir.

Frankfurt Okulu düşünürleri bir araya geldiklerinde ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda yaşanan bu değişim-dönüşüm ortamı içerisinde yaşanan gelişmeleri eleştirmeyi ve irdelemeyi kendilerine hedef almışlardır. Frankfurt Okulu düşünürleri temelde Aydınlanma, Modernleşme, Liberalizm, Pozitivizm, Pragmatizm, Marksizm, Faşizm ve Kapitalizm gibi ortaya çıkan akımları analiz edip yeniden değerlendiren bir yapıya sahip olmuşlardır. Eleştirel Teorisyenler egemen devletlerin görünürdeki modernleşmeci, demokratik ve eşitlikçi iddialarının özellikle kapitalizm kavramı üzerinden arka planını görerek, yaşanan bu değişim-dönüşüm sürecinin eleştirisini ortaya koymuşlardır.

Eleştirel Teorisyenler kapitalizmi ilk ortaya çıktığı andan itibaren insanlar için bir tehdit olarak görmüşler ve kapitalizm üzerine eleştirilerini yaparak toplumun farkındalığını yükseltmeyi amaçlamışlardır. Eleştirel Teorisyenlere göre kapitalizm sadece bireylerin emek gücünü sömüren bir sistem değil aynı zamanda kültürlerinin yok edilmesi, aile kavramının ortadan kaldırılması, doğanın tahrip edilmesi vb. gibi birçok konunun da başını çekmektedir. Onlara göre sanayinin gelişmesi, teknolojinin gelişmesi ve bilimin gelişmesi gibi konular insanlığın yararına değil sadece kapitalizmin daha fazla kâr elde etmesine yarayacak gelişmelerden ibarettir. Yaşanan bu gelişmeler kapitalizmin bireyi daha çok baskı altına alıp boğmasını sağlamaktan başka bir işe yaramamaktadır ve böylece bireylerin kendi tarihi artık yok olmuştur ki bu durum da onları, kapitalist sistemin yaratmış olduğu modern topluma kanalize olma zorunluluğunda bırakmıştır.

Kaynakça

Avyüzen, Zobar, J. (2019). Kültür Endüstrisi ve Tüketim Bağlamında Frankfurt Okulu'ndan Günümüze Birey, Tahakküm ve Özgürlük İlişkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi/sosyal Bilimler Enstitüsü: Edirne.

Aydın, M. K. (2003). Kapitalizm ve Kriz. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı:2. pp:1-10.

Aydın, M. K. (2012). Kapitalizm Neden Vazgeçilmezdir? Sakarya İktisat Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1. pp: 21-38.

Aytaç, Ö. (2005). Kapitalizm ve Boş Zaman. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1. pp: 1-22.

Balkız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizm Eleştirisi. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 12 pp: 135-158.

Bilmez, N. (2023). R. B. Denhardt'ın Eleştirel Teori Yaklaşımı ve Kamu Yönetimine Yansıması: Eleştirel Kamu Yönetimi Teorisi. Abant Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı:3. pp: 1767-1780.

Birdişli, F. (2014). Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Gal-ler Ekolü. Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 20. pp: 229-256.

Daloğlu, P. (2018). Kapitalizm ve Muhasebe; Tanzimat Dönemi İktisadi Zih-niyetinin Muhasebe Kayıt Düzenine Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İst-antbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirel, C. (2021). Frankfurt Okulu ve Doğa Felsefesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, F. B. (2018). Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da Modern İnsan Düşüncesi ve Tüketim Toplumu Analizi; Samsun Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yozgat Bozok Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yozgat.

Dudu Aydoğan, A. (2020). Kapitalizm Kadını Özgürleştirdi Mi? Köleleş-tirdi Mi? Soruları Bağlamında “Nefesim Kesilene Kadar” Filminin İncelenmesi, Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2. pp: 72-91.

Duman, N. (2019). Frankfurt Okulunda Araçsal Akıl. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Antalya.

Durdu, Z. (2002). Frankfurt Okulu ve Türk Sosyolojisinde Eleştiri (1940-1950). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.

Fromm, E. (1987). İtaatsizlik Üzerine Denemeler, Yaprak Yayınları: İstanbul.

Fülberth, G. (2018). Kapitalizmin Kısa Tarihi, Yordam Kitap Yayıncılık: İstanbul.

Geuss, R. (2002). Eleştirel Teori Habermans ve Frankfurt Okulu, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Gülenç, K. (2010). Eleştiri, Toplum ve Bilim: Frankfurt Okulu Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Güven, Ö. (2019). Frankfurt Okulu'nun Araçsal Akıl Eleştirisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mardin.

Güzeloğlu, T. (2021). Eleştirel Teori ve Pozitivizm Eleştirisi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1. pp: 95-102.

Horkheimer, M. (2005). Geleneksel ve Eleştirel Kuram, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

İçağasıoğlu Çoban, A. ve Buz, S. (2008). Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1. pp: 71-88.

İşler Sevindi, M. ve Akalın, A. (2022). Eleştirel Teori İle Red Pill Hareketi Uyumlu Mudur? Turkish Online Journal of Design Art and Communication, Cilt: 12, Sayı: 2. pp.350-362.

İpek, S. (2023). Kapitalizm ve Sosyal Adalet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries, Cilt: 7, Sayı: 12. pp: 72-81.

Kaçanoğlu, M. (2021). Kapitalizm ve Ahilik Tartışmalarında İslam İktisadının Yeri. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5 (Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı. pp: 150-170.

Karakaş, B. (2014). Kapitalizmin Finanslaşması ve Türkiye'deki Ekonomik ve Sosyal Etkileri, Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Kartal, G. (2012). Kültür Endüstrisinde Birey, Otorite ve Tahakküm İlişkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Denizli.

Kavurgacı, Ş. ve Seviltopu, A. (2019). Frankfurt Okulu Bağlamında Eleştirel Teori ve Eğitim. Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2. pp: 99-108.

Kılıç, N. (2014). Yeni Kapitalizm ve İnsan: Tüketim Toplumunda Yaşam Pratikleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Kılıç, S. (2013). Kapitalizmin Yaşam Mücadelesi ABD Tipi Piyasa Kapitalizmi ve Çin Tipi Devlet Kapitalizminin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Koloğlu, M. (1950). Kapitalizm İnkâr Edilebilir Mi? Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3. pp: 558-566.

Küçükcan, U. (2002). Frankfurt Okulu ve Kitle Kültürü Çalışmaları. Kurgu Dergisi, Sayı:19. pp: 257-269.

Morva, O. (2013). Eleştirel Teori ve Pragmatik Sosyal Teori: İletişim Düşüncesi Üzerinden Kurulan Ortaklık. Kültür ve İletişim Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2. pp: 9-43.

Odabaş, U. K. (2018). Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori Üzerine. Dört Öge, Sayı:14, pp: 211-233.

Türkben, İ. (2023). Frankfurt Okulu Bağlamında Aydınlanma Eleştirisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale.

Ünal, V. K. (2018). Frankfurt Okulu Düşünürlerinin Aydınlanma Eleştirisi: Horkheimer, Adorno ve Marcusu Bağlamında. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü: Antalya.

Vergin, N. (2016). Siyasetin Sosyolojisi, Doğan Egmont Yayıncılık: İstanbul.

Yurdigül, Y. Yurdigül, A. Batur, M. (2015). Frankfurt Okulu'nda Birey ve Toplum: İnsanın Şeyleşmesi ve Kültürün Metalaşması Üzerine Eleştirel Okumalar. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2. pp: 97-110.

Extended Summary

Founded on 3 February 1923 in Frankfurt, Germany, the Frankfurt Institute for Social Research, better known as the Frankfurt School, gathered people from many different fields such as sociologists, economists, psychologists, historians, political scientists, philosophers, lawyers, literary and musicologists under its roof and brought a critical perspective on the current problems of the period and the concept of Critical Theory has become a structure associated with the Frankfurt School. Frankfurt School thinkers claimed that the theories developed by Karl Marx were the first critical theory approach in the world, and they put forward a way of thinking based on emancipation and change, based on a conscious critical way of thinking that reveals its own theory. The word Frankfurt School, which contains the word school, reveals two different meanings. While the first meaning means an institution whose aim is education and training, the second meaning expresses that it has a unique thought structure. In the Frankfurt School, which emphasises more research, education has remained in the background. The main thinkers of the Frankfurt School are Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Erich Fromm, Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Jürgen Habermas, Otto Kirchheimer, Franz L. Neumann, Franz Borkenau, Karl August Witt, Friedrich Pollock, Henryk Grossmann and Leo Löwenthal. The fact that most of the Frankfurt School thinkers were of Jewish origin caused them to be discriminated against and persecuted during the Second World War and forced them to leave Germany. As a result of the studies carried out by the Frankfurt School thinkers who left Germany in the countries they went to, the School became known as Western Marxism. Expressing Marxism as “liberating man from the domination of material interests, from the restrictiveness of the order and actions he has established himself, and to attain his freedom”, Frankfurt School thinkers put forward the idea that there is a connection between ideals, thoughts and consciousness and economic relations. In addition, they also criticised Marxism’s economic perspective based on the infrastructure-superstructure relationship. The main source of this criticism stems from the view of the Frankfurt School thinkers that social and economic structures have become more intertwined than in the past and have begun to affect each other.

Although Critical Theory is generally expressed through the restatement of Marxism, it is not a theory that can be explained only with this limitation. The main goal of Critical Theory is to determine how social structures influence the behaviour and identities of individuals and how individuals reshape social structures. According to the understanding of capitalism, everything is a commodity and in this system everything can be transferred to another person. This has led to the attribution of a monetary meaning to everything. Private property and wage labour are the main features of capitalism. This situation has influenced the Critical Theorists' perspective on capitalism and they have portrayed capitalism as a system that aims to turn individuals into a consumer society. Critical Theory is a complex concept to explain. Since its first emergence, it has generally been used to refer to the Frankfurt School. It also refers to a consciously critical way of thinking that is based on emancipation and change and that creates its own theory. This is why Critical Theory is basically used in two senses. Firstly, it refers to the Frankfurt School and the thinkers there, and secondly, it has created a critical system of thought based on unique assumptions. This critical system is generally based on the philosophical perspectives of Horkheimer, Marcuse and Adorno. Frankfurt School thinkers put forward the Critical Theory. With the theories, the Marxist system of thought was reinterpreted and a system of thought that would distinguish itself from other thinkers was put forward.

The capitalist order is expressed as a society divided into classes based on ownership of property. Capitalists are those who own the means of production and have nothing to sell but the labour of the workers they employ. Capital consists of the means of production and accumulated labour. This enables the capitalist system to guarantee its profit by taking more value from the worker. It is said that the wage paid to workers is equal to the amount of labour required to regain the ability to work, but the output produced by the workers exceeds it, and this surplus output means the value converted into profit by the capitalist. The wages paid by capitalists to workers are variable capital, while equipment, plant and raw materials are fixed capital. Increases in fixed capital lead to a decrease in the rate of profit, which in turn leads to wages for workers that are only sufficient for their subsistence.

According to Critical Theorists, capitalism turns individuals into a consumer society. For this purpose, it has taken advantage of the advantages of urbanisation and caused the individual to fall under the domination of the power of capital. The aim of the capitalist power is to utilise the large crowds gathering in cities for its own benefit and to increase consumption.

In this way, capitalism will be able to sell the surplus value it has produced to individuals faster and more reliably. As a result of the consumption society created by capitalism, individuals cannot find a way other than being dependent on the culture industry imposed by capitalism, as they cannot find the opportunity to think and liberate as a result of the weakness in their personal rights and long working hours. With the capitalist culture model, individuals cannot get rid of capitalism, which is already under control in business life, in their free time and cannot get the opportunity to develop themselves. Thus, the capitalist system is able to keep society under control at every moment of the day in the way it wants.

KIRSAL VE KENTSEL ALANDA MAHALLE: KÖYLERDE, KENT VE KASABALARDA, BÜYÜKŞEHİRLERDE MAHALLE KAVRAMI

Hikmet Kavruk*

Öz

Bu çalışmada Türkiye'de mevcut mahalle kavramı, yapısı, gelişimi, kırsal ve kentsel özellikleri ve bunların farklı yönleri temelinde açıklanmaya çalışılacaktır. Öncelikle kırsal alan ve kentsel alan ifadeleri ele alınacak, kırsal alanda mahalle kavramının ne anlama geldiği, kentsel alanda kurulan mahallelerin varlığı ve büyükşehirlerde kırsal mahalle kavramının anlamı ve nedenleri araştırılacak ve karşılaştırılacaktır. Çalışmada yapılacak açıklamalar literatür ve hukuki metinlere dayandırılacaktır. Kırsal ve kentsel alanlardaki mahalle türleri karşılaştırılacak, sorunları sıralanacak ve öneriler getirilmeye çalışılacaktır.

Türkiye'de üç tür mahalle uygulaması bulunmaktadır. Kırsal alanlarda bazı köylerin bünyesinde bulunan mahalleler, şehir ve kasabalarda belediyeler tarafından kurulan mahalleler, büyükşehirlerde kırsal mahalle olarak adlandırılan, daha önce köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüştürülen kırsal karakterli yerleşmeler. Bu çalışmada, bahsedilen üç farklı mahalle tipi açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de TÜİK, ülkenin kırsal nüfusunu hesaplarken yerleşim yerleri ölçeğinde köy, belde ve köy altı yerleşim yerlerini (oba, kom, mezra, divan gibi) esas almaktadır. Bazen nüfus büyüklüğü de bir ölçü olarak kullanılmaktadır. Örneğin Türkiye'de Köy Kanunu kent ölçütünü 20 binin üzerindeki nüfusa dayandırmaktadır. Ancak, nüfus büyüklüğü kentsel ve kırsal karakteri ölçmek için her zaman tek başına yeterli değildir.

Avrupa Birliği'nde uygulanmakta olan DEGURBA (kentleşme derecesi) istatistik sistemi 2022 yılından itibaren Türkiye'de de uygulanmaya başlanmıştır. Köy ve mahalle bazında coğrafyanın her 1 km²'lik alanının nüfus büyüklüğü ve farklı sosyo-ekonomik işlevi dikkate alınarak bu 1 km²'lik plakalar yoğun kentsel alan, orta yoğun kentsel alan ve kırsal alan olarak kodlanmaktadır. Bu yeni kır-kent alan sınıflandırması köy ve mahalle düzeyinde yapıldığı için o yerleşmenin idari statüsünün daha etkin bir şekilde belirlenmesine olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, kırsal mahalle, kentsel ve kırsal alanlar.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hikmet.kavruk@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7860-585X>
Bu makaleye atıf için: Kavruk, Hikmet. (2024). Kırsal ve Kentsel Alanda Mahalle: Köylerde, Kent ve Kasabalarda, Büyükşehirlerde Mahalle Kavramı, SDE Akademik Dergisi, 4(1), 121-147

NEIGHBORHOOD IN RURAL AND URBAN AREAS: NEIGHBORHOOD CONCEPT IN VILLAGES, CITIES AND TOWNS, METROPOLITAN CITIES

Hikmet Kavruk

Abstract

In this study, we will try to explain the current concept of neighborhood in Turkey on the basis of its structure, development, rural and urban characteristics, and their different aspects. First of all, the expressions rural area and urban area will be discussed, what the concept of neighborhood means in rural areas, the existence of neighborhoods established in urban areas and the meaning and reasons of the concept of rural neighborhood in metropolitan cities will be investigated and compared. The explanations to be made in the study will be based on literature and legal texts. Neighborhood types in rural and urban areas will be compared, their problems will be listed and suggestions will be tried to be made.

There are three types of neighborhood implementations in Turkey. Neighborhoods within some villages in rural areas, neighborhoods established by municipalities in cities and towns, called rural neighborhoods in metropolitan cities, settlements with a rural character that were formerly village or town municipalities and have been converted into neighborhoods. In this study, an attempt is made to explain the three different neighborhood types mentioned.

In Turkey, when calculating the rural population of the country, TÜİK takes villages, towns and sub-village settlements (such as oba, kom, hamlet, divan) as basis on the scale of settlements. Sometimes population size is also used as a measure. For example, in Turkey, the Village Law bases its urban criterion on a population of over 20 thousand. However, population size alone is not always sufficient to measure urban and rural character.

The DEGURBA (degree of urbanization) statistical system, which has been implemented in the European Union since 2022, has started to be implemented in Turkey. Taking into account the population size and distinct socio-economic function of each 1 km² area of the geography on the basis of villages and neighbourhoods, these 1 km² plates are coded as dense urban area, medium dense urban area and rural area. Since this new rural-urban area classification is made at the village and neighborhood level, it allows the administrative status of that settlement to be determined more effectively.

Keywords: *Neighborhood, rural neighborhood, urban and rural areas.*

Giriş

Mahalle, yerleşim yeri olarak kentsel alanlara ilişkin bir kavramdır. Bu açıdan mahalle kentsel alanın en küçük yerleşim yeri ve idari birimidir. Ancak kırsal alanda da mahalle kavramı idari bir ünite olarak kullanılmaktadır. Bir köy muhtarlığı kurmak amacıyla nüfus şartını sağlayabilmek için birkaç köyün idari olarak birleşmesiyle her biri köy kamu tüzel kişiliğinin mahallesi konumuna gelmektedir. Yöresine göre oba, kom, mezra, divan, canık, ağıl, çiftlik vb. isimler alana köy altı yerleşim yerlerinin en yakın köy kamu tüzelkişisine idari olarak bağlanmasıyla o köyün başlısı (mahallesi) konumuna gelmektedir. Bu tür mahalle yapılanması kırsal alanda mahalle kavramının örneğini oluşturmaktadır. Ancak burada mahalle kavramı idari statüdür, yerleşim yeri köydür ve alan kırsaldır.

Kentsel alanlarda kural olarak mahalle belediye meclisinin kararı, kaymakamın görüşü ve valinin kararı ile kurulmaktadır. İlk defa bir yerleşim yerinin mahalle haline getirilmesi veya mevcut bir mahallenin bölünerek ya da mevcut mahallelerin birleşerek yeni bir mahalle oluşturulmasında usul böyledir. Yerleşim yerlerinin idari statüleri topluca düzenlenirken kanunla veya Cumhurbaşkanı kararnamesiyle mahalle kurulması, kapanması, birleştirilmesi bölünmesi de mümkündür.

Türkiye’de kentsel alanlarda mahallenin gelişimi, kentsel alanların idari statüsündeki değişmeye, nüfus ve kentleşme yapısındaki gelişmelere bağlı olarak, çeşitli hukuki düzenlemelere göre farklı seyir izlemiştir. İç göçlere dayalı hızlı kentleşmenin yaşandığı dönemlerde gecekondular mahalleleri, toplu konut alanlarıyla yeni iskana açılan yerlerde kurulan yeni mahalleler mahalle kültürünün bir parçasıdır. İl, ilçe, kasaba statülerinde ve yönetsel birimlerinde yapılan değişiklikler, Belediye Kanunu’nun birleşme ve katılma usulüne göre yapılan düzenlemeler, nüfusu 2 binin altındaki belediyelerin ve büyükşehirler belediyelerinin hizmet alanlarının il mülki sınırlarına genişletilmesiyle buradaki köy ve belde belediyelerinin topluca kaldırılması mahalle ünitesini doğrudan etkilemiştir. Büyükşehir belediyeleri sınırları içinde klasik mahallelerden farklılığı gözetilerek, köyden dönüşen mahallelere kırsal mahalle denilmeye başlanmıştır.

Sonuçta Türkiye’de üç tür mahalle statüsü meydana gelmiştir. 1) köy mahallesi, 2) belediye sınırları içindeki mahalle, 3) Büyükşehirlerdeki kırsal mahalle. Köy mahallesi, kırsal alanda küçük kırsal yerleşim yerinin idari statüsüdür. Belediye sınırları içindeki mahalle kentsel yerleşim yeridir ve kentin içinde idari bir statüdür. Büyükşehir belediyeleri sınırları içindeki kırsal mahalleler ise kentsel alanda kırsal niteliği olan yani idari anlamda köyden mahalleye dönüştürülmüş yerleşim yerlerinin idari statüsüdür.

Bu çalışmada Türkiye’de mevcut üç çeşit mahalle kavramının yapısı, gelişimi, kırsal ve kentsel nitelikleri, birbirlerinden farklı yönleri esasında açıklanmaya çalışılacaktır. Öncelikle kırsal alan ve kentsel alan ifadeleri ele alınacak, kırsal alanda mahalle kavramının neyi ifade ettiği, kentsel alanda kurulu mahalle varlığı ve büyükşehirlerdeki kırsal mahalle kavramının anlamı ve nedenleri araştırılacak ve mukayese edilecektir. Çalışmaya getirilecek açıklamalarda literatür ve hukuki metinler esas alınacaktır.

Kırsal Alan- Kentsel alan

Kırsal alan tanımı yaparken bazı kriterler esas alınmaktadır. Genelde nüfus miktarı ve nüfus yoğunluğu, nüfusun sosyal yapısı ve istihdam durumu gibi demografik kriterler ile kent, kasaba, köy gibi yerleşim yerlerinin idari statüsü ve arazi kullanımı ve temel faaliyet durumu gibi ekonomik yapısına ilişkin kriterler ön plana çıkmaktadır (Bakırcı, 2006: 47). Kırsal ve kentsel alanı birbirine göre tanımlamada ve ayırımını yapmada ekolojik (nüfus büyüklüğünü ve yoğunluğunu), ekonomik (ekonomik fonksiyon ve faaliyetler) ve sosyal (kentleşme derecesi) kriterleri esas alan yaklaşım (Frey ve Zimmer, 2001:26) veya işlevsellik, politik ekonomik yapı, bölgenin sosyokültürel yapısı (Cloke, Mooney ve Marshden, 2006:20-21) kriterlerini temel alan yaklaşımlar bulunmaktadır. Yine Freyve Zimmer’e (2006:25) göre bir yerin kent veya kır sayılabilmesi için genel kabul gören unsurlar: Nüfus büyüklüğü, nüfus yoğunluğu, mekânsal olarak kapladığı alan, ekonomik ve sosyal organizasyon, ekonomik fonksiyonlar, işgücü talebi ve arzı, idari merkez olup olmadığı şeklindedir.

Kırsal alan ifadesi literatürde disiplinlerin kendi ihtiyaç ve öngörülerini açısından, hukuki metinlerde de farklı nitelikleri ön plana çıkarılarak kullanılmaktadır. “Kırsal alan” kavramının bazı kanunlarda kullanıldığı ancak ne anlama geldiğinin tam belirtilmediği tespiti yapılarak, pozitif hukuktan şu örnekler verilmektedir (Kalabalık, 2007:839-840): 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 9. Maddesi “...koruma-kullanma dengesi gözetilerek kentsel ve kırsal nüfusun barınma, çalışma, dinlenme, ulaşım gibi ihtiyaçların..”; 4856 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 1. maddelerinde “kırsal ve kentsel alan...” şeklinde; 5184 sayılı Kanunun 4. maddesi ile değişik 3/d maddesinde, “tarım ve kırsal kesimin”, Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 14. maddesinde “kırsal kesimin sorunlarına yönelik politikalar geliştirmek”; 441 sayılı Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 2/a maddesinde “kırsal bölgelerin”, 2/e maddesinde, “kırsal yerleşme birimlerinin”, 9/a maddesinde “kırsal kalkınma projelerinin hazırlanması” şeklinde yer almaktadır. Ziraat Mühendislerinin Görev ve Yetkilerine İlişkin Tüzüğün 23. maddesinde ise, peyzaj mimarlığı alanında öğrenim görmüş ziraat mühendislerinin “kentsel planlama, kırsal rekreasyon, tarihi ve doğal koruma alanları, turistik alan, yeşil alan ve park, kırsal yerleşim planları gibi projeler kapsamında yer alan peyzaj projelerinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü işlerini yapmaya yetkili” oldukları belirtilmektedir (Kavruk vd.,2011:50).

442 sayılı Köy Kanunu yerleşim yerlerini nüfuslarına göre üçe ayırarak sınıflandırmıştır. Buna göre, nüfusu 2000’den aşağı yerler köy, 150-2000 kişi arasındaki yerleşim yerleri kasaba, 20.000’den çok yerleşim yerleri ise şehir olarak tanımlanmıştır. Kanundaki 442 sayılı Köy Kanunu bu tanımlamayı, ülke nüfusunun yaklaşık 13 milyon olduğu ve nüfusun %83’ünün kırsal alanda yaşadığı 1924 yılında yapmıştır (Kavruk vd.,2011:50). Kanundaki 2000 nüfus kriteri yeni bir belediye kurabilmenin asgari nüfus kriteridir. Böylece Köy Kanununun kriterleri açısından nüfusu 2000’in altındaki tüm yerleşim yerleri köydür. 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu belediye kurma nüfus kriterini 5000’e çıkarmış-

tır. Bu nedenle, Belediye Kanunu'nun yeni nüfus kriteri açısından köy, 5000'den aşağı yerleşim yerleri anlamına gelmektedir.

Köy Kanunu gereği nüfusu 150 kişiden az olan yerleşim yerlerine tüzelkişilik yani muhtarlık statüsü verilmemektedir. Bu durumdaki köy yerleşimleri ancak birbirlerine yakın iseler birleşerek nüfus şartını gerçekleştirip, köy tüzelkişiliğine kavuşabilmektedirler. Aksi halde nüfusu 150 kişinin altındaki bu köyler, yerleşim yeri olarak "köyaltı yerleşim yerleri" adıyla veya idari olarak "köy bağılısı" adıyla anılmakta ve mevcut bir köye idari olarak bağlanarak Köy Kanununun bazı maddeleri bu yerleşim yeri için de bağlayıcı hale getirilmektedir. Köyler, köy altı yerleşim yerleri ve kasabalar yerleşim yeri olarak kırsal alan yerleşimini oluşturmaktadır. Bu yerleri yönetsel adlarıyla ifade edersek köy idareleri (köy muhtarlıkları), köy bağılıları ve belde belediyeleri kırsal alan birimlerini, nüfusları toplamı kırsal nüfusu oluşturmaktadır.

Tablo 1: 2014 Yerel Seçimleri Öncesi/Sonrası Köy, köy Bağılısı ve Belde Belediyeleri Sayısı

	Köy idaresi (köy yerleşimi)	Köy bağılısı (köyaltı yerleşimi)	Belde belediyesi (kasaba yerleşimi)	Toplam kırsal alan yerleşimi
2014 Yerel Seçim öncesi	34.247	46.916	1.977	83.140
2014 Yerel Seçimi sonrası	18.337	26.195	442	44.974
2023 Aralık	18.265	23.805	390	42.460

Kaynak: Kavruk, 2021:47, 56 ve 69 verilerinden tablolaştırılmıştır. Aralık 2023 bilgileri ise <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> sayfasından alınmıştır (Erişim tarihi: 15.12.2023).

442 sayılı Köy Kanununda, nüfusu 2.000'den aşağı yurtlara köy, nüfusu 2.000 ile 20.000 arasında olanlara kasaba ve 20.000'den çok nüfusu olanlara şehir denilmektedir. Türkiye'de 442 sayılı Köy Kanunu gereği, 2.000

nüfusa kadar olan yerleşmeler köy sayılırken, Hindistan'da 5.000 nüfusa kadar olanlar resmen köy kabul edilirler. Kanada'da köy için yasal nüfus sınırı 1.000 iken, ABD'de 2.500'dür (Tümertekin, Özgüç, 2010:381). Sadece “nüfus” esas alınarak köyün gerçek bir tanımı yapılamaz. Köyü meydana getiren diğer öğeleri de göz önünde bulundurmak ve tanıma o öğeleri de katmak gerekmektedir. Belediye kurulu bazı yerleşim yerleri de kırsal karakter taşıyabilir. İl merkezi ve ilçe merkezi yerleşimleri hariç, nüfusu 2.000'den çok 5000'den az olan yerleşmeler belde veya kasaba sayılmaktadır. Kasabalarımız, hatta bazı şehirlerimiz kırsal karakterlerini hala muhafaza etmektedir (Kavruk vd.,2011:51).

Türkiye'de kırsal nüfus, büyükşehirler ve il ve ilçe merkezleri haricindeki tüm yerleşimlerde yaşayan nüfus olarak kabul edilmektedir. Bu tarif altında kentsel alanı belirleyip geriye kalan yerler kırsal alandır demektir. Bazı çalışmalarda kent eşiği kavramına atıf yapılmakta kentsel alan için en az 20 bin nüfus kriteri esas alınmaktadır. Kent eşiği, sosyo-ekonomik anlamda asgari kent fonksiyonlarının belirdiği 20 bin ve üzeri nüfus olarak ele alındığında (örneğin 1982 Kent Eşiği Araştırması), bu yerleşimlerin nüfus düzeylerinin altındaki alanlar kırsal alan kabul edilmektedir. TÜİK Hane halkı İşgücü Anketlerinde 20.000'den az nüfuslu yerleşim yerleri “kır” olarak tanımlanmıştır. Köy Genel Bilgi Anketinde, tüm köyler ve nüfusu 25.000'den az olan il ve ilçe merkezleri; Tarımsal İşletme Listelerinde, tüm köyler ve nüfusu 25.000'den az olan yerleşim yerleri; Tarımsal İşletmeler (Hane halkı) Anketinde ise tüm köyler ve nüfusu 5.000'den az olan il ve ilçe merkezleri kırsal alan olarak kabul edilmiştir (Kavruk vd.,2011:52).

Sekizinci Kalkınma Planında (2001-2005), kırsal alan; yaşam ve ekonomik faaliyetlerin, önemli ölçüde doğal kaynakların kullanım ve değerlendirilmesine bağlı olduğu, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme süreçlerinin yavaş ilerlediği, geleneksel değerlerin hayatın şekillendirilmesinde etkili olduğu, yüz yüze ilişkilerin önemini koruduğu, teknolojik gelişmenin yaşama ve üretime yansımalarının daha uzun bir zaman aldığı, sosyo-ekonomik nitelikleriyle “kentsel alanlar dışında kalan mekanlar” olarak ifade edilmektedir. Kalkınma Planında nüfusu 20.000'den yukarı yerle-

şimler kent kabul edilmektedir (Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005 Ön İhtisas Komisyonu Raporu; Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2007-2013, s.34).

“Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Kırsal Kalkınmada Uzman Ellerin Desteklenmesine İlişkin Karar”da (01.06.2021 tarihli ve 4046 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 2 Haziran 2021 tarihli ve 31499 sayılı Resmî Gazete) kırsal alan şöyle tanımlanmıştır: “Kırsal alan: 31/12/2012 tarihli Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre tüm illerde nüfusu 20.000’den az olan yerleşim yerlerini” ifade eder.

2000 yılı Genel Nüfus Sayımında, köy yerine kırsal nüfus ifadesi kullanılmıştır. Yerleşim yeri temelinde demografik tanımlar geliştirilmiştir. (Köy Araştırması Kitabı Kavruk vd.,2011:52). Buna göre, “kırsal nüfus” köy, köy bağılı ve belde nüfuslarına; “şehir nüfusu” ise büyükşehir alanı ile il ve ilçe merkezleri belediye sınırları dahilindeki nüfusa karşılık gelmektedir.

Hangi kriterlere göre yapılırsa yapılsın tanımlar zamanla anlamını kaybedebilmektedir. Toplumsal hareketlilik, kamu politikaları, ekonomik yapı gibi. Örneğin kamu politikalarının yer seçimi açısından sanayi yatırımlarının yapıldığı küçük yerleşim yerleri zamanla kent haline gelebilmektedir. Karabük, Batman, Kırıkkale Ereğli gibi küçük yerleşim yerlerinin kentler halinde büyümesi kimisinin il haline gelmesi bu sürecin sonucu olarak görülebilir (Erdem, 2020: 442). Büyük bir askeri tesisin veya bir üniversitenin bir yerleşim yerine kurulması gibi politikalar da zamanla o bölgede nüfus birikimine ve ekonomik canlılığa neden olabilmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de dışa açık büyüme ve turizm ağırlıklı izlenen politikalar sahil şeritlerinin sosyo-ekonomik yapısını ve nüfusunu dolayısıyla idari statüsünü etkileyebilmektedir.

Kır-Kent Ayrımında Yeni Sınıflandırma: Yoğun Kent, Orta Yoğun Kent ve Kır

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre, yıllık olarak elde edilen yerleşim yeri düzeyindeki nüfus istatistikleri; “İstatistikî Bölgelere göre, İl ve İlçe Merkezleri, Belde ve Köyler esasında idari statülere göre, Kırsal ve Kentsel alan sınıflandırmasına göre” değerlendirilmektedir. Tüm bu nüfus sınıflandırmalarında, 1982 yılında Devlet Planlama Teşkilatının yayımladığı “Kent Eşiği Araştırması Türkiye İçin Kent Tanımı” çalışmasındaki kent-kır tanımı esas alınmaktadır. Ancak bu tanımlamalar zamanla eskimiştir. Özellikle 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Kanunun 2014 yerel seçimlerinde uygulanan hükümleri sonunda yerleşim yerlerinin idari statüleri değişmiş, statü değişikliği sosyo-ekonomik yapıyı da etkilemiştir.

İdari statü esasında, Türkiye’de 2021 yılında il ve ilçe merkezleri nüfusu (kentsel nüfus) oranı %93,2 iken, 2022 yılında bu oran %93,4 olmuştur. Belde ve köylerde yaşayanların oranı ise %6,8’den %6,6’ya düşmüştür.

Türkiye, Avrupa İstatistik Ofisi EUROSTAT’a yapısal uyum sağlamıştır. Üç düzeyli istatistikî bölge birimleri sınıflandırmasını oluşturmuş ve buna göre istatistik yayınlamaktadır. Avrupa İstatistik Ofisi tarafından üye ülkelerde “Kentleşme Derecesi (Degree of Urbanization-DEGURBA)” sistemiyle kırsal ve kentsel bölgeleme yapmaktadır. Buna göre her Avrupa bölgesi kuşaklar halinde 3 sınıfa ayrılmaktadır (Sezer, 2018:201). Birincisi, yoğun nüfuslu kuşak: km²’ye en az 500 kişinin yerleştiği ve toplam nüfusunun 50.000 olduğu alanlar. İkincisi, orta yoğun nüfuslu kuşak: km²’ye 100 kişinin yerleştiği ve toplam yerleşik nüfusu en az 50.000 olan alanlar. Üçüncüsü de seyrek nüfuslu alanlar: yoğun ve orta yoğun nüfuslu kuşakların dışındaki alanlar (Sezer, 2018:201).

Avrupa Birliğinin kullandığı “Kentleşme Derecesi (Degree of Urbanization-DEGURBA)” sistemi esas alınarak Türkiye’de de 2022 yılından itibaren kır-kent ayrımında yeni sınıflandırmaya geçilmiştir. Ülke coğrafyasının köyler ve mahalleler esasında yerleşim yerlerinin kır-kent yapısını

daha doğru yansıtan üç sınıftan oluşan yeni bir sınıflamaya geçilmiştir. Sınıflamada, veri kaynağı olarak Mekânsal Adres Kayıt Sistemi'nin (MAKS) ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) kullanılmaktadır. Böylece yeni kır-kent ayrımı “Yoğun kent, orta yoğun kent ve kır” sınıflamasıyla belirlenmiştir.

TÜİK, yeni sınıflamanın kavramlarının tanımlarını şöyle yapmıştır: **Yoğun kent**, nüfusun en az %50'sinin kent merkezi gridlerinde yaşadığı mahalle ve köyleri, **orta yoğun kent**, yoğun kent ve kır olma koşullarını sağlamayan mahalle ve köyleri, **kır** ise nüfusun %50'sinden fazlasının kırsal gridlerde yaşadığı mahalle ve köyleri ifade etmektedir. Kentleşme Derecesi, 1 km²'lik alanlar olarak tanımlanan gridler üzerinden nüfus yoğunluğuna bağlı olarak hesaplanan ve bir alanın kent-kır özelliklerini gösteren sınıflamadır. Nüfus Gridi: Toplulaştırma yöntemi ile 1 km² çözünlüğünde oluşturulan 2022 Türkiye Nüfus Gridleridir. Her bir grid hücresi (1 km²), o grid hücresinde bulunan hanehalkı nüfusunu içermektedir. Bu yeni sınıflama ile uluslararası standartlara uygun, sürdürülebilir bir yapının geliştirilmesi ve bu düzeyde istatistikler üretilmesi amaçlandığı belirtilmektedir.¹

Yeni sınıflandırmaya göre Türkiye'nin yüzölçümünün sadece %1,6'sını oluşturan yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde 31 Aralık 2022 tarihi itibarıyla 57.934.583 kişi yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye nüfusunun %67,9'u söz konusu yerleşim yerlerinde ikamet etmektedir. Kır olarak sınıflandırılan ve Türkiye yüzölçümünün %93,5'ini oluşturan yerleşim yerlerinde toplam nüfusun %17,3'ü ikamet ederken, orta yoğun kent olarak sınıflandırılan ve ülke yüzölçümünün %4,9'unu oluşturan yerleşim yerlerinde nüfusun %14,8'inin ikamet ettiği görülmektedir.

ADNKS 2022 sonuçlarına göre İstanbul'da ikamet edenlerin %96,4'ü yoğun kent, %2,7'si orta yoğun kent ve %0,9'u kır olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Ankara'da ikamet edenlerin %88,3'ü yoğun kent, %7,6'sı orta yoğun kent ve %4,1'i kır olarak sınıflandırılan yer-

1 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> Erişim Tarihi: 15.12.2023).

leşim yerlerinde yaşamaktadır. İzmir'de ikamet edenlerin %78,6'sı yoğun kent, %12,2'si orta yoğun kent ve %9,1'i kır olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde yaşamaktadır². Bu sonuca göre İstanbul, Ankara ve İzmir yoğun kent olarak adlandırılacaktır. Tablo ile ifade edilirse:

Tablo 2: 31 Aralık 2022 itibariyle Üç Büyükşehirde Yerleşim Yerinin Niteliğine Göre Nüfus Oranı

	Toplam Nüfus	Yoğun Kent Nüfusu (%)	Orta Yoğun Kent Nüfusu (%)	Kır Nüfusu (%)
Türkiye	85.279.553	% 67,9	% 14,8	% 17,3
İstanbul	15.907.951	% 96,4	% 2,7	% 0,9
Ankara	5.782.285	% 88,3	% 7,6	% 4,1
İzmir	4.462.056	% 78,6	% 12,2	% 9,1

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> Erişim Tarihi: 15.12.2023)

31 Aralık 2022 itibariyle kır olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde ikamet eden nüfusun oranının en yüksek olduğu iller Ardahan (%68,4), Tunceli (%60,3) ve Bartın (%54,2) olmuş; kır olarak sınıflandırılan yerlerde ikamet edenlerin oranının en az olduğu iller ise İstanbul (%0,9), Ankara (%4,1) ve Kocaeli (%4,7) olmuştur. Orta yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde ikamet eden nüfus oranının en yüksek olduğu iller sırasıyla ile Artvin (%58,1), Bayburt (%57,9) ve Sinop (%57,3) olmuş; orta yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde ikamet eden nüfus oranının en az olduğu iller ise Kilis (%1,6), İstanbul (%2,7) ve Eskişehir (%6,5) olmuştur.³

2 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> Erişim Tarihi: 15.12.2023)

3 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> Erişim Tarihi: 15.12.2023)

Kırsal Alanda Mahalle: Köy Mahallesi ve/veya Köye Bağlı Mahalle

Köy mahallesi (köy bağılı mahalle), kırsal alanda, muhtarlığı bulunmayan bu nedenle en yakın köye bağlanmış köy altı yerleşim yeri, ya da köy idaresi kurabilmek için birleşmiş küçük köylerin her biri anlamındaki mahalledir. Bağlı olduğu köyün muhtarlığı (kamu tüzelkişiliği) vardır, o köye bağılı olan daha küçük yerleşim yerleri köyün mahallesi olarak adlandırılmaktadır. Köy mahallesinin ayrı bir muhtarlığı yoktur. Muhtarlığı olsaydı zaten bir köyün mahallesi değil müstakil bir köy muhtarlığı olacaktır.

Köy mahallesi ve köye bağılı mahalle, kendi muhtarlığının olmadığı küçük kırsal alan yerleşim yerleridir. Başka bir köyün muhtarlığına bağılıdır veya onun sınırları içinde ayrı bir parçasıdır. Genelde, nüfusu 150 kişiyi bulamayan küçük köy yerleşimleri en yakın muhtarlığı olan köye (köy idaresine) bağlanmasıyla veya birkaç köy yerleşiminin aynı nedenle birleşerek bir köy idaresi kurmasıyla birleşenlerin her birinin köyün mahallesi kabul edilmesiyle oluşmaktadır. Köyün mahallesi köy ile bütünleşmiştir. Yerleşim yeri ve sosyal yapı olarak bütünleşme dahi idari olarak bütünlük teşkil eder. Aynı (tek) muhtar için köyün asıl yerleşimi ve mahallelerindeki seçmenler oy kullanır. Burada mahalleler de köy kamu tüzel kişiliğinin parçasıdır, aynı köyün yerleşim yeri olmuştur. Köy mahallesi ayrı bir yönetime ve yönetsel fonksiyonlara sahip değildir.

Nüfusu 150 kişiden daha az bazı küçük yerleşim yerleri ise köy idarelerinden uzak mesafede olduğundan yakın köye mahalle olarak bağlanamaz. Bu tür yerler nüfusun azlığı nedeniyle tek başlarına da köy tüzel kişiliği kazanamadıklarından, mesafeye rağmen en yakın köy ile ilişkilendirilir. İlişkilendirmeyle köy idaresinin bir yerleşim yeri yani mahallesi haline gelmez. Bunlar köy bağılı ya da köy altı yerleşim yeri olarak adlandırılır. Hangi köye bağlanacaklarına ve köy kanununun hangi maddelerinden sorumlu olacaklarına kaymakamlar karar verirler. Bunlara yörelerine göre oba, divan, kom, mahalle, çiftlik, ağıl, dam gibi isimler verilmektedir.

Böylece köy tüzel kişiliğinin bir parçası olarak mahalle olabileceği gibi bazı yörelerde köy bağılı olarak mahalle de olabilmektedir. Her iki

durumda da kırsal alanda mahalle söz konusudur ve bu mahallelerin tek başlarına köy olamayacak kadar nüfusunun az olduğunu söylemek mümkündür (Kavruk, 2018:15). Bu haliyle her iki tip mahalle de kentsel mahallelerden ayrıdır. Bu mahallelerin belediye kanunundaki mahalle tanımıyla ilgisi yoktur.

Örnek: Köy bağılı ile ilgili bir Cumhurbaşkanlığı Kararı

“Çorum İli, Laçın İlçesi, Gökgözler Köyü, Karaköy Bağılısının aynı İlin Merkez İlçe, Çalyayla Köyüne bağlanmasına, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 2’nci maddesi gereğince karar verilmiştir.” 11 Aralık 2023 tarih ve 7929 Karar Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı (12 Aralık 2023 tarih ve 32397 sayılı Resmî Gazete)

Örnek: Köy mahallesi ile ilgili bir Bakanlar Kurulu Kararı

“Adana İli Kozan İlçesine bağlı Çamdere Köyünün Tiznik, Çobancık ve Okçular Mahallelerinde yapıları kaya düşmesi ve heyelan afetlerine maruz kalan ailelerin, ilgili Bakanlıkların yetkili temsilcilerinden kurulu komitece incelenerek uygun görülen ve ekli krokide gösterilen, aynı ilçe merkezinde ve bir kısmı imar plânı içinde bir kısmı imar plânı dışında, Hazineye ait Cumhuriyet - Tufanpaşa Mahallesi mevkiine yerleştirilmeleri; İmar ve İskân Bakanlığının 30/7/1981 tarihli ve 21413 sayılı yazısı üzerine, 7269 sayılı Kanununun 2/7/1968 tarihli ve 1051 sayılı Kanunla değişik 16’ncı maddesine göre, Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.” (19/8/1981 tarih ve 8/3512 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı: 25.11.1981 tarih ve 17525 sayılı Resmî Gazete).

Örnek: Köy mahallesi ile ilgili bir Bakanlar Kurulu Kararı

“Tunceli İlinin Pülümür İlçesine bağlı Bozağa Karaderbend Köyünün Dört Mezrasında bulunan ve ekli (1) numaralı, 2. Yozgat ilinin Merkez ilçesine bağlı Aydoğan Köyünde bulunan ve ekli (2) numaralı, 3. Eskişehir İlinin Mihaliççik ilçesine bağlı Çalkaya Köyünün Hüseyinler - Cami - Orta - Uzunbaş ve Kıraçlar Mahallelerinde bulunan ve ekli (3) numaralı, krokilerde sınırları belirtilen alanların heyelan olayı sebebiyle “Afete maruz bölge” olarak kabulü; imar ve iskân Bakanlığının 24/7/1981 tarihli ve 20778 sayılı,

28/7/1981 tarihli ve 21234, 21235 sayılı yazıları üzerine, 7269 sayılı Kanununun 2/7A968 tarihli ve 1051 sayılı Kanunla değişik 2'nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.” (19/8/1981 tarih ve 8/3466 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı: 26.11.1981 tarih ve 17526 sayılı Resmî Gazete).

Kentsel Alanda Mahalle: Belediye Sınırları İçindeki Mahalle (Muhtarlığı Olan Mahalle)

Kentsel alanda mahalle, kentlerde bir belediye sınırı içindeki mahalledir. Mahalle denilince akla gelen de bu klasik mahalledir. Belediye sınırları içinde kurulan mahallelere genel olarak kentsel alandaki mahalle gözüyle bakılabilir. Ancak belde belediyeleri içinde yani kasabalarda da mahalle kurulu olabilmektedir. Belde belediyelerinin nüfusu TÜİK tarafından kırsal nüfus sayılmaktadır. Kırsal nüfus, belde, köy ve köy bağılı yerleşim yerlerinin nüfusu toplamıdır. Bu nedenle her belediye kurulu yere kent denilmemektedir.

Kentsel alanda mahalle, idari bir birimdir ve muhtarlığı vardır, yoğun bir yerleşim alanıdır, adresleme sisteminin temel birimidir, belediye sınırları içindedir ve ondan ayrı ama onunla çeşitli açılardan ilişkilendirilmiş olan sosyal ve idari bir yapıdır. Genel kural olarak, kentsel alanda birer yerleşim yeri ve buna dayalı muhtarlık ünitesi olarak mahalleyi kurmak, ortadan kaldırmak, bölmek, birleştirmek belediye meclisine ait bir yetkidir. Kentsel alanda mahallenin normal kuruluş yolu belediye meclisinin kararı ve kaymakam görüşü ve vali onayı ile olmaktadır. Belediye Kanunu'na göre 500 kişiden aşağı yeni bir mahalle kurulamaz.

Tablo 3: İstanbul, Ankara ve İzmir'de Mahalle Sayısı ve Ortalama Mahalle Nüfusları (Aralık 2023)

	İlin Nüfusu	Mahalle Sayısı	Ortalama Mahalle Nüfusu
Ankara	5.782.285	1.425	4.058
İstanbul	15.907.951	964	16.502
İzmir	4.462.056	1.295	3.446

Kaynak: <https://www.nufusune.com/> verilerinden tablolaştırılmıştır.

Kentsel ortamda kurulu bulunan ve bir belediye sınırı içinde yer alan mahalleleri, kurulmadan önceki mekânsal durumu ve ilk kuruluş şekillerine bakılarak şöyle sınıflandırılabilir (Kavruk, 2018:16).

- Eski mahalleler (Osmanlı mirası geleneksel mahalle),
- Merkezi İdarenin müdahalesi ile kurulan (dönüştürülen) mahalleler,
- Kente yakın küçük belediye ve köylerin kentle birleşmeleriyle oluşan mahalleler,
- Yeni büyükşehir belediyesi sistemine geçilmesiyle oluşan mahalleler (mahalleye dönüşen belde ve köyler),
- Belediyelerin kurduğu mahalleler (normal kuruluş).

İlk belediyenin kurulduğu 1854 yılından günümüze kadar, Mahalleler nasıl kurulursa kurulsun, kural olarak kurulduklarında bir belediyenin sınırları içinde bulunurlar ve artık kentin idari bir parçasıdır. Mahalle kentin bir parçası olduğundan yerel hizmetleri belediye tarafından yürütülmektedir.

2004 yerel yönetim reformu sürecinde mahalle muhtarlıkları temsil açısından ve muhtarlık bürosunun ihtiyaçları açısından Belediye yönetimleri ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişki hiyerarşik bir ilişki değildir. Mahallenin işlevsiz yapısının bir ölçüde canlandırılması istenmiştir. Yetersiz de olsa mahallenin belediye ile ilişkilendirilmesi olumlu olmuştur.

Mahalle muhtarlığının sınırları, belediyenin doğal hizmet alanıdır zaten. Belediye yönetiminin mahalle muhtarlığı ile siyasi ve üst ast ilişkileri yoktur. İkisi ayrı varlıklardır. Belediye kamu tüzel kişiliği olan, organları yerel seçimlerde oluşturulan siyasi ve idari bir örgüttür. Mahalle, belediye hizmet alanı (coğrafyası) içinde yerleşime dayalı bir parçadır. Tüzel kişiliği yoktur, siyasetten arındırılmıştır, organları yerel seçimlerde mahalle seçmenince oluşturulmaktadır. Yereldir ama yerel yönetim birimi değildir. Yereldedir ancak daha çok yerelde merkezin işlerini görmektedir (Kavruk, 2018:17-19).

Büyükşehir Alanında Köyden Dönüşmüş Mahalle: Kırsal Mahalle

Büyükşehir belediyeleri il mülki sınırlarına, içindeki ilçe belediyeler de ilçe mülki sınırlarına kadar genişletilince, buradaki mevcut belde belediyelerinin, köy idarelerinin ve kamu tüzelkişilikleri kaldırıldı ve mahalle statüsüne dönüştürüldü. Bu otuz ildeki belde belediyeleri mahalle muhtarlığı haline geldi, köy muhtarlıkları ise mahalle muhtarlıklarına dönüştürüldü. Büyükşehirlerde mahalleye dönüştürülen birimlerin çok büyük kısmı köy idaresi idi. Bu nedenle köylerin mahalleye dönüştürülmesi olarak isimlendirildi. Büyükşehirlerdeki köyden dönüştürülerek yeni mahalleler olarak kurulan mahalle muhtarlıklarına, büyükşehirlerdeki diğer klasik mahallelerden farklı yapıları nedeniyle, 2021 yılında çıkarılan bir yönetmelikle⁴ ve yine mahalle muhtarlığı statüsü korunarak, kırsal mahalleler ismi verilmiştir.

Bilindiği üzere, hâlihazırda 6360 sayılı Kanun ile köyden mahalleye dönüşen yerlerde 31 Aralık 2022 tarihine kadar belediyelerce alınan vergiler, harçlar, harcamalara katılma payı ile su (içme ve kullanma) ücretlerinde kolaylıklar bulunmaktadır. Ancak belirli süre için öngörülen bu kolaylıkların kalıcı hale getirilmesi, sosyo-ekonomik açıdan köy yaşantısının sürdüğü büyükşehirlerin içindeki bu yerleşim alanlarını, büyükşehirin kla-

⁴ 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun ek 3. maddesi hükümleri çerçevesinde hazırlanan "Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği" (15.04.2021 tarihli ve 31455 sayılı Resmî Gazete).

sik mahalleleriyle aynı statüde görmek sorunlara yol açabilmektedir (Kılıç ve İpek, 2022:5; Yıkıcı ve Çolak, 2023:103).

Tablo 4: Yerel Seçim Tarihlerine Göre Türkiye’de Mahalle ve Köy Muhtarlığı Sayısı

	18 Nisan 1999	28 Mart 2004	29 Mart 2009	30 Mart 2014	31 Mart 2019	15 Aralık 2023
Mahalle Muhtarlığı	15.353	17.182	18.460	31.622	32.105	32.240
Köy Muhtarlığı	35.190	35.185	34.305	18.155	18.306	18.265
Toplam	50.543	52.367	52.765	49.777	50.411	50.494

Kaynak: Kavruk, 2021:40 tablodan ve 2023 yılı için Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri: <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> (Erişim tarihi: 15.12.2023)

Söz konusu Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliğine göre 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun ek 3. maddesi hükmü gereği büyükşehirlerde sosyo-ekonomik durumu, şehir merkezine uzaklığı, belediye hizmetlerine erişebilirliği, mevcut yapılaşma durumu ve benzeri hususları dikkate alınarak kırsallık özelliği gösteren yerler için kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan belirlenebilmektedir.

Yönetmelik bir yerleşim yerini kırsal mahalle olarak tespit edilebilmesinin kriterlerini şöyle belirlemiştir:

- 1984 yılı ve sonrasında köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüşmüş olmak üzere,
- Kırsal yerleşim özelliğinin devam edip etmemesi,
- Şehir merkezine olan uzaklık ve ulaştırma durumu,
- Belediyelerin yol, su, atık su, katı atık, toplu taşıma gibi hizmetlerinden en az birine erişebilme imkânına tam kapasitede ulaşımın sağlanması,

- d) Mevcut yapılaşma durumunun kırsal niteliğinin devam edip etmemesi,
- e) İmar mevzuatı uyarınca yerleşik ve gelişme alanları içinde olup olmaması,
- f) Kırsal mahallenin sosyo-ekonomik olarak kırsal nüfus oranının yüksek olması,
- g) Yüzölçümünün önemli bir kısmını tarım, orman, mera, yaylak ve kışlak arazilerin oluşturması, tarımsal üretimin, hayvancılık ve orman faaliyetlerinin başlıca geçim kaynağı olarak tespit edilmiş olmaması

Bu gibi hususlardan bir veya daha fazlası esas alınarak tespit yapılabilecektir. Ayrıca, tamamı kırsal mahalle olarak tespit edilemeye uygun olmayan mahallelerde, 10 bin metrekareden az olmayacak şekilde bir veya birden fazla mahallenin bir kısmını içerecek şekilde kırsal yerleşik alan tespit edilebilecektir.

Yönetmeliğe göre belediyelerin kırsal alan tespit usulü ve aşamaları şöyle sıralanmıştır:

Tespit ile ilgili öncelikle ilçe belediye meclisince karar alınacak, teklifi içeren bu karar, büyükşehir belediyesine gönderilecektir. Büyükşehir belediye meclisi, en geç 90 gün içinde karar verecektir. Büyükşehir belediyesi meclisi, ilçe belediyesinden gelen teklifi aynen veya değiştirerek kabul ya da reddedebilecektir.

Büyükşehir belediyesi meclisi; bir mahalle içindeki kırsal yerleşik alanla ilgili teklifi, mahalle sınırlarına kadar genişletme, kırsal mahalle ile ilgili teklifi ise mahallenin bitişiğindeki diğer mahalleler ile ekonomik ve sosyal bütünlüğün gerektirmesi halinde komşu mahallelerde kırsal yerleşik alan belirlemek suretiyle genişletme veya daraltma yapabilecektir. Ancak büyükşehir belediye meclisi kendisine gelen teklifi, ilçe belediyesi sınırlarını kapsayacak veya aşacak şekilde değiştiremeyecektir. Kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alanın ilanı sonrasında bunlarla ilgili uygulamalar, ilgili büyükşehir belediye meclisi kararının verildiği yılı takip eden takvim yılının başından itibaren başlayacaktır.

Yönetmelik kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alanlarda uygulanacak muafiyet ve indirimleri düzenlemiştir. Böylece 6360 sayılı Kanun'un geçici maddelerinde belirtilen ve 31 Aralık 2022 tarihine kadar uygulanması öngörülen indirim veya muafiyetler sona ermiştir. Yönetmeliğin düzenlediği muafiyet ve indirimler şöyledir:

Emlak vergisinden muafiyet:

Çilingir, hamal, yorgancı gibi gelir vergisinden muaf esnaf tarafından bizzat işyeri olarak kullanılan bina, arsa ve araziler,

Kendi işinde bilfiil çalışmak ya da bulunmak durumundaki terzi, ebe, sünnetçi vs. çok küçük ölçekli işletmeler gibi basit usulde gelir vergisine tabi mükellefler tarafından bizzat işyeri olarak kullanılan bina, arsa ve araziler,

Evler, konut vs. gibi mesken amaçlı kullanılan binalar, ahır, samanlık, yemlik, tarla vs. gibi zirai üretimde kullanılan bina, arsa ve araziler,

emlak vergisinden muafır.

Harçlardan Muafiyet:

2464 sayılı Kanuna göre alınan bina inşaatı (yapı ruhsatı) harcı ile imarla ilgili harçlardan (parselasyon harcı, ifraz ve tevhit harcı, plan ve proje tasdik harcı, zemin açma izni ve toprak hafriyatı harcı ve yapı kullanma izni (iskân) harcı) muaf olunacaktır.

İndirimler:

Ticari, sınai ve turistik faaliyetlerde kullanılan (gelir vergisinden muaf esnaf ile basit usulde gelir vergisine tabi mükellefleri aşan ancak bilanço esasına göre defter tutmayan mükellefler, diğer bir ifadeyle işletme hesabı ile defter tutan mükelleflerin kullandığı) bina, arsa ve araziler için emlak vergisi ile 2464 sayılı Kanun uyarınca alınan vergi, harç ve harcamalara katılım payları %50 indirimli uygulanacaktır.

Su ücretleri tarifesi; işyerleri için belirlenmiş olan en düşük tarifenin %50'sini, konutlar için belirlenmiş olan en düşük tarifenin %25'ini geçmeyecek şekilde belirlenecektir.

Bilanço esasına göre defter tutan mükellefler (bunlar 1. sınıf tüccarlar olup Vergi Usul Kanunu'nun 177. maddesinde düzenlenmiştir) için belirlenen muafiyet ve indirimler uygulanmaz.

Anlaşılabacağı üzere kırsal mahalle düzenlemesi ekonomik yaklaşımlıdır. Kırsal mahalle idari açıdan kentin diğer mahallelerinden farklı değildir. O da bir mahalle muhtarlığıdır. Mekân kent alanındadır, bu nedenle mahalle muhtarlığı olarak düzenlenmiştir, ancak yaşantı kırsaldır ki bu nedenle de kırsal mahalle hüviyetiyle muafiyet ve indirimler oluşturulmuştur.

İç göçlerin yönü büyükşehirlere doğru olmaya devam ettikçe ve kentsel alanlar da giderek genişledikçe, köy, köy mahallesi ve köy bağılısı sayısında azalış, kentlerdeki klasik mahallelerin sayısında ve büyükşehirlerdeki kırsal mahallelerin sayısında artış olmaktadır:

Sonuç

Yerleşim yerlerinin kırsal veya kentsel yapılarına göre sınıflandırma yaparken en çok başvurulan kriter idari statü ve nüfus büyüklüğüdür. Nüfus hesaplanması en kolay kriterlerden biridir. Kent eşiği olarak alınan nüfus büyüklüğü, ülkelere, kullanılacağı faaliyet ve amaca göre değişebilmektedir. Bir yerleşim yerinin kent olarak görülebilmesi için genelde 20 bin nüfus beklendiğini nerede, hangi faaliyet veya amaç için belirlendiğinin de izah edilmesi gerekecektir. Çünkü farklı kültür ve ekonomik koşullar altında birbirine yakın ülkelerin kent kriterleri farklı olabilmektedir. Örneğin İzlanda'da tarımsal imkanlarının az olması sebebiyle, 300 veya biraz daha fazla nüfuslu bir yerleşim yerine kentsel fonksiyonlar yüklenebilirken örneğin İspanya'nın güneyinde ya da İtalya'da 8.000-10.000 nüfuslu köy olarak nitelendirilen kırsal yerleşmelerin olduğu belirtilmektedir (Avcı, 2012:15-16).

Bazen köy ve kırsal alan ifadeleri birbirinin yerine kullanılabilir. Köy, yeri, sınırları, nüfusu, toplumu, yaşantısı belirli bir yerleşim yerini ve yönetim birimini ifade etmektedir. Köy, muhtarlığı var ise köy idaresidir, yoksa da köy altı yerleşim yeridir, yani bir köy idaresine bağlı mahalledir.

Kırsal alan, sadece köy diye ifade edilecek olsaydı: Köye bir yönetsel birim (muhtarlık) olarak bakıldığında, güncel verilerle (2023 yılı sonu itibariyle), 18.265 köy idaresi (köy kamu tüzelkişiliği), köye yerleşim yeri olarak yaklaşıldığında ise 23.805 adet köy bağluları da ekleneceğinden) 42.070 adet köy yerleşimi bulunmaktadır. Köy ve köy altı yerleşim yerleri (köy mahallesi) kırsal alanın içinde o alanın bir parçasıdır. Ancak kırsal alana belde belediyelerinin kurulu olduğu yerleşim yerleri (kasabalar) da dahildir. 390 adet belde belediyesi yerleşim yerleri toplamı 42.460 adet kırsal yerleşim yeri bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle kırsal alan yerleşimleri, kentler dışındaki tüm yerleşim yerleri olarak görüldüğünde belde belediyeleri de kapsama dâhil olacaktır. Böyle yaklaşıldığında, kırsal alan içerisinde hem köy kamu tüzel kişilikleri hem köyaltı yerleşim yerleri (köy bağluları/köy mahalleleri) ve hem de belde belediyeleri dikkate alınmış olmaktadır. Böyle yapmakla, konuya kent dışındaki her yerin, ya da büyükşehir belediye alanları ile il ve ilçe merkezleri belediye sahaları dışındaki tüm yerleşim yerlerinin kırsal alan olarak değerlendirilmesi imkânı elde edilmiş olmaktadır.

30 büyük şehir içerisinde köy yerleşimlerinin idaresi yani köy kamu tüzel kişilikleri feshedilerek mahalle muhtarlığı haline dönüştürülmüştür. Sonradan bu durumda olanlar Kırsal Mahalle olarak adlandırılmıştır. Yani köyden mahalleye dönüştürülen yerlerin, köy statüsünde iken sahip olduğu indirim ve muafiyetleri yeniden oluşturabilmek bunun için de kentin diğer klasik mahallelerinden ayırıştırabilmek için kırsal mahalle ve kırsal yerleşim yeri kavramları oluşturulmuş ve düzenlenmiştir.

Köy ile mahalle yönetiminin sorunları birbirinden farklıdır. Köy yönetimi mali ve ekonomik imkânlara kavuşmak peşinde, mahalle yönetimi ise tanınma ve statü derindedir. Mahallenin yönetsel ve buna bağlı olarak sosyal kimlik arayışı vardır. Köylerin ise statülerinde iyileştirme ve imkân sorunları ön plandadır. Ancak 6360 sayılı yasanın uygulamaları nedeniyle, köyler idari kimliklerini kaybetmiş olup, artık sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan varlık mücadelesi de yapar durumdadırlar.

Köy ve mahallelerde halen sosyal bütünlük varken bu özellikleri korunmalıdır. Köyün yerleşik kültürünü ve ilişkilerini değiştirecek düzeyde el değiştirmesinin ve yabancılaşmasının (yabancı yoğunluklu el değiştirme-

sinin) önlenmesi için tedbirler geliştirilebilmelidir. Köylerin terk edilmesi veya boşalması riskine karşı tedbir alınmalıdır. Aksi takdirde köylerin terk edilmesi nüfusunun göç olarak kentlere aktarılması demektir. Kentlerde yoğun göçe maruz kalmak kültür değişimi demektir, gecekondu sorunu demektir.

Mahallenin yerleşim ve yönetim sorunu vardır. Mahalle yönetiminin merkezi ve yerel idarelere yardımcı olan, idari özerkliği, bütçesi ve personeli olan bir yapıya kavuşturulması gereklidir. Mahalle “kurulma kurallarının” ve “mahalle ölçeğinin” gerçekçi kriterlere dayandırılması gerekmektedir.

Belirli ortak standartları olan ama diğer özelliklerine göre “farklılaştırılmış mahalle yönetimleri” oluşturulabilir. Örneğin TÜİK’in 2022’den itibaren kırsal ve kentsel alan ayrımını dayandığı kentleşme derecesi sistemi mahallelerin yapısı için de kullanılabilir. Yani “yoğun kentsel mahalle”, “orta yoğun kentsel mahalle ve “kırsal mahalle” sınıflandırması yapma imkânı vardır. Bu oranlar belirlenirken uygulanacak ekonomik işlev kriterlerini daha detaylı kodlanabilir.

En yaygın yerleşim birimi olarak mahallenin “katılım ve dayanışma imkânı” değerlendirilebilmelidir. Bu açıdan mahalle, belediyeye ve büyükşehir belediye sistemine uyarlanabilmelidir. Köy muhtarlığında olduğu gibi, mahalledeki okul, cami, karakol, dernek temsilcileri mahalle yönetimini takviye edebilme imkânı değerlendirilebilmelidir. O kentteki mahalle muhtarlarının dönüşümlü olarak belediye meclisinde üye olmalarının faydalı olacağı tartışılıp düzenlenebilmelidir.

Özellikle büyükşehirlerde il düzeyinde merkezileşme karşısında mahalle esasında yerellik desteklenmelidir. Büyükşehirlerde köyden dönüştürülen kırsal mahalle adı verilen kırsal ağırlıklı sosyoekonomik yaşantısının büyükşehir yerleşim ve yönetimi içindeki kozmopolit kültüre intibaka zorlanmamalı, değerlerinin kentleşme sürecinde korunabilmesine gayret gösterilmelidir. Her mahalle kendine yeter birimler olabilmeli, bu açıdan mahalleliye yeterli kamusal alanlar sağlanmalıdır. Tüm bunlar için de mahallenin temel kanunu olan 4541 sayılı Kanun’un yenilenmeye ihtiyacı bulunmaktadır.

Kaynakça

Avcı, Sedat (2012) “Şehirselsel Yerleşmelerin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler ve Türkiye Örneği”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Yıl 2004, Cilt 3, Sayı 9, s.9-28

Cloke, P. J. (2006) “Conceptualizing Rurality” in **Handbook of Rural Studies** (Eds. P. Cloke, T. Marsden and P. Mooney), (pp. 18–29), Thousand Oaks, CA: SAGE Publications Ltd.

Erdem, Tefvik (2020) **Sosyoloji Notları**, 5. Baskı, Otorite Yayınları: Ankara.

Frey, W.H. and Zimmer, Z. (2001) “Defining the City” in **Handbook of Urban Studies** (Ed. R. Paddison), SAGE Publications Ltd.: London.

Kalabalık, Halil (2007) “Türk Hukukunda Kırsal Alanlarla İlgili Yapı ve Faaliyet Yasakları”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XI, S.1-2, s.837-886.

Kavruk, Hikmet (2021) **Yerel ve Bölgesel Yönetimler: Yerel Yönetimler, Birlikler, Ajanslar Özel Alan Yönetimleri**, Nobel Yayınları: Ankara.

Kavruk, Hikmet (2018) **Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi**, Nobel Yayınları: Ankara.

Kavruk, Hikmet, Tefvik Erdem, Nail Öztaş, İhsan Keleş, Yusuf Pustu, Banu Aktürk (2012): **Türkiye’de Köy Yerleşimi ve Yönetimi: Köy Sorunları Araştırması**, TODAİE Yayını: Ankara.

Kılıç, Özalp ve İpek, Selçuk (2022) “Kırsal Mahalle: Büyükşehirlerde Tekrar Köye Dönüş mü” **Troy academy International Journal of Social Sciences**, Cilt 7, Sayı 1, s.1-16.

Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005) Ön İhtisas Komisyonu Raporu; Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2007-2013.

Sezer, Özcan (2018) “Kırsal Alan Yönetimi ve Kırsal Kalkınma Politikaları” **Türkiye’de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri** (Editörler: Elvettin Akman ve Cenay Babaoğlu) Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.

Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye (2010) **Beşerî Coğrafya, İnsan Kültür Mekân**, Çantay Kitabevi: İstanbul.

Yıkıcı, Abdulgazi ve Çolak, Çağrı (2023) “Büyükşehirlerdeki Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alanların Tespiti Sürecine Yönelik Bir Araştırma: Trabzon Örneği”, **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)**, Cilt 9, Sayı 2-1, KAYFOR23 Özel Sayı, s.100-111.

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

<https://www.nufusune.com/> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> (Erişim tarihi: 15.12.2023).

Extended Summary

This study focuses on the concept of neighborhood. There are three types of neighborhood applications in Türkiye. Neighborhoods within some villages in rural areas, neighborhoods established by municipalities in cities and towns, called rural neighborhoods in metropolitan cities, settlements with a rural character that were formerly village or town municipalities and have been converted into neighborhoods. In this study, an attempt is made to explain the three different neighborhood types mentioned.

In order to handle the subject more effectively, the distinction between rural and urban areas and their criteria are first examined. Then, the reasons and legal regulations of the three types of neighborhood practices and their differences from each other are tried to be explained. In the conclusion, the problems of village and neighborhood settlements and administrative units in rural and urban areas, as the smallest settlements, are mentioned and suggestions are made. The study is processed in accordance with the relevant literature information and the provisions of the relevant legal regulations, and is concluded with the evaluation, analysis and comparison of the applications.

Looking at the administrative status or population of the settlement is one of the most commonly used easy ways to classify settlements according to their rural or urban nature. If the status of a settlement is village or smaller, it is rural. Or, if it is a town even though it has a municipality, it can be thought of as rural. In Türkiye, when calculating the rural population of the country, TÜİK takes villages, towns and sub-village settlements (such as oba, kom, hamlet, divan) as basis on the scale of settlements. If we express these settlements by the name of their administrative sciences, they are village administrations, village affiliates and town municipalities. The population of these units constitutes the rural population.

One of the most commonly used ways to classify settlements as rural or urban areas is population size. In countries such as Türkiye, which are similar in terms of population and geographical area, urbanization level and development level, a minimum population of 20 thousand is expected for a settlement to be considered a city.

Population size is a measure, but it cannot always be sufficient to measure urban and rural character. Along with population size, population density is also used as a criterion. In European Union countries, with the degree of urbanization (DEGURBA) system, the rural and urban character of the geography is coded into three classes: Densely populated areas, medium densely populated areas and low populated areas. Rural urban character can be revealed by using population size in each population density area.

Türkiye uses administrative status and population size to distinguish rural and urban areas in line with various administrative practices and legal regulations. The Village Law defines the city criterion as a population over 20 thousand, and a population of 20 thousand or 25 thousand can be used in applications such as loans, exemptions and support for development purposes in various projects. According to administrative status, metropolitan areas, provincial centers and district centers are considered cities. TÜİK calculates the urban population based on the people residing in these settlements. It defines the rural area as villages, towns and sub-village settlements and calculates the rural population.

TURKSTAT has started to implement the DEGURBA statistical system, which has been implemented in the European Union, in Türkiye since 2022. Taking into account the population size and distinct socio-economic function of each 1 km² area of the geography on the basis of villages and neighborhoods, it is coded as dense urban area, medium dense urban area and rural area in these 1 km² plates.

Since TÜİK's new rural-urban area classification is made at the village and neighborhood level, it allows the administrative status of that settlement to be determined more effectively. Because in each 1 km² plate of a village or neighborhood, in which plate the population is concentrated and in which economic function more than 50% of the population is concentrated in each plate will reveal the urban or rural character of those settlements. It will allow to determine more accurately whether the settlement is a village, a neighborhood or a rural neighborhood, on the basis of 1 km² geographical plates, by considering the population size, population density and economic function criteria together.

In Türkiye, the neighborhood is the smallest settlement unit of the urban area. It is also the administrative unit of this settlement area. The smallest settlement unit of the rural area is the village. Due to developments such as internal migration, urbanization process, and interventions made in the administrative system at various times, even if the settlements remain in the same place, their place in the administrative system may change.

As a result of the provisions of Law No. 6360, which was enacted in 2012 and whose regulations regarding administrative grading came into force with the March 2014 local elections, the administrative structure and status of the smallest settlements have changed a lot. In 30 metropolitan provinces, the public legal entities of town municipalities and villages have been abolished, and almost all headmanships and municipal administrations have been transformed into neighborhood headmanship units. However, although its socio-economic character is rural, the status of the place where it exists has now become a big city. Rural neighborhood status was developed to solve the problems caused by this situation.

Rural neighborhoods have the same administrative status as other neighborhoods established in the city. What distinguishes the rural neighborhood from other neighborhoods of the city are the exemptions and discounts granted to the rural neighborhood. In other words, rural neighborhood regulation is an economic and financial support arrangement for those residing in settlements that have transformed from villages to neighborhoods.

This study covers the systems and criteria applied in rural and urban area distinction and classification, the settlements within the borders of metropolitan cities that were previously converted into village status neighborhoods, the neighborhoods established in cities and towns, and the processing of neighborhoods within village legal entities in rural areas. The key concepts are neighbourhood, rural neighbourhood, village neighbourhood, rural and urban area.

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ: TÜRKİYE’NİN KAZAKİSTAN VE ORTA ASYA POLİTİKALARINDA BAĞLAYICI UNSUR MU?

Figen Aydın^{1*}

Öz

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile kurulan yeni düzende bölgesel güvenliğin sağlanabilmesi güçleşmiştir. Yaşanan bölgesel güvenlik kaygılarına ve sınır sorunlarına aranan çözümlerin başında güvenlik odaklı işbirlikleri kurmak gelmiştir. Çin, sınırlarda yaşanan güvenlik problemlerine çatı bir kuruluş ile çözüm üretmek istemiştir. Bu anlayışta Çin ve Kazakistan'ın kurucu ortakları arasında buldukları örgüt, zamanla genişleyerek Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) halini almıştır. Asyalı ülkeler ile bölgesel güvenlik kaygıları odağında kurulan örgüt, bugün kıtanın önemli bir ortaklığı halini almasına rağmen işbirlikleri adına beklentinin altında kalmıştır. ŞİÖ'nün kurulması Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren, Çin-Kazakistan siyasi ilişkilerine bağlayıcı unsur olarak etki etmiştir. Türkiye ise NATO üyesi bir ülke olarak ŞİÖ'ye daimi üye olmamıştır. Fakat müteavazi bağlantılar kurarak diyalog ortağı olan ilk NATO üyesi olmayı başarmıştır. Bu minvalde Türkiye, Batı ile askeri işbirliklerine sahip olmasının yanı sıra ŞİÖ ile düzenli diyalog kuran tek ülke olmuştur. Bunun yanı sıra ŞİÖ'nün varlığı Türkiye-Kazakistan siyasi ilişkilerinde destekleyici-bağlayıcı bir unsur olarak dış politikada ortak bölgesel adımların atulmasını kolaylaştırmaktadır. Türkiye'nin çok yönlü dış politikasına örnek olan ŞİÖ ile diyalog ortaklığı, Türkiye-Kazakistan siyasi ilişkilerine ve Türkiye'nin Asyalı ülkeler ile olan işbirliklerine olumlu yönde katkılar sağlamaktadır. Çalışmada ŞİÖ'nün Türkiye-Kazakistan siyasi ilişkilerinde ve Türkiye'nin Orta Asya politikalarında bağlayıcı-destekleyici unsur olup olmadığı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şanghay İşbirliği Örgütü, Türkiye, Kazakistan, Orta Asya, Bağlayıcılık.

* Dr. Uluslararası İlişkiler ve Bölgesel Çalışmalar aydinfigen@windowslive.com <https://orcid.org/0000-0003-1777-278X>

Bu makaleye atıf için: Aydın, Figen. (2024). Şanghay İşbirliği Örgütü: Türkiye'nin Kazakistan Ve Orta Asya Politikalarında Bağlayıcı Unsur Mu, SDE Akademi Dergisi, 4(1), 149-170

SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION: A BINDING ELEMENT IN TURKEY'S KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA POLICIES?

Figen Aydın

Abstract

It has become difficult to ensure regional security in the new order established with the dissolution of the Soviet Union. Establishing security-oriented collaborations has become one of the most sought-after solutions to regional security concerns and border problems. China wanted to produce solutions to the security problems at the borders with an umbrella organization. In this understanding, the organization, of which China and Kazakhstan are among the founding partners, expanded over time and became the Shanghai Cooperation Organization (SCO). Although the organization, which was established with Asian countries and regional security concerns, has become an important partnership of the continent today, it has fallen below expectations in terms of cooperation. The establishment of the SCO has acted as a binding element in China-Kazakhstan political relations since the first years of Kazakhstan's independence. As a NATO member country, Türkiye has not become a permanent member of the SCO. However, by establishing modest connections, it has managed to become the first NATO member to become a dialogue partner. In this regard, Türkiye has become the only country that has regular dialogue with the SCO, as well as having military cooperation with the West. In addition, the existence of the SCO facilitates taking joint regional steps in foreign policy as a supportive-binding element in Türkiye-Kazakhstan political relations. The dialogue partnership with the SCO, which is an example of Türkiye's multifaceted foreign policy, provides positive contributions to Türkiye-Kazakhstan political relations and Türkiye's cooperation with Asian countries. The study will evaluate whether the SCO is a binding-supporting element in Türkiye-Kazakhstan political relations and Türkiye's Central Asian policies.

Keywords: *Shanghai Cooperation Organization, Türkiye, Kazakhstan, Central Asia, Binding.*

Giriş

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması Orta Asya bölgesi ve Çin başta olmak üzere tüm dünya ülkelerinin ikili ve bölgesel ilişkilerini değiştirmiştir. Çift kutuplu sistemin yerini çok kutuplu düzenin alması ve özellikle Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazanması ekonomik, siyasî ve güvenlik konularında farklı anlayışları ortaya çıkarmıştır. Tarafların değişmesi ile ortaya çıkan bu durum ise Asya'da güvenlik dinamiklerinin gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bu aşamada bölgeye yönelik bazı oyunların sahneye konulduğu görülmektedir. Bunların bir kısmının kurgusal olduğu da gayet açıktır. Bölgesel güvenliği tehdit eden başlıca nedenler arasında, Rusya'nın ikinci Çeçenistan savaşıdır. Söz konusu olaylar nedeniyle 1990'lı yılların ortalarına kadar pek çok bölgesel güvenlik kaygıları yaşanmıştır. Bu nedenle sınır güvenliği ve sınır aşan sular sorununun çözüme kavuşturulması gibi güvenliği tehdit eden sorunların çözümü ülkelerarası işbirliklerinin ilk adımı olmuştur.

Çin'in güvenlik ve sınır sorunlarından doğan kaygıları ile 1996 yılında oluşturulan "Şanghay Beşlisi", bir yandan Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerine meşru bir devlet nazarı ile bakıldığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ise Sovyetlerin güvenlik mekanizmasından çıkan Orta Asya ülkelerinin bölgesel ya da küresel bir güvenlik tehdidi ile karşılaşmaları durumunda, Çin başta olmak üzere, işbirliği yaptığı ortaklarından destek alabilmesini kolaylaştırmaktadır. Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında oluşturulan örgüt, güvenliğin artırılması, sınır problemlerinin çözülmesi ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi amaçları etrafında kurulmuştur. 2001 yılında Özbekistan'ın katılımı ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ismini alan yapı, tüm Orta Asya ülkelerini kapsayıcı, siyasî ilişkilerin gelişebilmesine katkı sunan bir mekanizma nizamını almıştır. Örgütün kurucu üyelerinden biri olan Kazakistan'ın ŞİÖ içerisinde farklı ve daha önemli bir konumunun olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'nün daimî bir üyesi olmamasının yanı sıra, örgüt ile bağlantılar kurduğu, temaslarını artırdığı ve örgüt içi görevler üstlendiği görülmektedir. Türkiye'nin üstlendiği görevlerin ve kurduğu diyalog ortaklığının Kazakistan'ın destekleri ile elde edilmesi, Türkiye'nin Kazakistan siyasetini şekillendiren birer faktör olmuştur. Ayrıca Türk dış politikasında Asya

politikalarına ağırlık verilmesi, Türkiye'yi, Çin, Rusya ve Kazakistan gibi Asya'nın siyasî ve ekonomik anlamda büyük ülkeleri ile işbirliği alanlarını genişletmeye sevk etmiştir. Bu durum Türkiye ve Kazakistan arasındaki her bağlantının derinleştirilmesini gerektirmiştir.

Çalışmada ŞİÖ'nün, Türkiye-Kazakistan siyasî ilişkilerinde ve Türkiye'nin Orta Asya bölge politikalarının derinleştirilmesinde bağlayıcı-destekleyici bir faktör olup olmadığı değerlendirilecektir. Bu minvalde ilk olarak Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kuruluşu, genişlemesi ve geçirdiği aşamalar genel kapsamda ifade edilecektir. Daha sonra işbirliğinin bir parçası olarak Kazakistan'ın katılımı ve Türkiye'nin örgüt ile kurduğu bağlantılar belirtilecektir. Nitekim çalışmanın sonunda ŞİÖ'nün Türkiye-Kazakistan siyasetinde ve Türkiye'nin Orta Asya politikalarında etkili bir faktör olduğu ancak beklentinin altında kaldığı neticesine ulaşılmaktadır.

1.Şanghay İşbirliği Örgütü: Kuruluşu, Gelişimi ve Genişlemesi

Çin stratejik kültürü, ülke içi ve bölgesel güvenlik konularında daha fazla hassas olunması gerektiği üzerine kurgulanmıştır. Çin'in çok fazla etnik kökene sahip olması, ülkenin doğu kesiminin denizlerle çevrili olması ve Sovyetler Birliği'nin tehdit yaratması Çin'i, zamanla, bölgesel olarak daha fazla güvensiz bir konuma sevk etmiştir. Dahası tarihinde savaflara ve işgale maruz kalması, Çin'in güvenlik algısının, barış istiyorsan savaşa hazırlıklı ol anlamına gelen 'para bellum' (Jain, 2017:4-6) doktrinine bağlanmasını sağlamıştır. Orta Asya odaklı söz konusu karmaşık ve göz korkutucu güvensizlik hissi, bölgesel güvenlik mimarisinin (Dongxiao, 2015:449) inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Dahası Soğuk Savaş sonrası uluslararası sisteme hâkim olan ABD hegemonyası, Rusya ve Çin'in Asya'da güvenlik işbirliği namına bir araya gelmesi ile tek kutuplu sisteme meydan okumasını gerektirmiştir.

Çin liderliğinde oluşturulan Şanghay Beşlisi'nin temel amacı öncelikle sınır anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmak ve sınırları askerden arındırmak olmuştur. Çin ve komşu ülkeler arasında ortaya çıkan sınır anlaşmazlıkları tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Sovyetlerin dağılması ile gelişen sınır problemlerinin çözüme

kavuşturulması için bir güvenlik platformuna ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda 1996 yılında oluşturulan Şanghay Beşlisi, sınır problemlerinin görüşülmesi ve çözümü için ana mekanizma olarak kurulmuştur. “Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Arttırılması” ve “Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin Azaltılması” (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı) anlaşmaları imzalanarak kurulan örgüt ile Kazakistan ve Çin öncelik olmak üzere, Orta Asya ülkelerinin sınırlar ve bölgesel güvenlikte rol alması sağlanmıştır. Şanghay Beşlisi’nin oluşturulması, Çin’in küresel sisteme dair iki geri beslemesinin olduğunu ifade etmektedir. İlk Batı ülkelerinin uluslararası finans sistemine kendisini eklemek ve sisteme uyum sağlamak; ikincisi, bölgesel güvenliği ön plana alarak kurumlar vasıtasıyla Asya kıtasını bütünleştirmektir.

Şanghay Beşlisi’nin, 2001 yılında Özbekistan’ın katılımı ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olarak genişletilmesi, söz konusu maksatlar için işbirliği ile tüm Orta Asya ülkelerine nüfuz etmesini sağlamıştır. Çin, zamanla örgütün faaliyetlerini ve kapsamını genişletmiştir. Örgüt aracılığı ile yaratılan güven ortamında bölgenin teröristlerden, ayrılıkçılardan ve aşırılıkçı gruplardan arındırılması üzerine işbirliği yapmak minvalinde kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim çerçevesi genişletilen örgüt, pek çok güvenlik ve güvenlik dışı konular etrafında uluslararası bir organizasyona dönüşmüştür (Cooley, 2012:79). ŞİÖ, karşılıklı güven ve iyi komşuluğu güçlendirmek, bölgesel barışı ve istikrarı ortaklaşa korumak, demokratik, adil, rasyonel bir uluslararası politik ve ekonomik düzen tesis etmek amaçlarıyla kurulmuştur (Declaration).

İşbirliğinin sağlanmasında ve kapsamının genişletilmesinde Kazakistan, Çin adına, öncelikle dikkat edilen bir ortak olmuştur. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığının engellenmesi, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı, sınırlarda güvenliğin sağlanması gibi güvenlik merkezli konular da Kazakistan Çin için önceliklidir. Geniş kapsamlı altyapı ve ulaşım projelerinin ŞİÖ dâhilinde hayata geçirilmeye çalışılması, örgütün çerçevesinin genişletilerek ekonomi ve güvenliğin birbirine bağlanmak istendiğini göstermektedir (Arslan, 2019:304). Kazakistan’ın Atırav/Atırauşehir ve Beyneu ilçeleri arasında ulaşımın sağlanması için projeler ŞİÖ kapsamında üretilmeye çalışılmaktadır.

ŞİÖ'nün gelecekteki yapısının ve faaliyet alanlarının belirlenmesi için öngörüler 2014 yılında yayınlanan "Şanghay İş Birliği Örgütü'nün 2025 yılına kadar Geliştirme Stratejisi" (Shanghai Cooperation Organization) isimli belgede ifade edilmiştir. ŞİÖ bölgesi öncelikli görülerek, bölgenin karşılıklı güvene dayalı, iyi komşuluk ilişkileri içerisinde bir alana dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra ŞİÖ içinde ekonomik iş birliğinin devamlılığını sağlamak ve bir güvenlik alanı yaratmak ilk adımlar olarak belirlenmiştir. "Şanghay Ruhu" isminin verildiği karşılıklı yarar, eşitlik, güven, danışma ve ortak kalkınma ilkelerinin gelecekte de sürdürüleceği beyan edilmiştir. Devletlerin içişlerine karışılmaması ilkesine bağlılığın Şanghay Ruhu'nun esaslarından biri olduğu tekrar edilmiştir. Bununla birlikte ŞİÖ'nün 2017 zirvesinde Suriye krizi karşısında ortak bir duruş sergilenmiştir. Bu durum örgütün vizyonunun genişletilerek, küresel konular çerçevesinde değerlendirmelerin yapıldığı bir platform olarak inşa edildiğini göstermektedir (Arslan, 2019:320). Bunların yanı sıra Pakistan ve Hindistan'a 2017 zirvesinde tam üyelik statüsü verilmiştir. Gözlemci ülkeler dâhil olmak üzere ŞİÖ, coğrafi alan olarak 37 milyon km²'yi kapsamaya başlamıştır. Avrasya'nın %74'üne teka-bül eden ŞİÖ'nün, dünyanın nükleer silahlara sahip ülkelerinden dördü üyesidir (Karaca, 2012:704). Küresel Gayrisafi Hâsılanın %25'ini içine alan ŞİÖ, son üyelerle birlikte dünya nüfusunun %45'ini içeren uluslararası bir kuruluş haline gelmiştir (Gabuev, 2017).

Güvenliğin yanı sıra ekonominin ortaklık alanı olarak belirlendiği ŞİÖ yapısı, zamanla farklı işbirliği alanlarında da faaliyetlerini artırmıştır. Kazakistan'ın ŞİÖ başkanlığı döneminde Eğitim Haftası, ŞİÖ ülkeleri Bilim İnsanları Sempozyumu, ŞİÖ Yeşil Ekonominin Geliştirilmesi, Turizm ve Spor (Arslan, 2019:307) etkinlikleri hayata geçirilmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün sınır güvenliği, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı, sınır aşan sular gibi sorunların çözümüne kısmi katkılar sunduğu anlaşılmaktadır. Fakat yıllar içerisinde askerî tatbikatların ve toplantıların yapılması ve kararların alınması ile sürdürülmeye çalışılan ŞİÖ'nün, işbirliği adına çok kapsamlı bir uygulama hayata geçiremediği görülmektedir. İşbirliği konusunda beklentinin altında bir fayda sağlayan örgüt, üye ülkelere askerî teçhizat satışına müdahale etmemiştir (China Kazakhstan Ambassador).

Ayrıca ŞİÖ, anlaşma metnine ve toplantı kararlarından anlaşıldığına göre,

kendisini NATO minvalinde bir savunma ittifakı olarak görmemektedir. Nitekim güvenlik konusunda çalışmalar yürüten örgütün, zamanla niyet beyanları çerçevesinden çıkmadığı tespit edilmiştir. Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı (RATS), üye ülkeler arasındaki koordinasyon eksikliğinin, bilgi alışverişinin sınırlı kalmasının önüne geçememektedir. Zira RATS, terörle mücadele konusunda bir nevi bölgesel Interpol olarak etkili olamamaktadır (China Kazakhstan Ambassador).

Çin'in, zamanla ŞİÖ ile Orta Asya'da etkili askerî işbirliklerine sahip olamadığı ve Rusya'nın ardında kaldığı görülmektedir. ŞİÖ ortaklığının askerî teçhizat yardımları, elektronik malzeme, otomobil ve tekstil ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Dahası Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA)'ndan beklenen ekipman ve eğitim desteği alınamamıştır (Peyrouse, 2008:16). Nitekim ŞİÖ, müdahale gücü yüksek gerçek bir askeri ittifak olarak görülmemektedir. ŞİÖ kapsamı genişledikçe sorunların çoğaldığı, eşitsiz gelişmenin yaşandığı, Rusya ve Çin arasında karşılığın olması gibi tutarsızlıklar (Peyrouse, 2008:20) örgütün geleceği konusunda endişelere neden olmaktadır.

2.Kazakistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Katılımı

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Kazakistan bugün BM, AGİT, Türk Keneşi, BDT, İİÖ, ŞİÖ, IMF gibi bölgesel ve küresel ortaklıklara sahiptir. Asya'da başarılı bir karmaşık dengeleme siyaseti sürdürmektedir. Çok taraflı yaklaşımlar tercih etmekte ve bölgesel kurumlar inşa etmektedir. Büyük güçlerin bölgeye yönelik algılarını karmaşık bir geri besleme siyaseti ile pozitif yönde etkilemekte ve ülkeleri birbirine bağlamaktadır (Vanderhill vd. 2020:979). Kazak hükümetinin takip ettiği “çoklu vektör” dış politikası, Kazakistan'ın uluslararası ortamda yüzleşmek zorunda kaldığı farklı sorunlara karşı yardımcı olmaktadır. Söz konusu dış politika, Çin'in yükselişinin zorluğuyla mücadele edebilmenin yanı sıra komşusu olan dev ekonomilerle dengeli bir ilişki sürdürebilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda Kazakistan'ın küresel diplomaside iyi niyetli bir ülke olarak imajını güçlendirmektedir (Burkhanov, Chen, 2016:3). Bu güçlü duruş, dengeli siyaset ve nüfuz elde edebilmek politikaları Çin'in Kazakistan dış politikasına da yansımaktadır. Zira Orta Asya'nın bölgesel ülkesi iken küresel bir imaja sahip olabilen Kazakistan, Çin dış politikasına pozitif yönde katkılar sunmaktadır.

Kazakistan'ın Orta Asya'nın en geniş nüfuza sahip ülkesi olması Çin'in Kazakistan siyasetini derinden etkilemektedir. Çin, Kazakistan'daki etkili siyaseti ile Orta Asya'da kendisine yönelik olumsuz algıları kırmak, sinofobiyi aşmak ve diğer bölge ülkelerinin kendisine siyasî güven duymalarını sağlamak istemektedir. Bu doğrultuda Çin'in Sovyetlerin dağılması sonrası sınır komşusu Kazakistan'a yönelik dış politikasının nirengi noktasını siyasî ve güvenlik konuları oluşturmaktadır. Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan Kazakistan ile diplomatik tanıma ve işbirliklerinin artırılması, Çin'in bölge ülkelerinin yeniden Rus nüfuzu altına girmemesi isteğini doğrulamaktadır. Bunun dışında Çin vatandaşı Kazaklar ve Uygur Türkleri dâhilinde sınır sorunlarının çözüme kavuşturulması Çin'in iç güvenliğinin bir şartı olmuştur. Bölgesel güvenlikte rol üstlenen ve Çin ile ortak kaygılar güden Kazakistan, Çin güvenliğinde ön plana çıkmaktadır. Egemen eşitlik, toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmamak, tam silahsızlanmayı sağlamak gibi hedeflere bağlılığın bulunması, Çin'in ikili ve bölgesel güvenlikte Kazakistan'a güvenin oluşmasını sağlamıştır.

Çin, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ilk olarak Kazakistan ile ikili işbirliklerini derinleştirmek istemiştir. Bunun yanı sıra bölgenin en nüfuzlu ülkesi olarak Kazakistan ile bölgesel güvenlikte işbirliği kurmak, Çin'in bölgesel kurumlarının güçlenmesini sağlamaktadır. Çin diplomatik feraset ile hareket ederek, Nazarbayev'den 1995 yılı Eylül ayında Jiang Zemin'in davetlisi olarak Çin'e resmi bir ziyarette bulunmasını istemiştir. Davette "İki Ülke Savunma Bakanlığı Arasında İşbirliği Mutabakatı" imzalanmıştır (China Kazakhstan Ambassador). Kazakistan ile kurulan ikili güvenlik anlaşmasının hemen peşinden 1996 yılında Şanghay Beşlisi kurulmuştur. Çin, Şanghay Beşlisi'ne Kazakistan'ın katılımını ve örgüt içerisinde kendisini desteklemesini önemli görmektedir.

Çin, Orta Asya ülkeleri içerisinde ŞİÖ kapsamında güvenlik işbirliğini en çok Kazakistan ile geliştirmek istediği gibi ekonomik konularda da Kazakistan'a öncelik tanımıştır. Zira Çin'in ekonomik gücüyle ilgili endişelerin ŞİÖ içerisinde bertaraf edilmesinde en büyük destekçisi Kazakistan olmuştur. Orta Asya adına, hegemonik güç ile komşusu olan orta ve küçük güçler arasında göreceli bir dengeye ulaşmak için Kazakistan güvencesini sağlamlaştırmak, bu yolla tüm bölge ülkelerinin ekonomik güvenini kazanmak istemektedir. Bunun için Kazakistan,

ŞİÖ'de özel bir üyedir. ŞİÖ başlangıçta Uygur bölgesi ve Orta Asya üzerine güvenlik işbirliğini desteklemek üzere kurulmuştur. Ancak 2000'li yıllarda örgütün çerçevesi genişletilerek ekonomik işbirlikleri dâhil edilmiştir. Eğitim, gençlik, kalkınma, yatırım, proje finansmanı gibi ekonomik konular için hedefler belirlenmiştir (Cooley, 2012:75). 2000'li yıllarda Çin-Kazakistan askerî işbirlikleri daha ziyade ŞİÖ kapsamında gelişmiştir. 2001 yılında Şanghay Beşlisi'nin Özbekistan'ın katılımıyla ŞİÖ olarak genişlemesi sonrası örgüt, Çin ve Orta Asya ülkeleri arasında işbirliğinin artması için kullanışlı bir pervane (Peyrouse, 2008:20) olarak yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra 2005 yılında iki ülkenin ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine yükseltmesi nedeniyle askerî işbirlikleri alanlarının da genişletileceği öngörülmüştür.

Çin, Orta Asya'da angajman ve bölgesel etki yaratmak için ŞİÖ'yü kullanmaktadır. Bu durum Çin'in uluslararası sistem içerisinde artan rolüne ilişkin daha kapsamlı tartışmaların yapılmasına neden olmaktadır. Çin'in askerî işbirlikleri çerçevesinde çağdaş Batı liderliğindeki küresel düzene meydan okuduğuna dair tartışmalar, ŞİÖ içerisindeki liderliği ile değerlendirilmektedir. Komşu bölgelerinde güvenlik ve ekonomik çıkarlarını desteklemek için kurulan örgütün, üye devletler tarafından nasıl muamele edildiği ŞİÖ'nün başarısını ve doğrudan Çin'in uluslararası gücünün kapsamını destekleyecektir. Bu noktada Kazakistan'ın ŞİÖ'nün geleceği adına rolü artarak sürmektedir (Cooley, 2012:75). Kazakistan'ın Çin'in liderlik ettiği organizasyonlara olan katkısı Çin yumuşak gücünü bölgeye yaymakta ve Çin hükümetinin imajını tazelemektedir. Bu durum Çin'in dış politikasında Kazakistan'ın yerini derinleştirmesini açıklamaktadır.

Kazakistan'ın kurucu üyeleri arasında olduğu örgüte değer verdiği bilinmektedir. Nazarbayev, 2006'da "Kazakistan ŞİÖ'ye büyük önem veriyor ve örgütle etkileşimini dış politikasında öncelik olarak görüyor" demiştir. Ayrıca 2011 yılında dönem başkanlığı yaparak örgüt içerisinde liderlik rolünü üstlenmiştir. Kazakistan ŞİÖ dâhilinde, terörle mücadele kapsamında bölgesel çabaları desteklemenin yanı sıra ortak tehditler nedeniyle Çin ile olan ilişkileri geliştirmiştir (Vanderhill vd. 2020:988). Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi Çin'in Kazakistan dış politikasını desteklerken, Kazakistan'ın güvenliğine katkı sunmaktadır. Zira Kazakistan'da yerleşik Uygur nüfusu olmasının yanında hükümet, köktendinci Müslüman ey-

lemleri konusunda tedirginlik yaşamaktadır. Bu nedenle Çin ile askerî-güvenlik merkezli bir örgüt içerisinde işbirliği yürütmek Kazakistan'ın güvenliğini desteklemektedir. Bununla birlikte Çin, Kazakistan için büyük bir güçtür. Sınırlarda ya da güvenlik konularında çatışmaların önüne geçmek ve ortak bir platformda buluşabilmek Kazakistan'ın iç-dış politikasının istikrarını artırmaktadır. Nitekim Çin-Kazakistan ilişkilerinde karşılıklı güvenlik endişelerinin ortak olması, Çin'in Kazakistan siyasetine bir sınır komşusu olmaktan ziyade anlamlar yüklemesini anlamlandırmaktadır. Bunun yanı sıra örgütün Kazakistan'a sunduğu katkılar, diğer Orta Asya ülkelerine sunulan kıymetlerden daha fazladır. Bunun bir nedeni Kazakistan'ın işbirliği örgütünü kendi çıkarları kapsamında değerlendirerek, platforma diğer Orta Asya ülkelerinin verdiğinden daha fazla katkı sağlamasıdır. Örgüt, Kazakistan'a ilk olarak meşru bir güvenlik mekanizması kazandırırken aynı zamanda Rusya ve Çin dâhil kıtasal bir bütünlük ayrıca Rusya ve Çin dışında ülkelerle işbirliği sunmaktadır.

Örgüt, devletlerin içişlerine müdahale edilmemesi prensibine dayanmaktadır. Bu durum bölgesel nüfuz kapasitesi görece düşük olan ve iç istikrarın güvende tutulması gereken Kazakistan için Çin karşısında eşitlik, sınırlarda güvenlik ve saygınlık sağlamaktadır. Örgütün iç işlerine müdahale edilmemesi kararı, Kazakistan'ın ŞİÖ'ye katılımını kolaylaştırmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen sonrasında Çin'in siyasî ya da güvenlik hâkimiyetine dâhil olunmayacağına garantisini Kazakistan'ın siyasî adımlarını hızlandırmasını kolaylaştırmıştır.

Çin, Orta Asya ülkeleriyle birlikte yaptığı tatbikatların çoğunu Kazakistan ile yapmıştır. Bununla birlikte Kazakistan için önemli bir askeri teçhizat üreticisi ve ihracatçısıdır (Umarov, 2020). Ancak Çin ve Kazakistan askerî-güvenlik işbirliği yeni dönemde daha çok Şanghay İşbirliği Örgütü, CICA ve Kuşak Yol Projesi'nin güvenliği kıstasları üzerinden sürdürülmüştür. İki ülkenin güvenlik konusundaki endişeleri ve yaklaşımları ortak olmasına karşın askerî potansiyelin bugün için yeterince değerlendirilemediği görülmektedir. Asgari düzeyde kalan güvenlik işbirliklerinin uzun vadeli büyük bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Ancak iki ülkenin askerî ilişkileri genellikle ŞİÖ kapsamında geliştirilmiştir. Örneğin düzenli askerî tatbikatlar “barış misyonu” olarak 2007, 2009, 2010, 2012 ve 2013 (Dehang, 2019:73) yıllarında yapılmıştır. Kazakistan tatbikatlarda Çin ve Rus-

ya'dan sonra etkili roller üstlenirken, Çin ile ikili tatbikatı sadece 2006'da yapılan "Tianshan Dağı No. 1" isminin verildiği terörle mücadele tatbikatı olmuştur (Dehang, 2019:73).

Çin, gümrük birliğinin sağlanabilmesi ve ticaret akışının sorunsuz sürdürülebilmesi için öncelikle Kazakistan'a olmak üzere Orta Asya ülkelerine yatırım yapmanın ve ülkeleri kalkındırmanın faydalı olacağı kanaatindedir. Bu nedenle bölgenin en gelişmiş ülkesi Kazakistan'a geniş çaplı krediler vermektedir. Kazakistan'a verdiği kredilerin ve yaptığı yatırımların geri beslemesini ŞİÖ adına destek olarak görmek isteyen Çin, yeni pazarlar için tarife engellerinin kaldırılmasını ve ŞİÖ'ye özel serbest ticaret bölgesi oluşturulmasını amaçlamaktadır. Kazakistan, Çin'in Orta Asya'daki en büyük ortağı olarak ŞİÖ'ye ve CICA'ya büyük katkı sağlamaktadır (CICA). CICA içerisinde geliştirilen Asyalıların kendi güvenliklerini kendilerinin sağlamalarına yönelik yeni güvenlik anlayışı, Çin'in bölgeselcilik iddiasını ifade etmektedir. ŞİÖ'ye olan desteğinin CICA amaçları ile örtüşmesi Çin-Kazakistan ilişkilerini bölgeselcilik görüşü üzerinden geliştirmektedir.

3. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü ile Bağlantıları

Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası bölge üzerine yürüttüğü politikalar, sadece yerel dinamiklerin etkisi ile değil uluslararası sistemden gelen baskılar ve aktörlerin Orta Asya siyaseti ile şekillenmiştir. Söz konusu baskılar ekonomik bir etkiye sahip olmakla birlikte esasen siyasî ve jeopolitiktir. Böylece Türkiye'nin Kazakistan dış politikasını etkileyen-baskılayan uluslararası siyasî etkenlerin de göz ardı edilmemesi yerinde olacaktır. 1996 yılında Çin tarafından kurulan Şanghay Beşlisi Türkiye'nin Kazakistan dış politikasına etki eden bağımsız değişkenlerden biri olmuştur. Şanghay Beşlisi, Rusya'dan sonra Orta Asya'nın ikinci büyük ortağının Çin olacağını göstermiş olması nedeniyle, bölgesel ilişkilerde önem arz etmiştir. Şanghay Beşlisi'nin 2001 yılında Özbekistan'ın katılımı ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olarak genişletilmesi Türkiye'nin Kazakistan dış politikasına etki eden bağımsız değişkenlerin başında gelmiştir.

Türk dış politikası, Türkiye'yi merkeze alan bir jeopolitik düşünce üzerine

kurulmuştur (Alpar, 2023). Buna göre sadece Orta Asya'da değil, Orta Doğu, Akdeniz, Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz Havzası dâhil refah ve işbirliğine dayalı bölgesel bütünlük oluşturmak amaçlanmıştır (Alpar, 2020). Bu sayede güvenlik, istikrar ve kalkınmanın Orta Asya jeopolitiğine getireceği faydaların yanı sıra Türkiye, bölge ülkeleri ile ortak ekonomik platformlarda buluşarak dış politika yelpazesini genişletebilecektir. Karşılıklı bağımlılık, sürdürülebilir kalkınmanın ve ekonomik birlikteliğin anahtarı konumundadır. Bölgeyle ilişkilerin geliştirilmesinde milat kabul edilen 2009 yılının zemini, Kazakistan ile ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmesi sonrası oluşturulmuştur. Türk dış politikası, etkileri daha çok bu dönemde hissedilen, Batılı zihniyetin ve çıkarların yanına farklı ağırlık merkezleri de eklemiştir. Dış politika tercihlerinin çeşitlenmesi ile Orta Asya'ya atfedilen önem, siyasi ilişkilere ivme kazandırmıştır. Nitekim 2009 sonrası dönemde Türkiye'nin Kazakistan'a artan bir şekilde dikkat verdiğini söylemek yerinde olacaktır. Geliştirilen Orta Asya stratejisinin en önemli ortağı Kazakistan olarak belirlenmiştir. Stratejik ortaklık seviyesine yükseltilen Kazakistan ile ilişkiler sonrası Türk zirveleri Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi/Türk Konseyi olarak kurumsallaştırılmıştır.

2012 yılında Türkiye, Asya ülkeleri için önemli bir örgüt olan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne diyalog ortağı olmuştur. 6-7 Haziran 2012'de (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı) Pekin'de yapılan zirvede Orta Asya ülkelerinin desteği ile elde edilen diyalog ortağı statüsünde, Kazakistan'ın ve Nazarbayev liderliğinin ayrıca Türkiye-Kazakistan ikili ilişkilerinin etkisi büyüktür. ŞİÖ ve diyalog ortağı Türkiye arasında, güvenlik ve terörle mücadele başta olmak üzere uyuşturucu kaçakçılığı, suçların önlenmesi ve ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı). ŞİÖ ile kurulan ilişki, Türk dış politikasında geri planda kaldığı düşünülen Asya politikalarının ilerletilmesine çok farklı bir boyut katmıştır.

Türk dış politikasında son yıllarda sürdürülen çok boyutlu ve çok yönlü dış politika adımlarına uygun şekilde Türkiye, Asya'nın bölgesel güçleriyle ortak bir platformda buluşmuştur. Bölgesel gelişmelere hem bölgenin jeopolitik bir parçası olarak hem de Orta Asya'daki tarihsel ve kültürel bağları aracılığı ile katkılar sunması öngörülmüştür. Dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Asya'ya kaymaya

başladığına dair yorumların yapıldığı bir dönemde Türkiye'nin ŞİÖ'ye diyalog ortağı olması sayesinde bölgesel ekonomik girişimlere daha kolay dâhil olacağı değerlendirilmiştir. Bu sayede Türkiye'nin bölgedeki ekonomik etkinliğinin artacağı ve doğal kaynaklara erişimde avantajlı bir konumda olacağı değerlendirilmiştir. Nitekim Türkiye'nin Kazakistan siyasetini etkileyen Asyalı ülkeler ve kurumlarının içerisinde Çin ve ŞİÖ vardır. Türkiye 2017 yılında ŞİÖ Enerji Kulübü Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Görev sembolik dahi olsa Türk dış politikasında Doğu ülkelerine yönelimi işaret eden bir tercihtir. ABD ve diğer Batılı ülkelerle yaşanan sorunlar sonrası Türkiye'nin, Çin ve Rusya'nın baş aktör olduğu Doğu kurumlarında kendine yer bulması Türkiye-Kazakistan ilişkilerine de olumlu yansımaktadır. Daha önce Türkiye'nin Avrasya Ekonomik Birliği'ne de üye olması adına adım atan Kazakistan, Türkiye'yi, örgütlerde Çin ve Rusya'nın rolünü dengeleyici bir aktör olarak görmektedir. Türkiye'nin tercihleri taktiksel olarak yorumlansa dahi Kazakistan'ın yaklaşımı Türk dış politikası hedeflerine uygundur ve iki ülkeyi farklı platformlarda bir araya getirmektedir (Sarı, 2017:361-362).

Türkiye, Türk dünyası dâhil tüm Asya kıtasında etkileşimi ve etkinliğini artırmak, ayrıca ivme kazanan Asya politikalarını güçlendirmek amacıyla 2019 yılında "Yeniden Asya" girişimini ilan etmiştir. Girişim, jeopolitik gelişmelerin ve ekonominin ağırlık merkezinin Asya'ya kayacağına öngörüsüyle, 21. Yüzyılın büyük güçlerine ve yükselen ülkelere sahip Asya'ya yönelik daha kapsamlı ve bütüncül politikalar üretmektedir. Dinamik bir profil çizen Asya kıtasına yönelik uzun vadeli ve sistematik bir yaklaşım olan Yeniden Asya girişimi, bütüncül olmasının yanı sıra alt-bölgesel ve ülke temelli farklılıkları da gözetmektedir. Bunun için Dışişleri Bakanlığı, iş dünyasından akademiye, sivil toplumdaki kamu kurum ve kuruluşlarına değin birimler arası eşgüdüm tesis etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı). Yeniden Asya girişimi, Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkilerine önemli katkılar sunacak ve farklı boyutlar ekleyecektir. Zira Türkiye'nin tüm Asya kıtası ile kapsamlı bir birliktelik istediği girişimdeki en büyük destekçisi Kazakistan olacaktır. Türkiye, Kazakistan desteği ve öncelikli işbirlikleri ile Asya'da ilişkiler ağını genişletebilecektir. Bu açıdan Yeniden Asya, Türkiye'nin Kazakistan ve Orta Asya başta olmak üzere tüm Asyalı ülkeler ile entegrasyonunu sağlayacak özel bir mekanizmadır (Asia Cooperation Dialogue).

Çok boyutlu dış politikayı takip etmeyi tercih eden Türkiye'nin ŞİÖ ile bir kademeye kadar kurduğu kurumsal yakınlık önemlidir. ŞİÖ ile bağ kurabilmiş tek NATO üyesi ülke olan Türkiye, aynı anda Doğu-Batı arasındaki rakip kurumlarla işbirliği geliştirme yeteneğini kazanmıştır. Türkiye için Doğu ve Doğulu kurumlar zamanla birer çekim unsuru olmuşlardır. Bunun nedeni ŞİÖ üyelerinin baskıcı/otoriter iktidarlarına karşı duyulan sempati değildir. Asıl neden Batılı ülkelerin ve kurumların Türkiye'ye verdiği desteği karşılıklara bağlamasıdır. Ayrıca iç işlere müdahale edilmesi, Türkiye'nin bağımsız iç politik yönetim anlayışına uygun düşmemektedir. Fakat Doğulu ülkeler ve kurumları iç işlere karışmamakla birlikte verdiği desteği karşılıklara bağlamamaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye, ŞİÖ üyeleri ile ortak değerlere sahip olduğunu beyan etmiştir. Burada kastedilen ortak değerler Orta Asya ülkeleri ile olan kültürel, etnik ve dini bağlardır. Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerine bir bağ daha ekleyen ve dış politikasına alternatifler üreten ülkelerle dengeleme politikaları geliştirmektedir.

Sonuç

Sovyetler Birliği sonrası güvenlik kaygıları ile kurulan ve zamanla genişletilerek Şanghay İşbirliği Örgütü halini alan yapı, öncelik olarak Çin ve Kazakistan arasında sınır komşusu olmanın ötesinde bağlar kurmaktadır. Güvenlik merkezli işbirlikleri yürüten örgüt, Çin açısından Kazakistan'a verilen önemi açıklamaktadır. İşbirliği kapsamının genişletilmesi örgütün güvenlik odağından sonra ikinci sıraya ekonomik ortaklıkları almasını sağlamıştır. Bu minvalde çoğunluğu Çin ve Kazakistan arasında olmak üzere, ekonomik iş birlikleri, ulaşım ağları ve altyapı projeleri merkeze alınmıştır.

Öte yandan Türkiye'yi, öncelikle Kazakistan ile ilişkilerin ilerletilmesine sevk eden ilk neden Kazakistan'ın bölgenin diplomatik ferasete sahip ülkesi olmasıdır. Bir başka neden ise devlet kimliğine en çabuk ve nispeten daha az problemle ulaşabilmiş olmasıdır. Ekonomi, iş çevreleri, liderler, eğitim, kimlik gibi pek çok yerel faktör açısından Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasında Kazakistan, çoğunlukla ilk durak olmuştur.

Kazakistan ise Çin ve Rusya gibi güçlü ortakların yanı sıra Türkiye ile de işbirliklerini derinleştirmek için adımlar atmaktadır. Türkiye'yi Asya kıtasına mahsus işbirliklerine dâhil olması için desteklemekte ve bölgesel politikalarında Türkiye ortaklığına öncelik vermektedir. Bu durum Türkiye'nin Kazakistan dış politikasını derinleştirmektedir. Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasî işbirliği tekliflerine olumlu dönüş yapmaktadır. Bölgesel işbirliklerine Türkiye'yi de dâhil ederek iki ülkenin küresel politikalar içerisinde birbirlerini destekleyen ülkeler olmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin ŞİÖ ile kurduğu temaslar Kazakistan'ın da desteklemesi ile mümkün merteye ilerletilmiştir. Örgüte diyalog ortağı olunması ve sonraki yıllarda Enerji Kulübü Başkanlığı görevinin üstlenilmesi Kazakistan başta olmak üzere ağırlıklı olarak Orta Asya ülkelerinin desteğinin alınması ile gerçekleştirilmiştir. Diyalog ortaklığı, belirli alanlarda dahi olsa teşkilat ile sınırlı işbirliği yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke iken Asya kıtasının güvenlik odaklı işbirliğinde kendine yer bulması ve mütevazı bağlar kurması Asya politikalarının derinleştirilebilmesi için önemli görülmektedir.

ŞİÖ ile kurulan sınırlı temaslar, Türkiye ve Kazakistan ilişkilerinde destekleyici, yeni ve farklı bir bağlayıcı unsur olarak ifade edilebilmektedir. Türkiye'nin görece zayıf kalan ve kimi zaman ikinci plana bırakılan Asya politikaları son yıllarda terk edilmiştir. Bu sebeple mütevazı temaslar kurulsa dahi, Kazakistan'ın dâhil olduğu her işbirliğinin içerisinde yer almak Türkiye'nin Asya politikalarını derinleştirecektir. Bununla birlikte Kazakistan'dan geri beslemenin mümkün olması ve Kazakistan'ın orta büyüklükte bir güç olarak sürdürdüğü güçlü dış politikası Türk dış politikasına da katkılar sunmaktadır.

Nitekim ŞİÖ'nün, Türkiye-Kazakistan siyasî ilişkilerinde ve Türkiye'nin Orta Asya bölge politikalarının derinleştirilmesinde bağlayıcı-destekleyici bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Asya politikalarının geliştirilmesinde Kazakistan'ın katkılarının olduğunun da altı çizilmelidir. Fakat ŞİÖ'nün Asya politikalarının derinleştirilmesinde zemin hazırlayan bir teşkilat olduğu anlaşılrsa dahi beklentinin altında kaldığı neticesine ulaşılmaktadır. Bu durum Türkiye'nin Asya politikalarını genişletebilmek için farklı teşkilatlar ile de derin bağlar kurmasını ve bölgesel, alt bölgesel, ikili ilişkiler ile işbirliklerini ilerletmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Arslan, İ. (2019). “Şanghay İş Birliği Örgütü: Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı”, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt:15, Sayı:30, s.289-330.

Alpar, Güray. (2020). Türkiye'nin Güvenliğini Anlamak, Nobel Yayınları: Ankara.

Alpar, Güray. (2023). From Geopolitik to Geostrategy, Palet Yayınları: Konya.

Asia Cooperation Dialogue, <http://www.acd-dialogue.org/> [Erişim Tarihi: 03.04.2023].

Burkhanov, A. Yu-Wen, C. (2016). “Kazakh Perspective on China, The Chinese, and Chinese Migration”. *Ethnic and Racial Studies*. V: 39, No: 12, pp. 2129-2148.

China Kazakhstan Ambassador, <https://web.archive.org/web/20140906133919/http://kz.china-embassy.org/chn/zhgx/zhgxgk/> [Erişim Tarihi: 03.04.2023].

CICA, <https://www.s-cica.org/index.php?view=page&t=history> [Erişim Tarihi: 04.05.2023].

Cooley, A. (2012). Great Games, Local Rules, The New Great Power Contest in Central Asia. Oxford University Press: Newyork.

Declaration on the Establishment of the Shanghai Cooperation Organization,

<http://www.gsdr.org/docs/open/regional-organisations/sco,%202001,%20establishing%20declaration.pdf> [Erişim Tarihi: 03.04.2023].

Dongxiao, C. (2015). “Prospects and Paths of CICA's Transformation”, China Quarterly of International Strategic Studies, World Century Publishing Corporation and Shanghai Institutes for International Studies, Vol. 1, No. 3, pp. 447–469.

Gabuev, A. (2017). “Bigger, Not Better: Russia makes the SCO a Useless Club”, Carnegie Moscow Center, <https://carnegie.ru/commentary/71350> [Erişim tarihi: 10.11.2023].

Jain, B. M. (2017). “China’s Soft Power Diplomacy in South Asia. Myth or Reality?”, Lexington Books, Lanham.

Jin, W. Dehang, K. (2019). “Counter-Terrorism Cooperation Cooperation Between China and Central Asian States in the Shanghai Cooperation Organization”, China Quarterly of International Strategic Studies Vol. 5, No. 1, pp. 65-79.

Karaca, R. K. (2012). “A New Example for Regionalism: Shanghai Cooperation Organization”, KAV Yayınları, İstanbul Aydın Üniversitesi, “Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu”, Bildiri Kitabı, s. 702-712.

Peyrouse, S. (2016). “Discussing China: Sinophilia and sinophobia in Central Asia”. *Journal of Eurasian Studies* 7. Asia-Pacific Research Center, Hanyang Universty, V:7, N:1, pp.14–23.

Sarı, Y. (2017). “Türkiye-Orta Asya İlişkilerinde Sınırlı İşbirliği”, AK Parti’nin 15 Yılı Dış Politika, Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran (Ed.), SETA Kitapları 29, İstanbul, s. 357-380.

Shanghai Cooperation Organization (SCO). Development Strategy of the Shangai Cooperation Organization until 2025, <https://eng.sco-russia2020.ru/images/17/25/172516.pdf> [Erişim tarihi: 20.05.2023].

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), <https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa> [Erişim Tarihi: 22.03.2023].

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “2021 Yılına Girenken Girişimci ve İnsanî Dış Politikamız”, Dışişleri Bakanlığı’nın 2021 Mali Yılı Bütçe Teklifinin TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, [Erişim Tarihi: 22.03.2023].

Umarov, T. (2020). “China Looms Large in Central Asia”, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegiemoscow.org/commentary/81402>, [Erişim tarihi: 24.04.2022].

Vanderhill, R. Joireman, S. F. Tulepbayeva, R. (2020). “Between the Bear and the Dragon: Multivectorism in Kazakhstan as a Model Strategy for Secondary Powers”. *International Affairs*. V:96 No:4, pp. 975-993.

Extended Summary

The dissolution of the Soviet Union in 1991 changed the bilateral and regional relations of all the countries of the world, especially the Central Asian region and China. The replacement of the bipolar system with the multipolar order and especially the independence of the Central Asian countries have revealed different understandings of economic, political and security issues. This situation, which emerged with the change of parties, necessitated the review of security dynamics in Asia. The main reasons that threaten regional security include Russia's second Chechnya war, Due to these events, many regional security concerns were experienced until the mid-1990s. For this reason, solving problems that threaten security such as solving the problem of border security and transboundary waters, preventing extremist organizations, and stopping terrorism has become the first step of international cooperation.

The "Shanghai Five", which was formed in 1996 due to China's concerns about security and border problems, reveals that the Central Asian countries that gained independence from the Soviet Union were viewed as legitimate states. On the other hand, it makes it easier for the Central Asian countries that left the Soviet security mechanism to receive support from their cooperating partners, especially China, in case they encounter a regional or global security threat. The organization formed between China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan was established around the aims of increasing security, solving border problems and developing regional cooperation. The structure, which was named Shanghai Cooperation Organization (SCO) with the participation of Uzbekistan in 2001, has become a mechanism that includes all Central Asian countries and contributes to the development of political relations. It is understood that Kazakhstan, one of the founding members of the organization, has a different and more important position within the SCO.

The main purpose of the Shanghai Five, formed under the leadership of China, was primarily to resolve border disputes and demilitarize the borders. Border disputes between China and neighboring countries have been perceived as a threat. It was determined that a security platform was needed to resolve the border problems that developed with the dissolution of the Soviets. In

this direction, the Shanghai Five, formed in 1996, was established as the main mechanism for discussing and solving border problems. The organization, which was established by signing the “Increasing Military Confidence in Border Regions” and “Reducing Military Forces in Border Regions” agreements, ensured that Central Asian countries, with Kazakhstan and China being the priority, take a role in borders and regional security. The creation of the Shanghai Five indicates that China has two feedbacks to the global system. The first is to integrate itself into the international financial system of Western countries and adapt to the system; The second is to integrate the Asian continent through institutions, prioritizing regional security.

The expansion of the Shanghai Five into the Shanghai Cooperation Organization (SCO) with the participation of Uzbekistan in 2001 enabled it to penetrate all Central Asian countries with cooperation for these purposes. Over time, China has expanded the organization's activities and scope. As a matter of fact, the organization, whose framework has been expanded, has turned into an international organization around many security and non-security issues. The SCO was established with the aim of strengthening mutual trust and good neighborliness, jointly protecting regional peace and stability, and establishing a democratic, fair and rational international political and economic order.

Kazakhstan, which gained its independence with the dissolution of the Soviet Union, today has regional and global partnerships such as the UN, OSCE, Turkic Council, CIS, OIC, SCO and IMF. It maintains a successful complex balancing policy in Asia. It favors multilateral approaches and builds regional institutions. It positively affects the perceptions of the great powers towards the region through a complex feedback policy and connects the countries to each other. The “multi-vector” foreign policy followed by the Kazakh government helps Kazakhstan against the different problems it has to face in the international environment. The foreign policy in question enables it to cope with the challenges of China's rise as well as to maintain a balanced relationship with its neighboring giant economies. It also strengthens Kazakhstan's image as a well-intentioned country in global diplomacy. This strong stance, balanced politics and policies to gain influence are also reflected in China's foreign policy in Kazakhstan. Because Kazakhstan, which

can have a global image while being a regional country of Central Asia, makes positive contributions to Chinese foreign policy.

The fact that Kazakhstan is the country with the widest influence in Central Asia deeply affects China's policies in Kazakhstan. With its effective policy in Kazakhstan, China wants to break the negative perceptions towards itself in Central Asia, overcome sinophobia and ensure that other regional countries have political confidence in it. In this regard, political and security issues constitute the benchmark of China's foreign policy towards its border neighbor Kazakhstan after the collapse of the Soviets. Increasing diplomatic recognition and cooperation with Kazakhstan, which gained its independence from the Soviets, confirms China's desire to prevent the countries in the region from falling under Russian influence again. Kazakhstan, which plays a role in regional security and has common concerns with China, comes to the fore in Chinese security. Commitment to goals such as sovereign equality, respect for territorial integrity, non-interference in internal affairs, and ensuring full disarmament has enabled China to build trust in Kazakhstan in bilateral and regional security.

Turkish foreign policy is based on a geopolitical idea that centers on Türkiye. Accordingly, it is aimed to create regional integrity based on prosperity and cooperation, not only in Central Asia, but also in the Middle East, the Mediterranean, the Balkans, the Caucasus and the Black Sea Basin. In this way, in addition to the benefits that security, stability and development will bring to Central Asian geopolitics, Türkiye will be able to expand its foreign policy spectrum by meeting with regional countries on common economic platforms. Interdependence is the key to sustainable development and economic unity. The groundwork for 2009, which is considered a milestone in the development of relations with the region, was created after the relations with Kazakhstan were upgraded to the level of strategic partnership. Turkish foreign policy has added different centers of gravity to the Western mentality and interests, the effects of which were felt more in this period. The diversification of foreign policy preferences and the importance attributed to Central Asia have accelerated political relations. As a matter of fact, it would be appropriate to say that Türkiye paid increasing attention to Kazakhstan in the post-2009 period. The most

important partner of the developed Central Asia strategy has been determined as Kazakhstan. After relations with Kazakhstan, which were elevated to the level of strategic partnership, Turkish summits were institutionalized as the Cooperation Council of Turkic Speaking Countries/Turkish Council.

In 2012, Türkiye became a dialogue partner of the Shanghai Cooperation Organization, an important organization for Asian countries. Kazakhstan and Nazarbayev's leadership, as well as Türkiye-Kazakhstan bilateral relations, have a great influence on the dialogue partner status, which was achieved with the support of Central Asian countries at the summit held in Beijing on 6-7 June 2012. It is aimed to develop cooperation between the SCO and its dialogue partner Türkiye in the fields of security and counter-terrorism, drug trafficking, crime prevention and economic and cultural fields. The relationship established with the SCO has added a very different dimension to the advancement of Asian policies, which were thought to remain in the background in Turkish foreign policy.

In addition to Turkey not being a permanent member of the Shanghai Cooperation Organization, it is seen that it has established connections with the organization, increased its contacts and assumed duties within the organization. The tasks undertaken by Turkey and the dialogue partnership it established with the support of Kazakhstan have been factors shaping Turkey's policy towards Kazakhstan. In addition, the emphasis on Asian policies in Turkish foreign policy has led Turkey to expand its areas of cooperation with the politically and economically major countries of Asia such as China, Russia and Kazakhstan. This situation required deepening every connection between Türkiye and Kazakhstan.

The study will evaluate whether the SCO is a binding-supporting factor in Turkey-Kazakhstan political relations and in the deepening of Turkey's Central Asian regional policies. In this context, first of all, the establishment, expansion and stages of the Shanghai Cooperation Organization will be expressed in general terms. Later, Kazakhstan's participation and Turkey's connections with the organization will be stated as part of the cooperation. As a matter of fact, at the end of the study, it is concluded that the SCO is an effective factor in Turkey-Kazakhstan politics and Turkey's Central Asian policies, but it remains below expectations.

HAKEMLİ SDE AKADEMİ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

I. Genel Kurallar

Stratejik Düşünce Dergisi 2020 yılından itibaren “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda üç sayı (Ocak, Mayıs, Eylül) olarak yayımlanmaktadır.

Stratejik Düşünce Dergisi’ne Türkçe gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik İngilizce öz, İngilizce gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik Türkçe özün verilmesi gerekmektedir. Türkçe yazılan makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla İngilizce özet “Extended Summary” eklenecektir. Aynı şekilde İngilizce yazılan makaleler için makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla “Genişletilmiş Özet” eklenecektir. Verilen Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulgularını kapsamalıdır.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak (3) anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu dergi formatında 5.000-8000 sözcük arasında olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Stratejik Düşünce Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır. Yayın Kurulu’nun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu proble-

matikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.

Yazarlar tarafından sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından incelenerek makalenin değerlendirilmeye alınıp alınmamasına karar verilir.

Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayınlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve ORCID (Open Researcher ve Contributor ID) numarasını bildirmelidir. (<http://orcid.org>)

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç (1) ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

SDE Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu, yazarın e-posta aracılığıyla yazı için "basıla" verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

Yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmemektedir.

II. Yazım Kuralları

Yazı, word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde 12 punto; dipnot, özet, kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times (New Roman) karakterinde yazılmalıdır.

Yazının giriş ve sonuç bölümlerine numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Atıflar, Dipnot ve Kaynakça:

Metin içinde yapılacak atıflar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu atıf sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki atıf ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap için metin içi yollama:

(Karpat, 2011:49).

Kaynakçada:

Karpat, Kemal H. (2011). Türk Siyasi Tarihi, Çev. Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayınları.

Makale için metin içi yollama:

(Tanrısever, 2015:11).

Kaynakçada:

Tanrısever, Oktay. (2015). “Energy Diplomacy in an Increasingly In-terdependent and Globalizing World”, Energy and Diplomacy Journal, 1(1), s. 5-16

Editoryal yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Alpar, 2020: 273).

Kaynakçada:

Alpar, Güray. (2020), “Clifford Geertz”, Erdem, T. (Ed.), Milliyetçilik, İstanbul: Otorite: 271-281.

Kurum yayınları:

Metin içindeki yollamada:

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada:

(Pınar, 2020).

Kaynakçada:

Pınar, Abuzer. (2020), “Corona Pozitif Faiz Negatif”, <https://www.sde.org.tr/abuzer-pinar/genel/corona-pozitif-faiz-negatif-kose-yazisi-16531>, (20.09.2020)

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

İletişim Bilgileri

Adres: Stratejik Düşünce Enstitüsü

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Yazılar Word formatında tek dosya halinde
makale@sdeakademidergisi.org mail adresine gönderilmelidir.

Tel : +90 312 473 80 45

Fax : +90 312 473 80 46

E-mail : makale@sdeakademidergisi.org

Web sitesi : www.sdeakademidergisi.org

Taranan Indexler ve Veri Tabanları
Indexes&Databases

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ASOS
indeks

”ACARINDEX

derginin indirme linki

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12
Çankaya-Ankara

Telefon: (0312) 473 80 45

E-posta: makale@sdeakademidergisi.org
www.sdeakademidergisi.org

